MIRKO JURKIĆ

DUBROVAČKA LEGENDA

PRIPOVIJESTI



ZAGREB 1928
REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
ZA GODINU 1927 I 1928



MIRKO JURKIĆ

DUBROVAČKA LEGENDA

PRIPOVIJESTI



ZAGREB 1928
REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE
ZA GOD. 1927 I 1928

NASLOVNI CRTEŽ OD GABRIJELA JURKIĆA

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

DUBROVAČKA LEGENDA

846.

LICA:

Vid Kataldi, jedan od starješina grada Dubrovnika.

Ursula, njegova kći.

Sebastijan, nautarh.

Prior.

Satnik.

Saman, zapovjednik saracenske mornarice.

Dubrovčani. Saraceni.

U Dubrovniku i uvali od Lapada.

— Je li tko blizu nas?
— Nikoga nema.

Prijatelj me uhvati za ruku i podigne prste da šutim.

— Ona je.
— Tko? — šaptao sam.
— Ursula Kataldi.

Sjedili smo na otesanom kamenu, što ga je tu, na Lapadu, davno ostavila ljudska ruka. Oko nas vrijes i mrča prekrili tlo, naokolo porasle visoke maginje, a dolje kraj puta divlji oleandri sunčali grumenje ružičastih cvjetova. Nigdje traga zidu ni pržini, samo jedan četvrtast kamen, načet i izjeden, kazivao da je tu nešto bilo.

Moj prijatelj zamišljenim pogledom prelazio preko zelenih grmova, koji su ispod nas prionuli uza strmen, promatrao stijene, nagomilane na obali, što ih morski slap izlokao i od njih napravio povorku fantastičnih podoba, zaobljenih, zgrbljenih, povaljenih, bijelih kao burnusi saracenski, koji dovrviše amo iz Andaluzije i Tunisa, s Kandije i Sicilije.

— Sanjaš.

— Ne sanjam, ona je. Malo prije sam je osjetio, kad je stajala kod one maginje. Maknula je granu, da bolje vidi, je li on ovdje . . .

— Tko?
— Sebastijan.
— To je opet neka priča.
— A šta je ovo? — reče pružajući ruku, da pokaže nebo i more.
— Stvarnost, kojoj vjerujem. Gledaj onamo arhitek-

turu naših grebena i svjetionika, pa mi kaži, ima li išta ljepše od njihove silhouete.

Na modrom nebeskom kubetu, otvorenu poput jedinog svemirskog prozora, nije bilo ni jedne mrlje. Po moru se odozgo izlijevala puna svjetlost, zasitila ga i izbijala iz nebrojenih ogledala razasutih po njegovoj površini.

— Nije priča. Slušaj... Zar nijesi ovdje osjetio nevidljivu pozornicu prošlih događaja? I oni su stvarnost — istinitija od pustih snova. Vječni su — ne vraćaju se, oni su tu. Ja znam, da ona dolazi ovamo, ali je ti ne čuješ.

Okrenem se. Učini mi se, da odista čujem korake.

— Ovaj kamen pred nama bio je prag kućni. Ništa više za vas nije ostalo. Svi vi prolazite ovuda, i ne vidite drugo osim arhitekture, razvalina. A ja sam tražio život, koji je prošao, — i našao sam nju.

— Ursulu.

— Da. Slušaj. Hoćeš li da ti pripovijedam? Ne, ne okreći se, ti je ne ćeš vidjeti. Nikada nijesi dolazio ovamo, da sam nađeš dušu ovih razvalina.

— Tko bi to?

— Tko. Onaj, koji je sa sobom nosi. Da nađe i vidi tajnu prošlosti... Ali ti — ne vidiš je, prijatelju, jer nemaš duše za najljepši svijet, koji se smatra nevidljivim.

— Da čujem.

Leptir, bijel, s crnim porubom na krilima, spustio se njemu na koljeno i odmah se digao. On gledao za njim, dok ga nije nestalo nad krošnjama maginja.

*
* *

Bilo je u ono doba, kad je Placu još zalijevalo more. Čuo si, da ona traži Sebastijana. Svejedno, prijatelju, zovi ga Damjanom. Možda se odista i zvao Damjan.

Sebastijan je dakle bio sin slovenskog trgovca ispod

Sv. Srđa. Dolazio je često u grad drvenim mostom, što je odonuda s Prijeka vodio preko lagune do gradskih vrata. Poznavali ga svi građani. Govorio romanski kao stari trgovci i zarana naučio mornarske poslove, verući se po trgovačkim brodovima u luci i goneći svoju lađicu. Između svih slovenskih lađica sama njegova bijaše brža od gradskih. Jedini Sebastijan umio se privući pod hridi s morske strane, uspeti se uz okomite stijene i banuti na zidu kod Karmena pred čeljad gradsku, da se najednom ispred njih sunovrati u more. Možda ga gradski bogataši nikada ne bi uzeli u svoju službu, jer bijaše od neugledna roda. Ali je bio vješt ronac, snažan i brz. I kad je od smrti spasio dijete uglednoga Antunina, primiše ga i poslaše na trgovačkoj lađi u Levanat.

Sebastijan, sin Dobroslava Dubrovčanina, vrati se s puta poslije mnogo godina sa zapovjedničkim znakom.

Onda je vidio Ursulu.

Bilo je to u crkvi Sv. Petra, onoj, koja je svojim krovom za pet lakata nadvisivala gradske zidine.

Rekli su joj, da se vratio njezin spasitelj. Divlji je, — pripovijedali su — ali lukav, lukaviji od Venecijanca. Otac njezin hvalio se pred njom, što ga samo njegovom zaslugom primiše u službu. Zato se ona usudi da ga očima potraži na drugoj strani, gdje je stajao iza kurije i bogataša. Visok, viši od sviju. Mrk, osmagao od sunca i vjetra, naslonjen na kameni stup zabavljao se razgledajući crkvu, u koju se skupio sav grad.

Bijahu došli glasovi, da arapske lađe prohode kraj dalmatinskih obala.

Građani su, očekujući neprijatelja, molili božju pomoć.

U punoj crkvi sve je nadvisivao on, drski barbar, nautarh Sebastijan.

On se ne boji Saracena! — pomisli Ursula.

Poslije službe božje ostane on kraj svoga stupa, očekujući da na njega dođe red. Izilazili bogataši. Napola okrenut k onoj strani, gdje bijaše mjesto za građanke, opazi Sebastijan, da ga netko motri. Samo za čas sa-

stanu se njihovi pogledi. Mladi zapovjednik, trenutno opsjenjen ljepotom njezinom, pocrveni kao dijete i okrene se k oltaru. Nije molio do toga časa, a sada gledajući u ravnu tavanicu sa srebrnim zvijezdama stane govoriti Očenaš, ne bi li mu Bog poklonio ljubav mlade patricijke.

Izlazeći iz crkve nije više smio u nju pogledati!

Drugi put vidješe se u kući staroga Kataldija.

Vid Kataldi, jedan od antuninskih starješina, pozove k sebi nautarha, da mu pokaže kćer, koju je on nekada spasio od smrti. Treba ga osokoliti — mislio je. Neka i u službi grada teži za junačkom slavom. Zato će mu i Ursula zahvaliti, da se mogne dugo sjećati.

— On odista nije građanin, — govorio je prije dolaska kapetanova. — Ali je hrabar čovjek, i učinio nam je svima puno usluga, a ti mu duguješ i za svoj život.

Ursula spremi odijelo od najljepše damascenske tkanine, sa šafranovim cvjetovima, što ga je oblačila o velikim svetkovinama. Sebastijan nije u životu vidio ništa ljepše. Makar da je bila mlada, nije se zbunila. Bijaše ponosna patricijka. S rukom na pojasu od plavetne svile ponovi slobodno riječi, što ih je prije pripravila, a onda vidjevši njegove modre oči, koje sinuše od udivljenja, osjeti najednom, kako joj obraze zalijeva val rumeni.

Izmijenili su samo nekoliko riječi. Onoliko, koliko je uljudni senator mislio da treba reći.

Stari Kataldi nije ništa opazio.

Brzo se rastadoše. Znali su, da ovoga dana nikada ne će zaboraviti.

— Divljak je, jer nikada ne govori sa ženama. Svi su pomorci takvi, od vojvode do mornara. Jesi li vidjela, kako se zbunio, kad si ušla? Samo se barbari umiju onako začuditi. Drvo je on, usječeno odonuda, ispod Srđa! — pokaže stari prstom na Prijeko, gdje su bili stanovi došljaka. — Šta je tebi, dijete?

— Sjetila sam se dana, kad sam se utapala.

— Ne će se više ponoviti. Učinili smo samo ono, što je trebalo, da namirimo dug ovome pučaninu.

Ursula se prestraši. Nije razumjela, zašto ga otac sad najednom ponizuje. Zar nije bio zapovjednik, a ljepši je od svakoga građanina?

*

* *

Onda su došli Saraceni.

Doploviše nenadano, pretičući glasove iz Risna i Kotora, koji su javljali blisku opasnost.

Trideset i šest brzih galija sa sedam tisuća veslača opkoljavalo je grad.

Doveslaše tako brzo, da se ispred njih nije mogla spasiti ni ona gradska lađa, koja se vraćala iz Epidaura. Na lađi je bila i Ursula.

Dva dana prije bijaše senat poslao dvije oružane gate, da donesu vijesti. Na manjoj dadoše zapovjedništvo Sebastijanu. Ni one se ne vratiše.

Istom treće noći saznadoše za njihovu propast.

U primorju dubrovačkom bijaše već zavladala tišina. Na arapskim galijama ležalo pohvatano roblje, a po planinama tumarahu goneći stoku bjegunci s obala.

Ostavljeni njihovi stanovi planuše ognjem.

Treće noći, dok je s brda pod Sv. Srđem plamen zapaljenih kuća i borove šume obasjavao lagunu i gradske zidove, stražari na Karmenu čuli su, gdje ih doziva glas iz dubine. More šumilo, rađala se jugovina. Isturiše buktinje. Spram crvene svjetlosti ugledaše čovjeka, krvava, iznemogla. Uzverao se nad okomitu stijenu podno zida i otpočivao, držeći se noktima za pukotinu u kamenu. Pod njim se sve bijaše stvorilo u crnu noć: pučina, grebeni i valovi. Dobaciše mu konopce.

Kad se uspravi pred njima na niskoj zidini, prepoznadoše nautarha Sebastijana.

Dadoše mu vode, da opere krv.

— Je li budan senator Kataldi? — upita, teško dišući.

— Budan je, — odgovori satnik. — Imate li vijesti o njegovoj kćeri?

— Ja? Otkuda bih ja što znao? Zar njegova kći nije u gradu?

— Na nesreću nije više. Uhvatili su je Saraceni, kad se je vraćala lađom iz Epidaura.

Sebastijan problijedi. Nije više pitao. Okrenut moru, na kojemu su se vidjela svijetla razasutih galija, tražio je jednu točku. Tamo je negdje ona! Žiža, jača od ostalih, kretala se ispod grada, ugasila se i opet sinula. Bila je to saracenska lađica. Nije više mislio na palubu, s koje je utekao, — stidan radi svoje nesreće tražio je nepoznato mjesto, gdje u ropskoj izbi plače njegova patricijka.

Oganj ispod Sv. Srđa penjao se sve više, od stabla do stabla, i hvatao se vrhova mlade šume. Nad gradom se zgusnula plamena magla, po krovu i kamenim korni- žama treperila svjetlost, gaseći se i opet rastući poput plamena voštanice koja dogara.

U kuriji kod Sv. Petra zateče Sebastijan starješine s priorom.

Ogleda se naokolo, ne bi li našao lice Vida Kataldi. Starac je kroz otvoren prozor šuteći promatrao oganj.

— Otkuda dolazite, zapovjedniče? — zapita prior, kad prepozna lice nautarhovo.

— Iz ropstva.

Kataldi ga pogleda pomnije. Istom sada razabra tanak mlaz krvi, što se cijedio ispod mokrih vlasi mladićevih.

— Jesu li lađe propale?

— Propale.

— Gdje je nautarh Bobali?

— Ja mu pomogoh da se otme, ali ga opet uhvatiše Saraceni.

— Pripovijedajte nam sve.

— To je sve.

Prior čekao.

— Kako se je to dogodilo? Gate su brze kao i saracenske galije.

Sebastijan obiđe jednim pogledom sve starješine i zapita:

— Moram li sve pripovijedati?

Mislio je na Ursulu. Nadao se, da će mu o njoj što kazati.

Kataldi strogo podiže ruku i opet je spusti šuteći.

Kad Sebastijan dovrši, upita ga prior:

— Imate li znak?

Sebastijan zagrne rukav na desnici. Ispod lakta crvenio se znak, upaljen usijanim gvožđem.

— Zašto su to učinili? Zar vas nijesu mogli pustiti za otkup?

Nautarh zaniječe:

— Moja gata namjerila se na Soldanovu dromonu. Kupio sam ovaj žig: ranio sam ga njegovim oružjem.

— Zar u borbi?

— Nijesu me još bili svezali. Istrgoh se iz ruku trojice Saracena i pođoh na njega. Bio je vrlo blizu.

— Kako ste ga poznali?

— Rekli su mi poslije, da je to on.

— Oni bi vam se osvetili. Znadete li, šta nam je Kalfa poručio pismom?

Vid Kataldi žurno priđe k prioru, da ga zadrži.

— Ne, brate, on treba da čuje. Kalfa nam poručuje, da ne daje dubrovačkih sužanja ni za kakav otkup. Ali za glavu ili za samu desnu ruku nautarha, koji mu je u podne pobjegao, nudi nam probranoga sužnja.

Sebastijan problijedi.

— A vi? Jeste li odlučili?

— Jesmo. Mi ne otkupljujemo sužnje našom krvlju!

— Gdje su njihovi sužnji? — upita Sebastijan oklijevajući.

— Na jednoj dromoni — u uvali Sv. Martina.

Sebastijan spusti čelo, onda pozdravi ne pogledavši nikoga više i iziđe žurno iz kurije.

Išao je putem, što vodi iz grada na Lapad. Odmarao se u zaklonici borova, bježao od spaljenih kućica i opustošenih vrtova, bježao, jer se bojao tih tragova, što ih ostaviše gusarske ruke, kad u pustim stanovima ne nađoše blaga ni roblja. Bojao se, jer on ide, da iz tih ruku primi svoju madonu — Ursulu Kataldi.

Ulazio u gušću šumu. Staza ga povede kraj Montovijerne. Tu prvi put ugleda živo biće. Otpočivao je na kamenu, kad iz gusteži ispade pseto i stade pred njega, gledajući ga vjerno, kao da je opet našlo gospodara. Onda se sagnulo da s trave liže krv.

Nije ga gonio. Bijaše to Sebastijanova rođena krv. Samo digne lakat, da ljevicom i zubima jače stegne ranu.

Kad ustade s kamena, psa bijaše nestalo. Šuma šuštala. S mirisom borova miješao se sladak vonj mrče, a onda vjetar s istoka nanese zadah paljevine i prve pramenove dima.

Daleko na zapadu, preko zaraslih humova, pokraj Sv. Martina vodi put — onamo, gdje oblak sjajan kao zlato svoje prste pruža k zemlji.

Tamo je dromona!

Odonuda se javlja pjesma, tužna pjesma, a nadglasio je pisak saracenske svirale, tužan i srdit pisak, što plače i žali.

I oni imaju svoje madone, i oni ljube!

Hoće li oni znati, kako je kršćaninu, koji k njima dolazi da u gomili sputanih robova traži svoju dragu?

Učini mu se, da ga netko prisluškuje.

— Idi od mene! — makne Sebastijan rukom, da se oslobodi.

Bila je koza. Pratila ga sve do crkvice Sv. Martina. Nije ni čuo, kad mu se je pridružila.

Pred njim je crkva. Pusta, ostavljena.

I prije nego što će unići da se pomoli, zastane pun zebnje. Iznutra se javio glas, divlji, žalostan, — odjeknuo od golih zidova, ispunio crkvicu i dopro do njega kao jeka njegove nesreće.

Nije to bio ljudski plač, nego bijes živine, kojoj su gospodara odveli u roblje.

Pas, onaj isti, koji je lizao njegovu krv, istrčao iz crkve i preplašen od svoga glasa odjurio u šumu.

Sebastijan klekne. Pred njim ležao prebijen križ.

S obale se čuje vika.

Čini mu se, da kroz granje vidi kulu na dromoni.

Kao da čuje vesla.

Ne, to nijesu vesla. Ona miruju, kraj njih leže dvije stotine okovanih veslača. Nije to njihova pjesma. Iz tabora ona dolazi — Ursula je čuje.

Doći će i tamo pred njima podići ruku, da pokaže na zaliv, gdje se vidi brod...

Na plitkoj obali leže izvučeni čamci.

Kupe se gusari u bijelim burnusima i slušaju, što im dovikuje blijedi nautarh. Ne prepoznaju ga, nije više nautarh — svukao je zapovjedničku odjeću. Ali vide, gdje im zapovijeda pokazujući na galiju, usidrenu u zalivu.

Ne diraju ga. Na brodu je Saman, drugi zapovjednik cijele arapske mornarice. Došao je da pregleda plijen i probere sužnje, koje će prikovati uz vesla.

Sebastijan, opkoljen crnolikim osvajačima, sjedi u lađici. Okrenut je dromoni, da ne povrijedi čast zapovjednikovu. Slušajući, kako se kroz vodu provlače vesla, promatra obje palube i visoku kulu, ne bi li gdje prepoznao Ursulu.

Vidio je same neprijatelje.

Pomognu mu, da se uspne na prvu palubu. Sebastijan stane pred veličanstvenoga Samana, opkoljen stražom, okružen smeđim licima, kojih se je bojalo sve, od Bospora do Gibraltara.

Upitan, zašto je došao, odgovori:

— Da otkupim sužnja iz ovoga grada.

Govoreći to pruži ruku i pokaže Dubrovnik.

Kad prevedoše njegove riječi, rasrdi se Saracen.

— Recite mu, da mi ne prodajemo sužanja. Samo

za jednu cijenu, koju on ne može platiti. Zna li je ovaj sahib?

— Moji gospodari primili su pismo od slavnoga Kalfe.

— Nosiš li cijenu?

— Nosim.

To kad reče, izvadi Sebastijan iz kese, obješene o vratu, bijel zamotak i pruži ga začuđenom Samanu.

— Šta je unutra?

— Pogledajte, gospodaru.

Razviše bijelu krpu. Saman se podiže i vidje, gdje se iz okrvavljena platna pomalja bijela, beskrvna muška ruka.

Uze je na koljeno i ogledavaše dugo zgrčene prste sa mramornim noktima, i prepozna na koži znak Soldanov, užežen usijanim gvožđem.

Onda podiže oči i oštro se zagleda u bijelo lice Sebastijanovo.

— Ovo je tvoja ruka, sahibe! — To rekavši pokaza prstom desni rukav mladićev, koji je visio prazan.

Nautarh mu ne odgovori, samo spusti trepavice.

— Ti si se oteo trojici i udario na Soldana. Tvoj je gospodar pas! Šakal smrdljivi! Mi junacima ne siječemo ruke.

— Moj gospodar ne zna, šta sam učinio.

— A tko je odsjekao tvoju desnu ruku?

— Ja sâm, gospodaru.

— Tom rukom? — pokaza Saman ljevicu Sebastijanovu.

— Ovom rukom.

— Ne lažeš. Junak si, sahibe! — Ustade Saracen i prinese desnicu čelu, da ga pozdravi. U taj čas Saraceni svi kao jedan podigoše ruke i mučke pozdraviše neprijatelja.

— Hajde, izvodite roblje! — Sve! I pomozite junaku!

*
* *

Saracenska lađica doveze ih na obalu.

Sebastijan i Ursula penju se malaksalim koracima. Uzlaze uz brijeg, onamo, gdje iz šume viri jedini krov. Davno je jednom Sebastijan pred tom kućom otpočivao i pio mlijeko, kad je s ocem lovio po Lapadu.

— Daleko je grad, Ursulo. Ti ćeš prenoćiti pod ovim krovom, a ja ću sjediti na pragu, da te čuvam.

Ona se uhvati za njegovu haljinu i reče:

— Ja ne idem u grad.

— Poći ćemo sjutra. Kad svane, pokucat ću na vrata tvoje sobe, a ti ćeš mi se javiti: Ja sam budna, Sebastijane. Zatim ću čekati pred vratima, a ti ćeš izići. Gledaj, sada si blijeda, ali sjutra bit ćeš rumena od sna, pa kad te upitam: Je li ti laka bila ova noć? odgovorit ćeš mi: Spavala sam od večeri, a probudilo me je istom tvoje kucanje. Uniđi, Ursulo, da sjutra ustaneš prije sunca . . . Da obraduješ majku i oca, oni te čekaju . . .

Ona gledajući preda se ponovi:

— Ja ne idem u grad.

— Zašto ne ideš?

Ursula je šutjela. On je pogađao njezinu misao: Ona me ljubi . . . Izbavio sam je, a ona mi se predaje. Moj put je i njezin put. Ona hoće, da je samo j a vodim.

Pun tuge i radosti klekne nautarh pred nju i licem dodirne rub njezine haljine.

— Ja znam, da me ljubiš! — reče Ursula i pruži mu obje ruke. I prije, nego što je ustao, sagne se i poljubi mu čelo. Strese se, kao pred ružnim viđenjem, istrgne ruke iz njegove ljevice i klone na kućni prag briznuvši u plač.

Sunce se gasilo blizu otočića Sv. Andrije. Iz pučine izvirivao ognjeni mu svod, tonuo sve dublje, mirno, ne podižući pjene ni valova, onda na njegovu mjestu ostade samo žiža, lagano se stvori sjajnom točkom i utrne.

Pred zapadom, crvenim kao karmin, njihala se na valovima mrka podoba dromone. Tri reda tankih vesala micahu se, kao čaklje preplašene stonoge, pravilno, sprva lagano, a onda sve brže. Vitki kljun njezin, razvijen kao vrat labudov, sve naglije sjekao večernju svjetlost.

Oni ne vidješe crne lađe, ne čuše pljuska vesala.

— Ti si moja gospodarica, Ursulo! Reci, šta želiš da učinim?

Ogrlivši zdravom rukom vrat njezin slušao je kako tiho jeca.

Sjedeći na kamenom pragu kuće, združen s njom, zaboravljao je svoj fizički bol pred tajnom njezine tuge.

— Ti plačeš radi mene! Želiš li da odem? Ja ću sjesti do onoga stabla, a kad zaspiš, vratit ću se na ovaj prag.

Ursula podigne uplakane oči, uzme njegovu ruku i stavi je sebi na krilo.

— Ostani kraj mene.

Opet kao da pred nju iskrsnu priviđenje: spusti glavu na koljena, da ne vidi ništa, i zamisli se.

Postala je ropkinja, mrtva igračka...

Sve, što je bilo, dogodilo se je bez njezine volje. Oteta, vezana, bijaše samo stvar u ruci gospodara. A sada, kad je opet slobodna patricijka, zar da zaboravi patnje i poniženja sramne saracenske postelje!

Istom sada, na povratku u svijet, saznade Ursula, da se n e m o ž e više vratiti u kuću Kataldi. Otac nije poslao otkup za o v a k o v u kćer. Hoće li opet prići ocu i majci, dolazeći pravo iz izbe saracenskog gospodara?

Nautarh — spasio je samo robinju. On je uzima ovakovu iz ruku gospodara...

Sebastijan nije s njome proživio mladosti njezine, i ne će prezirati njezinu sudbinu... Istom danas kad je odvede s galije — poniženu u ropstvu — zavoli je i uze joj dušu.

Stiskajući njegovu ruku potegne ga k sebi i zagrli.

Bijaše to molba, da joj oprosti, što mu se onakova predaje.

— Daj mi drugu ruku!

Sebastijan je pogleda šuteći.

Ona posegne za njegovom desnicom i napipa prazan rukav.

— Zar ti nijesi znala? — upita je on smeteno gledajući u njezine oči.

Blijeda poput voska gledala je Ursula prazan rukav, a onda se počela tresti — pred njom bljesnu istina: sprva mutna, a onda sve jasnija slika! Kad je dovedena pred saracenskog zapovjednika na palubu, on je nekome dodavao odsječenu ruku. To bijaše dakle otkup, što ga za nju donese Sebastijan!

Tek sada — pri pogledu na njegovu strašnu žrtvu — iskrsnu pred njom jasno poput sablasti sramota, koju mu je na sebi donijela sa saracenske galije. Opet je pred njom izba Kalfina i niska postelja, i na stijeni zlatom vezeni štit gospodarev. Ona046 dršće, i trnci joj prolaze čitavim tijelom od oštrog bola u zglobovima jedne i druge ruke od nategnutih konopaca, kojih ne može pretrgnuti.

Kao da opet čuje svoj vrisak, vidi podignutu šaku Kalfinu, i osjeća, kako je surovo hvataju njegovi prsti — ona ne će da vidi, što se poslije dogodilo. Drhćući, dlanom pokriva lice, i ne gleda, kako se Sebastijan naslonjen na vrata uzalud muči, da oči ne makne od nje, popuštajući bolovima i teškoj omaglici.

Ona ne vidje, da se od nesvjestice muti njegov pogled.

Prsti joj popustiše, i kad rukav pade na nautarhovo koljeno, u naboru, gdje se krio ostatak desnice, vidje Ursula osušenu krv.

Nije se usudila, da se sagne i poljubi rub okrvavljene njegove haljine.

Novo današnje čudo, o kojemu je svjedočio prazan rukav Sebastijanov, dade joj snage, da se otrgne od njega. Neka u njegovoj duši ostane čista Ursula, neokaljana patricijka, za koju je on podnio muke. Ona će nekuda odnijeti svoju uvredu, koju ona ne može osvetiti.

U strahu, da je on ne zaustavi, poteče Ursula s praga — na obalu, u noć...

*

* *

Ležeći na ledini vidje kroz granje, kako trepere zvijezde. Sanjala je otvorenih očiju — i počela vjerovati, da je sve bila varka... Kako je došla ovamo, u ovu pustoš? Nije se više sjećala. U obmani, da se sve može dogoditi, što poželi, zatvori oči, ne bi li zaspala i umrla. Učini joj se, da dolazi u bjelini Smrt.

Iz drijema probudi je šuštanje, blizu negdje pucale su otrgnute grančice.

Ne, nije to Smrt — to je svjetlost.

Kroz otvorena vrata tinja blijeda poput pramena magle i umire opkoljena šumom, što čuva obesvećenu crkvicu.

Sveti Martin!

Nečija sakrivena ruka, ne bojeći se Saracena, upalila je pred oltarom svjetiljku.

Ursula posrće preko prebijena križa i ulazi. Budi se iz obamrlosti, i drhće — strah od bezdna, preko kojega je prešla u snu, goni je u najtamniji kut, da otuda promatra plamen uljenice i bijele zidove.

Toplo je — svijetlo treperi, upravo kao u njezinoj sobici.

Priviđa joj se, da čuje glasove izbliza — s tijesne gradske ulice.

Sjutra će u grad — u kuću Kataldi.

Kraj nje visi slika, koju slučajem ne dirnuše gusarske ruke. Isus i Marija Magdalena.

Nije sama. I oni su s njome.

Čula je davno priču o njoj... Jedno sjećanje probudi se u njoj, lagano kao iz djetinjega sna, onda se najednom razjasni, da je oslobodi i povrati u život.

I ona je bila osramoćena! Kazivali su joj, da nije bila ropkinja — ona se sama predavala. I priznade, i bi joj oprošteno.

Stajala je pred slikom kao pred čudom.

Govorit će sa Sebastijanom i priznat će mu, kakvo je bilo njezino ropstvo kod Kalfe!

A kad se odjednom sjeti, da je on čeka, tamo pred vratima, ranjen — bez ikoga, vrisne od straha i potrči iz crkve.

Na pragu nije više bilo Sebastijana.

Zvala ga, tumarala obalom po noći bez mjesečine, i opet se vraćala do puste kuće, ali ga nije više našla.

*

* *

— Evo! — spusti moj prijatelj ruku na kamen. — Ovo je ostalo. Prag... A ondje je bila usidrena galija! — reče i pokaza zaliv, u kojemu se ogledaju borovi Male Petke.

JOSAKI

LICA:

Josaki, udovica samuraja Arijošija.

Inazo, njezin sin.

Minako, djevojka.

Louis Maret, francuski putnik.

Seljaci. Kurumaje.

Na zaseoku blizu Hokaida i na gori Ontake.

Louis Maret s mukom se penjao izrovanom cestom, udaljujući se od Hokaida, koji se dimio u razvalinama. Prije dvije ure još je obilazio njegovim baščama, gdje vijugaju bijele staze nasute sitnim pijeskom, zarubljene krošnjama višnjevih aleja, što nijesu veće od žbunova po evropskim živicama. Onda se dogodi čudo, japansko čudo. Učini mu se najprije da grmi posve blizu, u dubini Hokaida. Ali kad posrnu, osjeti, da to nije došlo odonuda, nego ispod bašče, upravo ispod njega, ondje, gdje uznemirene tutnjavom zatrepetaše višnje, a zatim se ustalasa unaokolo sva zemlja. Zanjihaše se bregovi, kao što se njišu krune stabala, kad preko njih prijeđe vjetar. On je to točno vidio. Nije se ni prestrašio, toliko ga iznenadila neviđena slika. Sve se za čas izmijenilo. Ugleda vitke građevine, kako se previjaju i padaju sa štropotom, a iz gomila se diže prah i dim.

Onda istom shvatio, šta se dogodilo. Odonuda — ispod razvalina — prosut će se vrisak zdrobljene, okrvavljene ljudske gomile . . . Da ga ne čuje, okrene se bregovima, koji pred njim opet stoje mirni, čitavi, preskoči preko prevaljena stabla i pođe iz bašče. Bježao je, sprva lagano a onda sve brže, osjećajući, da je za njim Smrt.

Više nije imao šta tražiti u gradu. Dojutros je stanovao u hotelu, evropskoj trokatnici, koja sada leži u rpi kamenja i opeka. A od bašče nije daleko glavna cesta. Poći će tamo, bez kurume, nasumce, samo da se sakrije, negdje daleko od onog razorenog mravinjaka, iz kojeg se već širi nevidljivi zadah paljevine.

Maret zastao u dvoumici. Ipak je trebalo da razmisli o svemu.

Nemajući nikakve osnove, neodlučan, okrenuo se da vidi, šta se tamo događa. Blizu stajala ukovana na putu niska klupa. Koraci njegovi poplašiše pticu, sitnu poput leptira, koja zalepršа nad njim i odleti.

Dok je tako sjedio i osluškivao, da ga opet ne iznenadi događaj, pade mu na um listić, što mu ga jutros predadoše u hotelu.

Josaki mu piše. Mlada udovica, koja upravo danas treći put pohađa grob svoga muža, siromašnoga samuraja.[1] Prije nekoliko godina zateče je Maret u seoskoj gostionici. Za njezinu ljubav, koja u uljudnosti nije poznavala granica, jer bijaše gotova na sve usluge časnome strancu, dade Maret otkup gostioničaru i vrati malu musmu ocu. Udala se Josaki. Kad već povi sina, pohodi je gore više Hokaida u osamljenoj kući Maret, i vidje, kako se nenadano, kad ga ugleda, tugom preli njezino lice. Arijoši, muž njezin, bijaše u gradu. I opet kao nekada kleče pred njega Josaki, tiho ga pogledom moleći da je ostavi. On je pozva k sebi, zatim sjede do nje da joj kao onda u seoskoj gostionici cjeliva prste i dlane. Josaki je krila oči, ne usuđujući se od uljudnosti otići od njega. U drugoj sobici, rastavljenoj od njih paraventom, plakao njezin sin. Opet postade Josaki njegova musma kao nekada u gostionici, a smjerne joj oči ne kazivahu ništa više osim šutljive pokornosti.

Kada se od nje rastajao, kleknu pred njim kao i prvi put, silom krijući suze, da ga ne povrijedi.

Malo zatim javiše Maretu, da je stari Arijoši izvršio »sepuku«.[2] Samurajski ponos ne dade njegovoj starosti da preživi sramotu svoje kuće, za koju osim njega nitko više ne saznade. Volio je malu Josaki, pa joj odista nije mogao

[1] Samuraj = Koljenović, plemić, vitez; vladanje samurajevo propisuje tradicija bušido nalik na kodeks evropskoga viteštva; danas tome vladanju odgovara u Evropi vladanje »Gentlemana«.

[2] Sepuku = časno samoubijstvo strogo uobičajenim načinom (rasporenjem trbuha); vrši se, da se dragovoljno okaje učinjena pogreška ili da se očisti povrijeđena čast. Netočno se u Evropi zove harakiri.

tužbom za rastavu zagorčiti življenje s jedincem Inazom. Učini mu se pravednije, da im se ukloni.

Maret će otići da joj pomogne. Kući njezinoj, lagano građenoj kao sve prave japanske kuće, potres zacijelo nije mnogo naudio. Opet se moralo — mislio je — štošta isprevrtati i porazvaljivati, pa će biti zadovoljna da on bude kraj nje. Ni sam sebi nije priznao, da ide k njoj zato — da je zateče samu i otkrije ono, što mu nerazgovijetno obećava njezin iznenadni poziv: želju, da ga vidi kraj sebe.

Navrh brijega traži Maret put. Staza raspukla, provaljena, nitko još ne stiže da gredama premosti točila, niz koja se spustiše odlupljene gromade nasipa.

Iz grada se čuje pritajen nemir. Mnoštvo krikova ljudskih i životinjskih stišava se u daljini i slijeva u bezglasan šum.

Rpa stabala, nagnutih nad rubom, pomjerenih iz ravnoteža, visi o tankim žilama, s krošnjama poleglima po tlu. Nedaleko od puta survao se brežuljak i zasuo vrtove, a iz doline povorka ljudi vuče kurume, natrpane svačim, da se uklone ispod strmeni, što se počela odronjavati. Bijahu to siromašni vrtlari. Ostali su u dolini, a dojuče su vrtlarski posao izmjenjivali trkom po ulicama hokaidskim, vukući strance i bogataše gradske.

*

* *

Za vrhom najvišega brijega stajala Josakina kuća. Malena, drvena, ispriječana izrezuckanim gredama, koje su složene stvarale na licu njezinu ornamente, pričini se Maretu kao vezena škrinjica.

Maret prođe kroz cvjetni vrtić i pokuca na vrata. Ona se sama otvore. Dovoljno je bilo, da ih se dotakne, jer je zacijelo sva kuća bila rasklimana potresom.

Na vratima ga dočeka seoska djevojka, musma mlade udovice.

Kad ga ugleda, spusti se na koljena i dlanima dodirne zemlju. On se sagne, da joj vrati pozdrav, a onda se uputi u sobu. Hitro ustane djevojka i otvori vrata, pa odmah odskoči na stranu i progovori umiljatim glasom:

— Josaki san je u butsudanu,[3] njezina je duša s Inazom kod taime.

Maret se iznenadi. Šta je danas malu Josaki odvelo u butsudan, pred oltar predaka Inazovih? Da gleda u onu dragocjenu ploču s imenima mrtvih i pred njih polaže taimu — žrtveni dar umrlima?

— Razumio sam, Minako. Je li Josaki san pripravila mnogo pirinča i grančica šikimi drva? — Pokaže Maret rukom prema butsudanu.

Djevojka potvrdi.

— Zar je i Inazo s majkom?

— Mali gospodar razgovara s dušom svoga oca Arijošija.

— Dođi bliže, Minako! — ljubezno će stranac. — Je li gospodarica žalosna?

— Ah Mare san! — uzdahne djevojka. Sjede pred njega, zagleda mu se u oči i nasmiješi, da ne bude neuljudna. — Grobovi Arijoša pomakoše se sa svojih mjesta, pa se Josaki san rastužila, jer se boji da je umrli gospodar ne prekori radi sina. Ona plače... — Posljednje riječi prošapće djevojka suznih očiju, pa se opet nasmiješi. — Je li šta po volji mome gospodaru?

On nije ni pazio na njezino pitanje. Uznemiri ga briga za domaćicu.

— Ne, hvala ti, Minako. — odgovorit će iza duge šutnje. Učini mu se, da iza tankih bambusovih paravana čuje jecanje. — Gospodarica je zdrava?

— Zdrava je, ali je Inazo mnogo plakao. Zato se ona rastuži, pa cijelu noć ostade u butsudanu. Njezina je haljina puna mirisa, jer ga je palila sve od večeri.

— Je li se uplašila Josaki san, kad se kuća potresla?

— Ah Mare san! — duboko mu djevojka pogleda u oči.

[3] butsudan = budistički prostor u kući za čašćenje umrlih predaka.

— Kako je bila vesela, kad se kuća stala klimati, kao kuruma! Ona će poći! — Odmahne rukom i pokaže nekamo u daljinu k Ontaki, svetoj gori. — Ja ću ostati sama i kradom ću polagati taimu pred njezinu ploču.

— Šta veliš, Minako. Mrtvima se polaže taima.

— Baš tako. Vi ste me razumjeli, gospodaru. Duša Josaki sane bježi od slasti, ona je žalosna. Recite, gospodaru, je li vam što po volji?... Želite li da šutim ili da govorim?

— Ti ljubiš gospodaricu. Je li ti ona povjerila tajnu?

— Nije. Ja vidim sve, jer mi znamo tajne. Ona će poći na grob Arijošin, a danas je nen-ki...[4] Tako, tri su godine prošle od smrti njegove... Ona je htjela zaklopiti svoje oči prve godine, ali je onda Inazo bio malen. Ja vidim sve, danas će pusta ostati ova kuća, jer je sramota opila dušu Josaki sane! — dovrši djevojka tiho i spusti lice rumeno od stida. Sjetila se nečega. Uznemirio jê strah, da nije uvrijedila stranca. Ustajući reče glasno: — Ja ću odmah spremiti čaj. Ili Vam je miliji sok od višanja?

— Ne mogu ništa, Minako.

Maret razumio sve. Ali još nije vjerovao tajanstvenoj slutnji djevojčinoj. Ona se zacijelo boji tuge gospodaričine.

— Smijem li onamo pogledati?

Na to pitanje trgnu se Minako, ali se ne usudi stati mu na put. Šuteći spusti čelo na dlanove, da ništa ne vidi.

Maret priđe paraventu i oprezno pomakne gibljivi zastor. Kroz mirisni dim, od kojega za čas morade zaustaviti dah, vidje u sumraku na butsudanu kraj svjetiljke mitamaširo (ploču umrloga) sa srebrnim slovima imena Arijošijeva, a kraj nje obilatu taimu. Pred njim na koljenima leži gospodarica, a do nje na postavljenu uzglavlju zaspao mali Inazo. Glava udovičina bijaše položena na prostrte ruke. Vidio je, da ne spava. Ona je

[4] nen-ki = dan, kad se časti godišnjica pretkove smrti (u budista poslije 1 godine, 3, 7, 13, 17, 23 god. itd.).

budna, proživljuje najtjeskobnije časove, idući za zavjetom časti: Opijena sramotom zanosi se Josaki san mišlju na beskonačnost žrtve...

Motrio stranac oblinu njezina maloga tijela, odjevena najljepšom haljinom, izvezenom ornamentima od japanskih cvjetova i prekrivenom plaštem od svile.

Požali Maret to stvorenje, koje je nekada bilo radosno da živi, a sada trpi u samoći i boluje od smrtne misli. Ne razmišljajući dugo dodirne nježno skut vezene haljine, pazeći, da se nje ne dotakne i ne povrijedi svetosti butsudana.

Josaki se pridigne i ugleda stranca. S uljudnim osmijehom ustane i znakom ga pozove da iziđe.

Inazo spavao.

Kad iza njega spusti lagani zastor od bambusovih prutova, pokloni mu se nisko i progovori:

— O Mare san, mi smo te čekali. Oprosti, što sam te ponizila i odvratila te od tvoje zabave! Sada imaš i drugih briga, dostojnijih nego što su ove moje misli. Zar nije istina, da si izgubio sve svoje stvari, koje si imao u Hokaidu?

— Istina je, Josaki san, ali se eto ovaj put vara tvoja duša, koja lako pogađa istinu. Ja sam zabrinut samo za tvoje zdravlje. Zar si ti mogla zaboraviti, o Josaki, da si najljepša ruža hokaidska?

Opazi bolan prijekor na usnama njezinim, pa dodade iskreno, da ublaži pečal izazvanu svojim praznim riječima: — I najmilija duša u zemlji Istočnoga sunca.

— Jesi li željan počinka, Mare san? — sagne se domaćica i ne čekajući djevojke, koja je bila izišla, dohvati iz kuta najljepšu hasuru, bijelu kao od pamuka, i prostre je pred njega.

Maret sjedne moleći je, da i ona otpočine.

— Hoćeš li mi dopustiti da kraj tebe stojim? Ti si dobrotvor moj, pa sam te pozvala, da budeš moj svjedok, jer si bio svjedok i onome, što sam počinila. — Govoreći to, zagleda se zamišljeno preda se, a zatim posluša, jer joj se pričini, da se Inazo budi. — Danas je ne-ki, očekuje

me na grobu Arijoši, otac moga sina. Hoćeš li poći s nama, o Mare san? Oprostit ćeš meni nevrijednoj, što te zovem, da budeš danas drug moj. Prije tri godine pravedni je samuraj izvršio sepuku... — Glasni razgovor sa strancem o nesreći uznemiri udovicu. Kao da se njezin potajni jad iznenada probudi, da joj se osveti, ona klonu pred njim odjednom na koljena. Na čelo joj izbiše kapi znoja. Kad je prođe jeza, diže se uljudno i reče:

— Slaba sam danas, nemoj me zato prezirati, o Mare san.

Prikupivši skute iziđe iz sobe, a čas zatim priđe djevojka noseći porculansku zdjelu s čajem.

— Gospodaru, želiš li štogod čuti? — brbljala Minako. — Josaki san zna, da će se opet tresti brda. To znaju i sve kurumaje, jeste li ih vidjeli, gospodaru, kako sele ispod brijega?... Ona će poći na svetu goru Ontake. Znadete li, da ona ostavlja maloga Inaza? Došao je njezin dan, kao što sve redom dolazi... a jeste li pogodili, radi koga ona umire?

Maret pio čaj, njegova jaka ruka zadršće od izvjesnosti. Rasijan gledaše u djevojku, koja ga uslužno zabavljala, da mu prođe vrijeme. Ona vidi sve! — pomisli Maret. — Žena ima točnu slutnju da vidi duševne krize, koje vode do uništenja. Josaki je pripravljena, poći će iz ovoga vrta, u kojemu miris u sumračno doba podsjeća na duše onih što poumiraše mladi i nevini. Nju je ubio jad u izbi iza bambusovih paravana. Ona umire radi n j e g a, po zakonu časti, ojačana duhovnom žrtvom, spremljena trogodišnjom neizrečenom patnjom poslije onoga dana, kad r e n-h i-š i u (svijest o sramoti) turi oštri bodež u ruke staroga samuraja Arijošija. Iza duhovnoga čišćenja pristupa mala Josaki san konačnoj ceremoniji časti — uništenju.

Je li ovo sva istina? Zar ova žena, stvorena samo zato da je njeguju kao malašan cvjetić, da ode zanavijek, da prezre slasti, radi praznovjerice, radi okamenjene strašne vizije, kojoj dadoše ime »ren-hi-šiu«?

A najveće, tegobno čudo, koje ga muči: On je kriv, a nikako ne može shvatiti svoje krivnje.

Lagano, iz oprečnih sjećanja, počne se pomaljati određena misao — slika staroga Arijošija, koji nevidljivom rukom, danom i noću, pokreće dušom mlade žene. Pokuša da dokuči tajnu časti, za kojom iz tišine vječnoga bdijenja posežu njezini čuvari, duše umrlih predaka, a pred svima blagi samuraj: On zove malu Josaki onamo, gdje se sve oslobađa prolaznosti i tone u savršenu slast jedinoga, vječnoga — u beskrajni misterij ništavosti.

— Minako, zar je to istina? — upre Maret neodlučan pogled u djevojku. Ona se začudi videći ga, kako ne taji svoga straha.

— Ti se bojiš, gospodaru?... To je i n g v a,[5] i proti njoj ne možemo mi ništa. Hoćeš li, Mare san, još jednu zdjelicu čaja? Bit će ti lakše. Želiš li još štogod? — Spustivši se na koljena prihvati djevojka prazan sud iz ruku strančevih.

— Samo da pomogneš gospodarici. Vjerna Minako, ona te zacijelo čeka.

Kad dobi dopuštenje, iziđe Minako, ali se brzo vrati i pohiti do butsudana da probudi i spremi dječaka.

*

* *

Josaki se u žurbi javi Maretu.

Pričini mu se kao živi original onih slika, klasičnih linija. što ih Japanke u filigranskom vezu izrađuju na platnu. u šarama, koje poznaje samo ova zemlja.

Izišla u istoj onoj odjeći od žute tkanine, a preko nje prebacila svileni plašt. Nekoliko cvjetova, namještenih u kosi, razasipalo jak miris. Kao da nije bila odjevena po pravilu nen-ki obreda. Djevojka, vodeći Inaza, skriveno promatrala gospodaricu.

— Spremna sam, o Mare san. Neka ti ne bude mrska

[5] ingva = sudbina, koja dolazi kao oslobođenje, posredovanjem višega zakona.

moja žurba, jer je vrijeme da pođemo. Hodi, Inazo! — Uze za ruku Inaza, zatim se nisko pokloni djevojci. Minako, kad to vidi, prostre se pred njom, a gospodarica zapovjedi da ustane, dodirne joj dlanom grudi i reče jasnim glasom, da ohrabri svoju i njezinu dušu: — Neka ti blaga bude ingva, Minako! Inazo će uzrasti i čuvati mitamaširo svojih otaca. O Mare san, ne slušaj riječi nas slabih žena. Bio ti drag spomen ovog doma!

Povede ga izderanom stazom između vrtova na grbinu brežuljka, na kojemu je zelenilo sakrivalo groblje Arijoša. Pred ogradom se zaustavi i znakom ga zamoli da pričeka, pokaza Inazu put i pođe za njim.

Mutno Sunce prelazilo već preko meridijana, a Maretu dosadio poznati mu vidik, kad se ona opet pomoli iza grmlja.

— Neznatan je moj Inazo, — progovorit će žena blago, — jadni sin siromašnoga samuraja. Hoćeš li mu, o Mare san, iskazati dobročinstvo i povesti ga kraj njegove majke?

— Meni je mio sin tvoj, — odgovori Maret iskreno, u njezinim očima uzalud tražeći tragove suza. Nije pogađao skrivenoga značenja njezine molbe. — Cvijet je nalik na vrt, iz kojega je nikao. Ti si vrt, a tvoj sin cvijet. Razumiješ li, zašto volim Inaza?... Ja vidim, tebe žalosti moj govor. Zašto su bolne odjednom tvoje usne, o Josaki san? — Dodirne Maret nehotice rame udovičino. Ona se strese, porumeni i podigne oči prema svetoj gori Ontake, koja se sve jasnije uzdizala pred njima.

— Oprosti mi, strančе. Ti si zacijelo mnogo podnio u ovoj zemlji. Otišao si od onih, koji su te voljeli. Je li istina, da je ljubav u vas prolazna kao cvat?

— Nigdje nikoga nijesam volio kao u tvojoj zemlji. Ti znaš, koga, o Josaki!

Ona opet pogleda u svetu goru. Iz zelenih gromada, rasutih njezinim obronkom, izbijali vršci malenih hramova.

— U vas je ona život, a u nas život i smrt. Na grobovima ona raste, očisti se i traje preko života. To je zakon naš. Inazo je malen i neugledan, ali je već danas jak, jer ga čuvaju preci njegovi. O kako je on jak, a mi slabe —

mi ženske, kako je teška ingva naša!... Ali zašto ovo govorim tebi, dobrotvore moj? Možda si ti još nesrećniji, jer si ovdje našao malo ništava zadovoljstva za ono, što si tamo izgubio. Kako je nemila sudbina tvoja, što si ostavio zemlju svojih otaca!

— Nikada nijesam požalio na svoju sudbinu. Znaj, da moj život pripada ovoj zemlji. Nijesam toga osjetio do danas... do ovoga časa. — Maret uze ruku njezinu, koja se odupirala, i silom je položi sebi na grudi. — Hoćeš li mi dati da ovim rukama spojim one, koje volim, majku i sina? Odista, ja pripadam samo vama! — To govoreći privuče oboje k sebi. Inazo se zabavljao turajući ispred sebe kamenčiće. Začudi se, njegove razumne oči pogledaše najprije u stranca pa u majku.

— Onda ti ne bi bila teška smrt? Onima, koji se sjećaju da su jednom bili srećni, nije teško umrijeti. — Reče žena i doda tiho: — Ja to znam. — Porumeni naglo, i izvuče svoju ruku iz njegove.

Maret stane.

Ona se uznemiri videći na njegovu licu, da je on ne će pustiti. Nije joj rekao, ali ona zna, da je to jutro sastavilo njihove duše — njegova ingva odupire se i ne da joj da ode na put, koji je pripravilo njezino očišćenje.

Uzdahne od nenadane sreće — i preblijedi prestrašena. Da nađe opet svoj mir, potraži u daljini jedinu točku posred zelenila i nastavi:

— Ja znam, o Mare san, da nijesi uzalud došao. Tvoja sudbina je ovdje, ali ne ćeš umrijeti. Daleko je još tvoje — htjela je reći »očišćenje«, ali ne dovrši započete misli, — obilazit ćeš po vrtovima i veselit će te pjesme, što ih musme pjevaju na kotu... Zvek kota mami muška srca. Zar ne ćeš da još poživiš?

— I ti ćeš, o Josaki! Ako treba, ja ću otići daleko... u svijet, i ponijeti današnju tugu svoju, ne bi li zaboravila, da sam i ja tu bio. Učinit ću sve, samo da s veseljem kreneš u vrtić svoj, gdje te čeka tvoja klupica, ona sa zmajskim ljuskama, koju toliko voliš.

Žena uzdahne i prigne se dječaku.

— Moja ingva je u srcu mome. Ona se dugo nadnosila nada mnom i došla k meni, da me nikada ne ostavi... Ti si prijatelj moj pa ne ćeš zaboraviti, da sam bila, jer bi zaboravio sebe. Vidiš li onaj strmi put? On vodi do svetoga hramića. — Maret pogleda za njezinim prstom. Pod brijegom opkoljenim stablima stajao malen hram na vitkim stupovima, a u njemu visoko uzdignut lik Budin od crnoga mramora. — Onamo ću poći da razmišljam, a ti ćeš, prijatelju moj, ostati s Inazom, jer ga voliš. Ti si rekao! Ovdje me čekaj. Inazo, ostani tu, sine! — Osmijehne se majka blijedim smiješkom, položi ruke na tjeme dječakovo i pođe od njih.

— Ne ćeš sama gore. Ja ću te pratiti! — zaustavi je Maret.

— Ne idi, prijatelju. Zar ti nije milo ostati s mojim sinom? Budi s njim samo za nekoliko časaka, dok ne prođe vrijeme.

— Ja znam, šta ti spremaš.

Žena se nasmije glasno. Takav smijeh, iskren i neobuzdan, čuo je prvi put u seoskoj gostionici, kad je pred njom počeo nespretno prebirati na kotu. Naglo prestane i prigovori mu uljudno:

— Oprosti mi. Pomislih, da se bojiš. Ali kad znaš, da moj put vodi onamo, ne ćeš mi odista priječiti, jer si hrabar, hrabriji od mene, koja sam plašljiva žena. Ti znaš, šta se sprema, kad sam i dječaka povela, da me s tobom pričeka. Ostani, o Mare san, da se ne brinem za sina, kojega i ti voliš.

Njezino držanje ne izdade ničega osim nestrpljenja. Zaista, izlišan je njegov strah. Žena mora poći u hram, a on, stranac, ne može je pratiti. Bregovi miruju, a proricanja djevojčina ostat će samo tlapnja strašljive žene.

Nije ni opazio, kako ispod brijega za hramićem Budinim u žurbi odilaze gomilice ljudi, ostavljajući veliko seoce u dnu doline.

Josaki mahne rukom i krene uz brdo, a on ostane ne-

odlučan, i napokon se vrati na susjedni brijeg — s kojega bijaše pošao — gdje se Inazo već zabavljao slažući valutice na rpu.

*

* *

Kad Maret pogleda u časovnik, kazalo je pokazivalo dva sata popodne.

S horizonta na istoku pomaljali se kao snijeg bijeli oblaci, micali se sprva lagano a onda sve brže sterali nebo, iz nevidljivih dolina uzdizale se kao iz kotla guste magle, plazale uz brda, širile se u visu poput krošanja pinija i sastavljale s oblacima. Sve iščeznu u visini, zatvarajući i posljednja okna, na koja je provirivalo tamnomodro nebo, nad vrsima bregova razastirući mutan sag, jednolik, ravan, ostavljajući čiste doline i šumarcima zarasle padine.

Inazo priskoči Maretu i uhvati ga za ruku. Bez glasa mimo njih uz brijeg protrčala neka zvijer, a iz gore Ontake vinulo se u vis jato ptica.

Časovnik pokazivao dva sata.

Proletješe iznad njihovih glava, kriješteći, a kad se razasuše na sve strane, za njima se oglasi tajanstvena jeka iz zemljine utrobe. Maret ču poznatu tutnjavu i blijed od jasnoga predviđenja osjeti da se vrši sudbina. Kao da se kraj njega pružiše ruke samurajeve, duge bez kraja i ukočene od nakupljene snage nebrojenih predaka, spustivši prste, da se taknu vrha svete gore i u njoj jednim dodirom pokrenu sve pritajene sile zemlje.

Iz visine poletje nešto bijelo, ritmički odskakujući po obronku, pade posve blizu i s praskom se razasu po strmini.

Maret nije čuo muklih udaraca, od kojih je ječalo travom i grmovima pokriveno tlo.

Gledao bregove, kako igraju kao nošena kuruma, i čuo vrisak, koji se negdje gore ote u predsmrtnom strahu.

Pred njim, na Budinu brijegu, nešto u dubini pucalo, kršilo se, kao da se zemlja pokrenu s prestarih, natrulih temelja.

Bilo je posve blizu: dvadesetak koraka daleko od onoga mjesta na kojemu je stajao s Inazom. Vidje, kako se prelama staza i otvara pukotina uzduž brijega, a zatim kako se čitav brijeg lagano spušta. Zanjihaše se litice, a vitka stabla, opisujući svojim krunama lukove — kao batići na metronomu, legoše i podigoše u vis iščupane žile.

Vršilo se čudo.

Od novoga udarca posrne Maret na koljena. Istrgnuvši iz trnja ranjene šake nadnese se nad dolinu. Ne bijaše više potoka ni vrtova, nad gromadom zemlje i krša rastao žut, gnusan oblak, koji lagano prekrivaše sve, što je s visa puzalo i uronjavalo u dubinu.

Onda se gore — na brdu — ispod magle pojavi Budin lik, a pred njim crni mramorni stup i kraj njega prignuta ljudska prilika, pod modrim plaštem. Jedna ruka razgrnu plašt, i Maret prepoznade nju — Josaki. Samo za trenutak. U isti čas vidje, kako jednim pokretom opet sakri lice u tkaninu i kao vizija prođe ispred njega tonući sve niže i iščezavajući u žutoj magli.

Brijeg se kršio od dna do vrha, a zaglušan lom razišao se u tisuću sitnih udaraca, od kojih uzleti šum — daleko izvan doline, na padine i putove da onamo iza brijega takne i uznjiše sva stabla i listove na groblju Arijoša.

Maret osjeti, kako mu nečija malena ruka hvata prste.

Inazo se tresao od straha i pokazivao prstom u dolinu:

— Ono je bila moja majka.

— Šuti, Inazo! — vikne strogo Maret. I pogledavši djetetu u lice opazi najednom, koliko je sličan majci. Pun milosrđa, gotov da zaplače s njim zajedno, posegne s obje ruke, da ga odotuda ponese. Ali dječak, široko rastvorivši oči pred razvalinama, što ih ugleda na dnu pod sobom, ote se iz njegovih ruku i poteče niz brijeg, k onome mjestu, gdje se iz gromade sasutih stijena pomaljao bijeli krov.

Ni časa ne oklijevajući pođe Maret za njim.

Dječak padao i opet se dizao krvava lica. Verao se kroz pukotine i puzao uz prevaljene litice, a kad najposlije

zakorači na rpu zemlje i šljunka, popuznu tlo pod njim i s njim se zajedno surva u dubinu, pod vršak hramića.

Ne zaplaka Inazo, kad se nad njim složi zemlja svete gore Ontake.

*

* *

A Maret, znojnih vlasi i okrvavljenih ruku, naslonjen na klimavu liticu, stajao je dugo i tupo motrio krpicu modre svile, koja je virila kraj bijelog krova zasuta Budina hrama.

OSVETNIK

LICA:

Rado Sinković, bogati iseljenik.

Ana, sestra mu.

Tereza, njezina prijateljica.

Frano, brat Terezin.

Majka njihova.

U primorskom gradu i na zagorskom dobru.

I.

Ime joj Tereza.

Možda Rado ne bi ni poželio da je upozna. Ne bi zaista, jer nije bila one blistave ljepote, koja u prvi čas opsjeni i hipnotizuje muškarca. Ime ga privuklo. Tako se zvala sestra njegova druga iz djetinjstva, o kojoj mu je pripovijedala rođena mu sestra, nesrećna Ana. U svojoj melankoliji spominjala je Terezu, djevojčicu smeđih očiju, koja nikome živu nije dala mira.

Bila je odista ona nekadanja mala Tereza, a nađe je na dan svoga dolaska iz Amerike u trgovini modne robe gdje naplaćuje kupone. Osiromašili su, bijeda je od kuće dovede u tuđu službu.

On upravo nije ni mislio na nju, kad se kod blagajnice zaustavi, da s njom govori. Mislio je na njega, brata njezina, kojega je deset godina izdaleka mrzio, tamo prijeko, sve odonda, kad mu Ana otkri svoju nesreću.

— Ona će biti samo žrtva! — govorio je sam sebi. — Ali ću pogoditi njega!

Da svrši razgovor s njim, da njega pogodi, upravo je zato i došao odonuda, pošto je deset godina gledao, gdje u neizlječivoj sjeti vene jedina mu sestra.

Drugi dan zamoli Terezu, da pođe s njim. Bila je osamljena. Nije još mogla zatomiti razočaranja radi propadanja rođene kuće i svoje niske službe. Ponos i smetenost izvajaše u njezinu licu one hladne i trpke linije, koje odbijahu nametljive muškarce. Zato se iznenadi, kad joj priđe Rado. Ali ne više Rado. Uzeo je

tuđe ime, da k njoj dođe posve nepoznat, bez ikakve veze s njezinom i svojom prošlosti.

Šetali su. Pripovijedao joj o oceanu i američkim djevojkama, šalio se gledajući u njezine smeđe oči, iznad kojih se često poput filigranske lepeze spustiše guste trepavice, dražio jê i izazivao, da je morala rumeniti. Nasmijala se, nekoliko puta, i počela ga zahvalno gledati. Zaboravi Tereza svoj sumorni život posljednjih godina i osjeti, gdje se opet budi njezina učmala obijest.

— Tko je onaj gospodin, koji vas je pratio? — zapita je treći dan poslovođa.

— Amerièanin, Silvije Rossi. Ali je jedan od naših. Nijeste čuli za njega? Otac mu je davno odselio Pomislite, došao je amo da vidi stari kraj! — odgovori ona porumenivši.

— Vidi se, da je čovjek s dolarima. Treba priznati, lijep muškarac.

Tereza prezirno makne usne, a onda se nasmije.

Nije zaista ni mislila na njegovo bogatstvo. Najposlije nije ni znala, zašto je baš ovamo došao.

Sjutradan sjedili su zajedno za večerom.

Rado bijaše veseo. Iz njegova lica, koje dugo putovanje morem prevuče mrkom patinom, izbijalo pri noćnoj svjetlosti zdravlje i ljepota. Nije ni znao, kako će teška biti njegova kazna. Bijaše eto na putu da zada bol, da vrati davno nanesenu uvredu.

Kraj njega je Tereza, sestra prestupnikova. Tu, u večernjoj zaboravi, pri sjaju sijalica, koji se odbija od stropa i blistavih ornamenata ispunjujući zatvoreni prostor senzitivnom draži, bude se želje i opojnosti. Slatko vino i raskoš erotične glazbe zasiplju i omamljuju ćutila i raspršuju bojazni. Tereza ne će ni osjetiti, kako je privoljela...

— Prošetajmo malo, gospođice! — reći će o ponoći, razdražen pićem i njezinom blizinom. Govorio nehajno, glasom punim dosade i umornosti, koji nije ništa izdavao. Nije joj ni palo na um da se odupre.

Stali su pred njegovim stanom.

— Da vam pokažem neke američke sitnice? Izvolite gore! Opet sam dobre volje, pa mi se nikako ne da spavati... Evo, tu smo, odmah na prvom katu.

Ona se prestraši. — Čemu? Umorna je, ona želi, da je on otprati do njezina stana.

— Ludice mala! — nježno prihvati Rado njezinu ruku. — Zar mi ne vjerujete?

Lagao je. Upornu želju, da vrati nezaboravljenu uvredu, zamijenila je požuda... Ona je bila kraj njega, Tereza, probuđena, razdražena. U sumraku osjeća njezin živi pogled, koji ga opija. Njegov zvučni muški glas u noćnoj tišini omamljuje djevojku.

Pokaže joj vrata. Skanjivala se, samo jedan čas, onda brzo uđe.

Smetena, preplašena, pusti se, da je vodi do sjedala. Nije ni opazila, koliko se on čuva, da je ne takne, dok joj dubokim glasom objašnjava neke slike. Drugo što i nema da joj pokaže. Nije toga ni očekivala. Penjući se uza stepenice shvatila je za trenutak, zašto ju je zvao.

— Jeste li koga već ljubili?

Njegovi prsti lako se igrali njezinom desnicom.

— Nijesam znala, da ste tako radoznali, — odgovori Tereza uzdrhtalim glasom.

— Zašto mi ne odgovorite?

— Kakvo je to pitanje?

Zaista, glupo pitanje, koje dolazi na usta samo onda, kad muškarca iznevjeri njegova inteligencija.

Nijesu više govorili.

Pustila je, da joj miluje ruke, a kad je požudno obgrli i stane cjelivati usne i grudi, iza lakoga otpora osjeti, kako mu se predaje.

Najednom se instinktivnom kretnjom oslobodi njegovih ruku, onda smeteno dohvati sa stola torbicu i iz nje izvadi mirisavi rupčić. Nešto padne na sto, neki tvrd predmet u kuverti. Kao da se osvijestila, pogleda u istrošeni papir, stisne šaku i privuče ruku k sebi. Čuo je, kako se trese i grca u plaču.

Iznenađen digne dlan s njezina pojasa i upita:

— Zašto plačete, Terezo?

Ona mu ne odgovori. Rado je opazio njezinu kretnju. Sluteći neku tajnu naglo joj uhvati šaku i privuče k sebi.

— Dajte mi to, Terezo! To je slika, je li, Terezo? Slika jednoga malog, koji vas je iznevjerio?

— Glupost! — odgovori ona srdito podigavši uplakane oči. Njezini prsti popustiše, a Rado ne misleći ništa otvori kuvertu i prinese sliku svijetlu.

Sa smiješkom na usnama djetinjim veselim očima gledalo ga jedno lijepo lice.

On ga poznaje. To je lice njegove sestre Ane.

— Otkuda vam ova slika? — Terezu iznenadi njegov promijenjeni glas.

— Ovo je moja sestra, koju nikada više ne ću vidjeti.

— Zašto plačete? Zar je umrla?

— Otišla je. Voljela je jednoga, a on je ostavio... Ona me evo opomenula. Ali vi — Silvije... Vi se ne ljutite na mene? Zbilja sam zločesta. Ne, vaše oči ne lažu... Bože, što mi je sada palo na um da plačem!

I kao da ga moli za oproštenje, obuhvati njegovu glavu i pospe oči i usne njegovim naglim cjelovima.

Onda se trgne i digne s njega svoje male ruke. Zašto je odjednom takav? Zar nije bio miran, smućen, kao da ga je povrijedila njezina iskrenost! Stidna rumen zali joj lice. Nije ga ni pogledala, spustila čelo na dlan i dolazila k sebi.

Rado se nadnese nad nju, pažljivo prihvati njezinu desnicu i upita tiho:

— Terezo, je li, kao da me malko volite?

Nije odgovarala.

— Oprostite mi! Nijesam vrijedan samo jednoga od vaših iskrenih cjelova. Zaboravite moju zloću — za ljubav vaše sestre!

Dok ona iznenađena pogleda u njega, on se nisko sagnu i usnama dodirnu njezinu desnicu.

— Hajdemo, Terezo!

Ogrnuvši je kabanicom otvorio vrata, da je povede do njezina stana.

II.

Rado je napokon saznao, da je brat Terezin propao čovjek.

Pohodit će ga. Da mu se javi, da ga ponizi. Naći će ga, možda je još u svome dvorcu. U onome istom, u koji je dolazila Ana, dijete sirotne majke, da se zabavlja s malom Terezom. Pitat će ga, što je učinio od siromašne djevojčice. I prstom će obići sve: dvorac i vrt, voćnjake i komad polja, pa mu reći: Još mjesec dana! Dopustit će mu, da otkupi prestup svoj. Neka ostane tu, u vrtnoj šuši. Čuo je, da je Frano dobar vrtar: Neka mu kopa vrt i vozi zelen na trg.

Dok Ana tamo preko oceana s majkom živi u odricanju bolujući od jedne neiskupljene laži, on će se — njezino strašno priviđenje — ovdje u nadničarskoj službi domišljati, kakav smisao ima povrijeđen život.

Dat ću mu priličnu platu! — zaključio Rado pakosno i brojio Franove mjenice, što ih je pronašao i otkupio.

— Evo! — iskrsne pred njim vizija ledenog susreta.

— Na šteti sam, moj prijatelju. Ovo sve skupa — pokazat će dvorac i zemlju, — ne vrijedi mnogo. Loše se gospodarilo, moj prijatelju. Ali uzimam zato, jer se moja sestra nekada u svome neznanju divila ovoj kući... Neiskusna je bila, pa je u svojoj naivnosti brkala i stvari i karaktere: Ali je ovdje otkrila toliko životne istine, da vrijedi kupiti sve ovo... radi uspomene. — A onda će mu pokazati mjenice... glasno će sabirati svote i reći: — Mnogo je!... K vragu, trebalo je ipak ovo pustiti, neka tko drugi zaglibi! — I otići će bez riječi.

Po voćnjaku brljav dječak razganjao jato gusaka. Dvorac bio miran.

U dvorištu zateče Rado staricu. Sjedila je zamišljena na pletenoj stolici, spustivši ruke u krilo. Prepoznade Franovu majku.

Skine šešir i u neprilici se zagleda u nju. Je li to zaista ona lijepa gospođa, koja je onako glasno vikala skrstivši ruke na grudima, kad bi joj sin zalutao negdje

u susjedstvo? Koja se svaki put srdila, kad bi on zahvaljivao za voće i bocu mlijeka, koje je slala za malu Anu?

Pogledala ga umornim očima. Nije ga prepoznala. Lice uvelo, sa mnogim brazdama, koje ureza briga. Oko njenih usta ukočila se bolna crta.

— Ja sam Rado Sinković. Zar ste me zaboravili, gospođo?

Podigne se ona i pruži ruku, nervozan osmijeh za trenutak se pojavi na zbrčkanom licu. Sjetila se, dakako, znala je, tko je on. Ali je morala iz njegova lica pročitati neje, izrečenu misao, jer se naglo ukočila. Iz njezinih očiju blisnuo strah.

— Ne mogu vas prepoznati... Davno je bilo... Uzmite stolicu... — zamoli ga pokazavši mu rukom, onda opet sjedne i stane namještati vuneni oplećak. — On je bolestan, — mahne prema kući. — Bolestan je... Ne znam, šta će biti.

Smilila mu se. Morala je na njemu opaziti tračak milosrđa, jer je odjednom počela plakati.

On se sjeti one noći s Terezom.

Svi plaču.

Smrkne se Rado. Nadao se zateći ih drugačije. Da raspuštenim udarcem razbije njihovu sreću! Da ih povrijedi i odlazeći od njih za sobom ostavi brigu, koja će ih svakoga dana izjedati zagrčujući sav veseli život u ovoj kući prestupa!

— Vi nijeste krivi, gospođo, — odgovaraše joj suho, — Zašto da vi trpite? Ali on je valjda sam spraskao zdravlje, kao što je prije spraskao čast... I svoju i tuđu, koja mu je bila povjerena... Vi zaista nijeste krivi.

— Kako to mislite?

— Kako mislim?

— Znam, znam! — zaustavi ga starica. — I ja sam tu kriva... Ali on je bolestan... Ja sam kriva. Evo, učinite sve, što hoćete! — Podigne se i skrsti ruke na grudima. — Ali njega ostavite!

— Da učinim! Zar vama? — prestraši se on njezine pomisli. Primakne se i uzme je za ruku. — Pa vi ste i meni bila majka... I mojoj Ani! — Dok je to govorio, s poštovanjem je mršavu staričinu ruku položio na svoje grudi.

— Hajdete, Rado! Svi smo mi nesrećni! — zavapi gospođa i klone na stolicu. — Kako ste me preplašili!

— Je li on u sobi?

Dignula je glavu. U njezinim očima opet blisnuo strah.

— On boluje od žuči... Svaki dan se pati.

Rado je pogleda ne vjerujući, a kad krene, starica se brzo digne i požuri za njim.

Kroz bijele zastirače od batista razlijevala se po cijeloj sobi puna svjetlost. Na postelji ležao Frano. Lice mu unakaženo smeđim pjegama, oči umorne od nesna tupo zurile odmarajući se od posljednjega nastupa bola.

— Prepoznao sam te — reče promuklo vadeći desnicu ispod pokrovca. — Lijepo si se pomogao... Daj, Rado, pruži mi već ruku, do vraga, slab sam!

Rado promatrao bogato ukrašenu sobu, praveći se da ne čuje. Onda opet priđe k postelji.

— Ima jedna poslovna stvar, gospodine. U vezi je s nekim događajima, od kojih je prošlo već desetak godina. Je li, vi se sjećate?

— Da. Pravo imate. Potpuno pravo. — Govorio Frano namještajući uzglavlje.

— Šta to imam pravo? Još nijesam rekao.

— Ali ja pogađam. Vi mi navješćujete, da je sve propalo. Pa to ja sam znam. Otišlo je sve k vragu. Ti si to kupio, je li? Hajde, neka... Ali je najgore, da sam i ja propao — tu vidiš, u žučnom mjehuru, tu je ona legla — Smrt... Grize i kida... Prosto lješina! Je li, da već smrdi? Daj mi ruku, Rado — bio sam podlac — ali je sad sve kasno... Sad ne vrijedim ni toliko, da tebi i još jednome biću dadem kakvo takvo zadovoljenje...

Rado se sagnuo i gledao u blijede usne Franove. Osjetio na ramenu ruku zabrinute starice.

Gužvajući u džepu složene mjenice okrene se i iziđe bez riječi.

Zaustavi se na vratima, da pričeka gospođu. Kad je izišla, prihvatio je obje njezine ruke i govorio joj:

— Možda i nije tako zlo. Vjerujte, da nije! Majke uvijek misle na ono najgore.

Zajeca starica. U taj čas nije ni mislila na ono najgore. Mislila je na ovoga dragoga čovjeka, u čijim riječima razabra oproštenje.

III.

— Terezo, — upita jedne večeri prije odlaska Rado sjedeći s njom za večerom, — hoćete li za mene svršiti jedan posao?

Ona ga samo pogleda, ne znajući, šta bi odgovorila.

— Ja odlazim, a nemam kome da ga povjerim osim vas. Evo! — Spusti brzom kretnjom pred nju rpu zgužvanih mjenica. — Uredite vi to bez mene. I pozdravite vašu majku, koja će se sjećati maloga Rada i neke djevojčice Ane.

Tereza ga slušala otvorenih usta, i najednom joj sinu istina.

— Vi ste — Rado? — uzvikne problijedivši. On potvrdi:

— Ja sam Rado.

— Zato ste mi se učinili poznati... I odmah ste mi bili — prekine rečenicu porumenivši i u neprilici se zagleda u papire. Onda podigne oči, u neizvjesnosti, ne razumijevajući. Spazila je potpise — i osjetila samo to, da se ovdje radi o sudbini.

— Ovo je vaše! — spusti Rado ruku na papire. — I ne govorite više o tome.

Smetena upre pogled blistav od radosti u njegove oči, da tu nađe istinu.

Kad je shvatila, sjeti se Ane i stisne usne blijede od uzbuđenja.

— Ne, gospodine! Ne mogu ja to primiti — poslije onoga!

— To je za vas i majku... Primite, Terezo! Od vaše prijateljice Ane, koja vas je opomenula neke večeri. Je li, da ste je voljeli?

— Bože, koliko! — ote joj se nehote uzvik... U isti čas sjeti se one večeri, kad je zaplakala nad njezinom slikom.

Rado je u njenim očima vidio stid i suze.

U njemu se rađala ljubav za Terezu. Ali se sjetio poniženja, koje joj je spremao one lažne noći, i mislio na odlazak. Otići će, prije nego što je povrijedi novo njegovo iskušenje.

———

PISMO

LICA:

Vinko Kršić, tajnik banke.

Danica, žena mu.

Sokolov, liječnik.

Boršić, činovnik banke.

U gradu u Primorju.

I.

Vinko Kršić sjedio za radnim stolom i promatrao posljednje retke anonimnoga pisma. Čitava rpa poslovnih listova ležala pred njim, on ih se nije doticao. Nije više ni istraživao, koji li je nezvani stražar pisao to pismo, s pakosnom željom da ga sjutra ili možda već danas promatra, ne bi li na njemu otkrio znakove skrivene pečali. Zabavljajući se slovima, neobičnim, hotimice iskrivljenim, pitao je: Je li ih pisala desna ili lijeva ruka? Za kratak čas. Uistinu mislio je od drugoga ili trećega retka samo na ženu, proti kojoj nepoznata ruka napisa optužbu.

U prvi mah bio je prihvatio pismo da ga istrga na komade. Učini mu se nečisto: kao da vidi prljavu šaku i dušu — čudovište puno gadosti, koja je tim recima dala smisao. Spustivši papir na sto pogleda u kut, u sud za pranje ruku. Onda se zaustavi za čas da razmisli o svemu. I najluđe laži ostavljaju za sobom trag — kao fantastični sni, kojima ne vjerujemo ali ih se sjećamo i razmišljamo o njima. Vinko je mislio na mogućnost ženine nevjere. Iluzija složena od sumnja jednoga časa poremeti njegov mir i navede ga da ispituje događaje posljednjih dana.

Odista, kao da se ona promi'enila. Postala tiša, zabrinuta. Napokon sada i govori manje nego prije — i čita mnogo, kao da razbija neku njemu nepoznatu tegobu. Još nešto. Nikada nije patila od glavobolje — a evo se već tri dana tuži.

Sjećao se svakog trenutka provedena sa ženom i osjetio, kako se odnekuda javlja i nabujava sumnja.

Kad u podne dođe kući, zateče je veseliju nego obično. Bijaše nakanio da joj ništa ne kazuje.

— Kako? Ti si nova domaćica, bit će ti malko dosadno.

Nije bez razloga ponovio ovo konvencionalno pitanje. Zanimao ga odgovor više nego ikada prije.

— Kao obično. Danas sam svršila dužna pisma. A sada, molim te, da već jednom naučiš, šta je kuća. Evo slušaj, Vinko, pa me onda pitaj, je li mi dosadno. — Položivši pred njega svoju lijepu ruku, na kojoj se ocrtavahu jamice, stade nabrajati svoj dnevni raspored. On pratio rasijan — ne dirnuvši te ruke — i prekine naglo:

— A meni netko reče, da te je vidio prije podne...

— Mene? Ja do podne nikada ne izlazim osim u nedjelju.

— Onda te je zamijenio s nekom drugom.

— To će opet biti tvoj stari Boršić. Je li on u poslu malo onako? — pitala ga živo vrteći prstima. — Nije? Čudim se. Smiješan je. Nijesam ti pripovijedala, šta mi se jednom dogodilo s njim pred jezuitskom crkvom. — Dok je ona brbljala, Vinko pazio na njene pokrete i pokušao da zaviri u ono nepoznato, što tako vješto prekriva ženska gluma.

Mlada žena ne opazi ništa. Srećna, što ga vidi kraj sebe, vodila je bez odmora razgovor pomiješan s ono malo koketerije, koju je njezina ljubav pretvorila u čisto mazenje.

— Znadeš li, šta mi se čini? — sjeti se najednom i prasne u smijeh.

— Šta ti je toliko smiješno?

— Ne mogu ti reći! — Smijala se jednako, raspušteno poput djeteta, da joj na oči navrijeśe suze. — Evo šta je... Čini mi se — nemoj mi se rugati, molim te! Onaj je tvoj Boršić malko zaljubljen u mene.

— Pa to je smiješno. Kako te takve ludosti mogu veseliti?

— Ta jest ludo. Imaš pravo.

Za čas se umiri i osjeti da joj se drijema. Naslonivši se potiljkom na naslon zagleda se u njega pritvorenim očima. Odjednom joj padne na um čudnovato njegovo držanje. Sjeti se da je on za cijeloga objeda malo govorio, manje nego drugih dana, a njegov, čas nestalni, čas ispitivački pogled pričini joj se tuđ, neobičan.

Vinko dođe k sebi. Bi mu jasno. Ona nešto sakriva. Zašto bi inače ovako ludo razasipala riječi, s toliko usiljene veselosti.

— Dobila sam nove note. Nešto lijepo, mama mi je odabrala, a ona je, znaš, kompetentna, jer uvijek pogađa, što ja volim. Zašto šutiš, Vinko?

— Mislio sam danas, kako čovjek nekada može postati slijep kao mače, kad se okoti.

Bilo mu dosta. Dođe mu na um posve određena misao: Da joj reče sve.

— Kako to govoriš? Šta ti je? Ti si danas zbilja čudnovat. Reci mi, šta si htio reći?

— A ti, nu kaži mi, zašto se uznemiruješ?... Hajde, ostavimo to!

— Budi mi iskren. Je li se šta dogodilo u banci?

On odmahne rukom poričući neodređeno i prekinuvši pitanje prijeđe na novi predmet. Okrene razgovor na muziku.

Nije se dala prevariti.

Vinko uhvati bojazan, što se preli njezinim licem.

Da joj pročita list? — upita se uskoleban za trenutak, zatim se riješi, pripali cigaretu i stane se tužiti na posao, što mu ga svojim pismima zadaje jedan bankin klijenat.

II.

Svake subote odlazili su u hotel »Imperial« na čajnu večer. Danica je voljela ples, a on nije ni pomišljao da joj prigovara. Nije više sumnjao, on je već vjerovao, da se bez njega nešto dogodilo, da se ona pretvara, dok je

u potaji muči skriveni grijeh. Promatrao jê i pronašao stotine znakova, ispod kojih se dala naslućivati njezina tajna. Naučio se pogađati u svakom trenutku, je li iskrena ili ga zavarava udešenom laži. Trebalo je naći krivca. Zato je s njome izilazio, da je motri kod svakoga susreta, znajući da jednom mora naići na njega.

Ona se priučila na njegovu ljubomoru. Nije ni znala, kakvo je gnusno priviđenje, što ga muči, kad ostane daleko od nje.

Bez uspjeha se naprezao da nađe krivca. Dugo je odabirao između znanaca, a onda pažljivo hvatajući tragove, vežući i poređujući činjenice, promatrajući kretnje i nevidljive intimnosti zaustavi se najposlije na dvojici — svome poslovnom drugu Dorotiću i liječniku Sokolovu. Obojica mladi, puni cinizma, sviđali se ženama.

S njima je često plesala, a poneke večeri događalo se, da se uz nju izmijeniše jedina tri igrača: uz Vinka samo njih dvojica.

Dolazili su k njoj ne mijenjajući svoga sigurnog držanja stečena svagdanjim kretanjem u društvu. Uzalud je pazio, ne bi li ulovio što skriveno, dvoznačno. To nije pomelo njegovu diagnozu. Znao je, da prividna bezočnost najpouzdanije prikriva porok. Jedan je od njih dvojice. Dakle Sokolov! Nitko drugi nego Sokolov — utvrdio je — jer je Danica već dva puta odbila njegov poziv za ples. Ili je prije Dorotić. Ljubavnika ne će žena povrijediti ni u najtežem času. Na kraju, Sokolov ima nekakvu simpatiju na drugoj strani.

U neizvjesnosti nađe napokon jednu pouzdanu točku: Ako se što desilo (a po svim znacima moralo se desiti), onda još nije bilo ono najgore. Samo zločinac, što se cinički predaje svojoj igri, usudio bi se na oči mužu pristupiti ženi, s kojom ga veže gotov grijeh. O n o se istom pripravlja, potajice, natkrivenim putovima, po kojima se kreću sve nekonvencionalne ljubavi. Zar on zna, što je ona dosad radila, dok je on bio u poslu?

Nije ga više kao dosad izgarala strast otkrivanja, pred njim je bila gotova izvjesnost. Trebalo je otkloniti blisku opasnost.

Vraćali se s čajne večeri. Žena, uzevši ga pod ruku, preticala ga brzim korakom i pripovijedala. On, pošto je mirno slušao navalice prekine razgovor.

— Slušaj, Danice. Moja je želja, da više ne ideš u »Imperial« na čajne večeri.

Ona stade, da mu pogleda u lice.

— A ti?

— Ni ja, razumije se. Uopće treba da štošta promijenimo u našim običajima. Ja želim da nikuda ne ideš bez mene. Zašto — zastane, a onda doda nakon kratkoga oklijevanja, — zašto da se govori naokolo?

— Tko? O kome?

— Ali ostavimo to. Rekao sam.

— Šta to znači? — povika ona uvrijeđena, a on ponovi otprto:

— Da ne ideš nikuda bez mene.

Njegova se sumnja udvoji — čuo je, kako se ona ljuti.

— Hoću da mi kažeš sve! To je moje pravo. Šta ti je najednom palo na um? Vinko! — Taj povik, pun opomene, odade njezinu ružnu slutnju.

On je šutio.

Otpor uzbuni Danicu. Sve je došlo odveć brzo, neočekivano. Dok se bez riječi žurila da što prije stigne kući, njezina povrijeđena ljubav pronalazila je sve, što se krilo u njegovoj bezobzirnoj šutnji. Zgadi joj se.

— Jesi li ti promislio, šta govoriš? — upita ga, kad stigoše pred vrata.

— Jesam, vrlo točno.

— Ti si — lud! Sramotan si!

I stigavši u sobu briznu plakati.

Plač njezin bijaše za njega nova uvreda.

Ona žali, jer se razbiše njezine sramne tlapnje!

S tom misli ostavi je samu, dok je ona zaboravljala sve drugo, a mislila na poniženje, koje joj on nanese. Ono je sve više raslo pred njezinim očima i nagonilo je na prkosnu odluku.

III.

Drugoga popodneva iziđe Danica na šetnju. Mrzila je ljude i tražila samoću u sjeni borova, daleko od žamora. Na obali ne bijaše nikoga. S brijega, što ga zarubljuje šetalište, vidjela je otvorenu pučinu morsku.

Daleki vidici oslobađaju dušu od tjeskobe.

Pred zlatom očiju njezinih izmicale rpe ruzmarina i redovi kaktusa, što su ružne svoje dlanove pružali iznad kamene ograde.

Naslonjena na gvozdenu priječku razglédala je modrikastu ravan, po kojoj titrahu sunčani odblijesci, i zaustavila se na jednoj točki ispod horizonta. Brod u daljini kao da se nije ni micao.

Čula je iza sebe korake.

Bio je slučaj. Odista, ona nije nikoga tražila. Poznade ga po glasu i odmah je obuze slutnja, da se nešto mora dogoditi.

Doktor Sokolov zaustavi se i pozdravi.

— Baš mi je milo, gospođo Danice, da Vas tu vidim. Ovo je i moj put... Pa i pravo je tako, — htjede nastaviti, ali ga ona dočeka začuđeno:

— Šta je pravo?

— Potražiti malko zraka, svježine... Ne ljutite se, ja Vam govorim što mislim. Meni se čini, da se vi bojite za muža. Vjerujte mi, ne mislim to samo ja. Jedno drugo čuvate... Najposlije, Vama je vrlo lako u toj službi! — govorio naglo, bez razmišljanja, ne dajući joj da se sabere. — Kad ga ovako pogledate kao sada mene, dosta mu je. Ima očiju, od kojih muškarac gubi glavu upravo onda, kad su te oči srdite...

Bio je dosadan.

Okrene se s namjerom da ga se riješi i produži šetnju, kad spazi Vinka. Sine joj u jedan čas: On je vrebao!

Ono, što se poslije dogodi, samo je gledala, bez riječi, sa stidom u duši — uzmičući od ružnog prizora.

Čula je viku i udarce, onda vidjela kako se dvije crne prilike sastavljaju u živo klupko, s kojega najprije poleti nešto sivo, a onda nešto bijelo, i ostade pred njom na putu. Prepoznade šešir svoga muža i bijelu ogrlicu otrgnutu s vrata liječnikova.

Vinko krene za njom.

Na tri koraka čula je njegovo teško disanje, onda se okrenula i pogledala ga prezirno, bez smilovanja.

Rastrgane ogrlice, blatna šešira, dolazio je s bezočnim triumfom, glupo i prostački, držeći na licu krvav rubac.

— Neka se zna! — vikne, podigavši glas. — A sada hoćemo li na korzo, neka nas i tamo vide!

U zveku njegovih riječi bijaše više olakšanja nego iskrena gnjeva.

Okrenuvši se, odgovori mu žena:

— Odlazi! Ne primiči se!

On je očekivao drugo. Iznenađen uspori korake, dok je ona brzo odlazila.

IV.

Kad se saznalo, da se Vinko Kršić rastavlja od žene, dođe jednoga jutra k njemu u tajničku sobu prijatelj Boršić. Stari činovnik banke volio je Kršića. Bilo je za to i razloga. Drugi nijesu podnosili njegove nagle ćudi, a mladi tajnik od smilovanja bio je s njim već od prvoga časa prirodan i obziran.

Kad ga ugleda, pade na um Vinku, da ga već nekoliko dana nije vidio. Starac se ogleda po sobi, i videći da nema više nikoga, tko bi ga mogao čuti, upita:

— Je li istina, tajniče, da se rastavljate od gospođe Danice?

— Istina je, moj Boršiću.

— Nemojte, moj prijatelju, nemojte to raditi! — Starac pristupi bliže, zabrinut, sa strahom u pomućenim očima.

— Ostavite, to je moja briga! — presiječe Vinko.

— I moja!

Vinko ga pogleda iznenađen.

— Ja ću Vam priznati jednu svoju svinjariju, jedan kriminal! Vi ste onomadne primili anonimno pismo. Znam ja, kako to hoda, kad je mlad čovjek ljubomoran, ali — zaboga — nijesam mislio, da ćete tako daleko ići...

Vinko problijedi. Krivac anonimne optužbe stajao je pred njim.

— Samo prije da me saslušate...

— Odakle Vam ta zloba, čovječe? Ili ste nešto znali...?

— Ništa nijesam znao. Sve je bilo lažno.

Vinko nije planuo. Iz očiju staroga Boršića izbijala je magla neprospavane noći, kojoj nije trebalo vjerovati. Pa ipak!... Skoro je Danica spomenula njegovo smiješno vladanje. Zar on, starac, kojemu preostadoše same mrvice?

— Sve lažno. Vi mi ne vjerujete? Potpisano je: Dobar prijatelj. Je li tako? Evo, vidite, kako sam došao na tu ideju. Vidio sam jednom gospođu Danicu, bilo je to pred jezuitskom crkvom, i nijesam je pozdravio. Istom kad je odmakla, sjetim se ja, da je to ona. Vi znadete, da vas poštujem, i da bih prije svakoga mogao uvrijediti, nego vas ili koga od vaših. Sve do onoga časa. Vratim se ja da popravim pogrešku, pa kad opet sretnem gospođu, velim joj: Oprostite, malo prije nijesam vas prepoznao. Ona se nasmije. Pa to je smiješno — veli — zar je to potrebno? Star sam čovjek, — uvrijedilo me. Lijepa je, Bože moj, vi to znate, — ali nijeste doživjeli, da vas ponizi lijepa žena. Doći će i to... jednom. Odveć joj je dobro, velim, uznijela se, odveć ste je razmazili, pa ne zna, šta boli, — treba je kazniti. Kako? A ja htio, samo da je vi malko

pretresete svojom ljubomorom... Ja sam naprasit, zao, to priznajem. Sve je bilo lažno, a vi povjerovali, i odotuda među vas došlo zlo...

— Istina je, prijatelju, upravo odotuda.

Mreža od sumnja i ludosti bila je rastrgana — Vinko jasno vidje, da ničega ne bi bilo bez ovoga, bez ideje staroga Boršića.

Ta i onaj susret na obali bio je slučajan. Saznao je — nakon napada na Sokolova — da je ovaj išao k bolesniku, kamo su ga pozvali.

— Zato vi popravite, što sam ja skrivio.

— Ne poričem, da je ovo zaista sve od vas poteklo... Vi znate i to, da ima stvari, koje se ne dadu popraviti, kad se jednom pokvare. Tako i ovo, što se zvalo moj — brak. — Smili mu se na starca, koji je tu pred njim stajao izgubljen, poput luđaka, s teretom prestupa, što se eto ne da okajati. — Vi ste stari, mogli biste mi biti otac, pa da vam se ispovjedim. Prihvatio sam iz vaših anonimnih ruku blato, pa ga ja sâm bacio na dušu svoje žene. Takve se uvrede ne zaboravljaju. Naš brak ne bi više bio lijep, kako smo mi htjeli — bez mrlje. Zar ne vidite, koliko je tu gnusa palo... Hajdete!

— Zaboga, okrenite vi to, nije to tako! — sagne se Boršić, hvatajući ruku Vinkovu da je poljubi. A kad vidje, kako on diže šake, samo da ga ne dotakne, uzmakne korak. — A šta ću ja? Ta bio sam zao, ali vi, zašto ste vi, dovraga, takovi?

— Dosta. Čekajte! — Otvori Vinko škrabiju i pruži mu list. — Evo vam vaše. Hajdete!

Držeći vrata pazio je, kako starac sa zgužvanim pismom izlaz na hodnik, zgrbljen, rasijano gledajući u svoju stisnutu šaku.

Onda je pomislio, da njegovu nesreću možda nadmašuje nesreća ovoga čovjeka.

MJESEČARKA

LICA:

Sandić, inženjer, upravitelj lučkog skladišta.

Njegov prijatelj.

Ivan, čuvar

Naja, njegova žena.

Sluga, mornar.

Na obali u Primorju.

— Vi govorite, da znanje ne treba čovjeku, da bude srećan? Pa i to, da znanje — znanje o ljudima — ne prestaje mučiti čovjeka? Dobro, uzmimo, da je točno, što vi velite. Ja malko naginjem pakosti, jer sam osrednji čovjek, a ako je tako, kako vi velite, onda mi moja inteligencija daje samo mogućnost da smišljam svakakve pakosti i kod drugih ljudi. Razumije se, da mi se onda sve glave ili točnije sve lubanje, koje susretam, pričinjaju kao retorte, u kojima se vare petljanije i lupeštva. Je li tako? Dopustimo, da ja zbog toga ne mogu biti srećan. Ali ćete priznati, da je za svagdanju sreću ipak potrebna neka mjera zdrava razuma. Dakako, i neka količina znanja, da mognem priznati najobičnije mogućnosti.

— Evo, ja ću vas uvjeriti.

Vidite li pred nama mornara, što obalom vodi onoga pijanca? Prvi put su se večeras sastali. Mladić dobio večernji dopust i zavirio u krčmu, a tamo se za stolom upoznao s ovim prijateljem, koji eno srlja po rubu obale. Pazite, obojica će u vodu. Čuješ, momče, odvedi ti njega malo podalje, da i on i ti ne odete u more! — Vi ne znate, da je to moj čovjek. Uzeo sam ga prije dvije godine za noćnog čuvara, i sve dok mu žena nije otišla, bio je uredan i vjeran kao najbolji moj prijatelj. Ima mjesec dana da se propio — i eno ga vidite, sad se klati, i bez pomoći onoga dobričine svalio bi se negdje na putu ili bi pao u more. A kladio bih se, da mu je već dvaput pripovijedao, kako ga žena vara sa mnom.

Nije to bilo davno, oženio se prošle godine. Dao sam mu stan u drvenari, a to nije daleko od moga stana. Imao je čuvati skladišta i svu robu, što je bila naslagana na

obali. Vi znate, da je njegov posao bio lagan: trebalo je da obalom šeta, od ugla do ugla, da pazi na more i na dva prilaza na jednom i drugom uglu. Mogao je svakih deset minuta prolaziti i kraj svoga stana.

— Zašto stoji? Hajde, momče, odmori se malo, a onda ga povedi do skladišta.

Zastao inženjer i htio dalje krenuti, kad se pijan čuvar odvoji od svoga druga i dotetura do njega. S naporom podigne i opet spusti obje ruke, teške od pića. Mučio se da nešto kaže.

— Zašto ste mi, gospodine, ono učinili? — pleo je naprežući se da ostane uspravan. — Zar sam ja to od vas zaslužio? — Mučeći se oko riječi, koje oni jedva razumješe, zaboravio je na slaba koljena i posrnuo, a onda se najednom nečega sjetio, udario se desnicom u prsa i uzmaknuo dva koraka.

— Hajde, Ivane, ne govori koješta! Idi pa se naspavaj.

— Ako mi se dadne. Da vi znate, moj život . . . đubre jedno! Ovdje je ono! — mrsio pijani čovjek, udarajući se po obrazu. Gledao je žalosno.

— Pođi, Ivane, kući! — pozva ga starješina.

Ivan zaostao s mornarom, što ga nije mogao odvojiti od kamenoga stupa, za koji se vežu brodovi. Pjevao je sumornim glasom:

— Ej vjetar duva, pa mi kuću čuva!

— Evo, pomislite, — nastavi inženjer, — mjesečina je. Čovjek obilazi obalom, zaviruje u tamne kutove, između naslagane buradi i dasaka, opet se pomalja na mjesečini i sluša, kako negdje pljuskaju vesla. Tko zna, šta se u njegovoj glavi kuha! Tri, četiri ure vrza se on između sumraka i tame, privića mu se, da vidi nekoga, bdije i sluša — i ne vjeruje više svojim očima, koje su ga stoput prevarile. A onda se spram svjetlosti ukaže neka vitka prilika u samoj košulji. Pred mojim je prozorom, na balkonu. Vi znate, da moj balkon opasava kuću s tri strane. On dolazi bliže. Ne prepoznaje, ali vidi, da je žena. Kad je došao do kuće, ona je već iščeznula na drugoj strani . . . Neki zvek podsjeti ga na dužnost.

On se vraća i razgleda sumnjive prolaze, a kad opet došeta do moje kuće, ne vidi više nikoga. Ide Ivan dalje i primakne se svome stanu. U taj čas žena u košulji otvara njegova vrata i ulazi. On ne sumnja više, on misli, da zna sve: Žena mu ide k drugome, kad je on u službi! . . . On kuje osnovu. Ne će joj sada ništa, pričinit će se da nije ništa vidio. Samo će je sjutradan pitati, kako je spavala: Je li tvrdo spavala? Gledat će je u oči, da vidi kako će se držati, dok bude lagala na sva usta. Ona će zijevnuti, kao sto puta dosad, i uvjeravat će ga, da je dobro spavala, posve dobro, da ju je upravo on jutros probudio.

Vi razumijete, šta se dogodilo. Ja mislim, da ona ni sama nije znala, da je mjesečarka.

Ivan je sjutradan pitao za mene. Tražio me u uredu i dolazio mi u kuću. Mome slugi nije po svoj prilici ni vjerovao, kad mu je odgovorio, da sam već deset dana na putu. Nije mu vjerovao, jer onda ne bi znao, ne bi razumio ništa.

Onda je počeo piti.

Postao je osoran. Mislio valjda, da je odveć jeftino plaćen za svoj posao i ženinu nevjeru.

Vrebao je na nju. Nadzornik skladišta zateče ga druge noći, gdje leži pred kućom u sjeni, s revolverom u ruci. Nije on ubica, nije. Možda bi je samo uplašio, da se pomolila na balkonu, kao što se je to dogodilo treće noći. Bilo to ovako.

Ivan spavao negdje na daskama, jer je toga dana pio. Ja se vratio s puta i bio već u tvrdu snu. Noć topla, a moj prozor otvoren. Probudim se. Osjetim, da je netko blizu. Kao sjena koračala je bez glasa po balkonu, nije se ni čulo stupanje njenih bosih nogu. Ne znam, je li imala pritvorene oči, ili je gledala, samo sam vidio, kako se kao u duboku snu pomiče njezina bijela prilika, malko uzdignutih ruku, koje podrhtavaju, kao da se kreće po klimavu mostu. Tako je blizu, da je mogu rukom dohvatiti. Za čas opet iščezne. Smeten od sna uzalud sam pokušavao, da objasnim to priviđenje. Pošto sam krenuo da opet legnem,

jednako misleći da je sve bilo nastavak nekoga sna, čujem pucanj. Zatim ženski krik i pljusak u vodu.

Pripovijedao je poslije Ivan mome nadzorniku, da je te noći vidio, gdje ona stoji na rubu obale i promatra moje prozore, a napominjem, da je iznad moje kuće pravo njoj u lice sjao pun mjesec. Pucao je od trenutnog bijesa.

Ali ga odmah osvojio strah. Vidio je, kako se ustresla, zateturala i pala u more.

Kad sam istrčao iz svoje sobe, na obali nije bilo nikoga. Čuo sam pod zidom udarce po vodi. Bila je vješta plivačica. Kad se padajući probudila i našla u moru, po nagonu se uprla da se spasi, i tražila stepenice, gdje će pristati. Najednom opazi, gdje netko iza nje pliva. Ogleda se. Valjda ga nije ni prepoznala. Lice mu bilo zasjenjeno širokim obodom kape, koju je natukao na čelo, a ona kad ga vidi, zavriska i pohiti da mu se otme. Ivan je doziva i moli, da se ne boji, da je on, Ivan. Ona ga čuje, i novi strah ne da joj da stane. Hvata se uskih stepenica, pada ničice na kamenje, onda ustaje okrvavljena i srlja u mrak.

Nađe je u sobi onesviještenu.

Ali slušajte, ovo je zanimljivo. Razumije se, otpremljena je u bolnicu. Leži ona na bolničkoj postelji, a Ivan je pohađa svaki dan popodne i hoće da razgovara s njom. Naja — tako je zovu — sluša i samo katkad zatvarajući oči daje mu znak, da odobrava. Kao da joj nije mnogo stalo do njegovih riječi. Govori samo onda, kad je ophrva ognjica. Sve ludosti, besmislice, kao u snu. A znate li, koga spominje? Mene. Jesam li vam već rekao, da je nijesam pravo ni poznavao? Istina, oni su iz moga mjesta. Jesam li je prije vidio, pitate. Ne sjećam se pravo. Prije sedam godina bio sam na odmoru kod kuće, odmah pošto svrših studije. Već stari momak, gledao sam djevojke, a ona je bila još dijete. Išao bih koji put sa sestrom niz njezinu ulicu, — bilo joj onda trinaest ili četrnaest godina. Ona bi odozgo s vrtnoga zida zovnula moju sestru, a kad bismo mi podigli oči, sakrila bi se. Eto, to je sve naše poznanstvo.

Jedan jedini put — pošto se već udala za moga čuvara — učini mi se, da je vidim na prozoru sadanjega njihova stana. Razgovaram jednom s Ivanom, pred vratima, i opazim, da se nešto na prozoru miče, bijeli zastirač od čipaka. Možda nas je gledala.

Ali kako ćete razumjeti ovo? Nagovori me muž njezin, da idem s njim u bolnicu. Bila već blizu smrti, dugo ju je izgarala vrlo jaka ognjica, ali ono popodne bilo joj iznenada lakše, vatra naglo popustila, i ona došla k sebi. Muž joj spomene moje ime i zamoli me pogledom — veseo, što je pogibao prošla — da priđem bliže. Naja me pogleda iznenađeno, gotovo zlovoljno, tuđim pogledom, kao da me nikada nije vidjela.

— Vi ste naš upravitelj? — Zvali su me upraviteljem. — Gospodin Sandić? Čudnovato, da vas ovako upoznajem u bolnici. A molim Vas, gdje vi stanujete, da vas dosada nijesam vidjela? — Neobično upoznavanje, zar nije? Ali svakako bijaše nečega nerazumnog u njezinim riječima, da je i muž sumnjivo pogledao. Valjda se pitao, zašto ovako laže. Ali ona nije lagala, vjerujete li? Ona u taj čas nije znala — nije uopće znala. Možda se je istom poslije sjetila nečega, jer rumenilo najednom zali njezine obraze, da od neprilike okrenu glavu, a oči kao da joj se prevukoše sjajem potajne suze. Malo zatim opet je pala u vatru.

— Vaša je žena mjesečarka, — govorio sam Ivanu, dok me je pratio kući. Htio sam mu objasniti stvar, da ga više ne muče sumnje. On nije odgovorio, a ipak je htio nešto reći. Crvene pjege na njegovim obrazima izdadoše, koliko ga uzbuđenje neizrečena misao. Pogleda me smućeno, spusti obje ruke, spreman da sve kaže i da se oslobodi. Ali mu zapne riječ. Promrsi samo da nešto odgovori.

— Kakva mjesečarka! Drugo je tu, drugo.

— Znao sam, što ga je mučilo, ali sam šutio, jer me ne bi razumio.

— Čujete, Ivane. Pitajte liječnika. Sve mu pripovijedajte, i on će vas poučiti.

— Pa šta?

— Tu je malko pometeno! — pokažem prstom čelo. — Svaka vam druga ima tako po nekakvo besposleno puce u glavi, koje nigdje ne pristaje, jer za njega još nije sašivena rupica.

— Nije me razumio. Mislio je na nešto drugo, jer ga moje nezgodno poređenje možda navede na najstvarniju sumnju, koja može nići iz ljubomore.

— Za mjesec dana otišla je kući. Nije mogla više izdržati. Ostavila ga. A moj nadzornik upravo mi je danas pripovijedao, da se jutros vratila, ali on od podne još jednako lunja i pije — možda je nije ni vidio.

Zaboravio sam i ovo reći. Sluga već treći put u mojoj spavaonici nalazi crvenu ružu u čaši, iz koje prije spavanja pijem vodu. Vi znate, da nitko k meni ne dolazi, a kad mene nema, kućna su vrata uvijek zaključana. Tko ih donosi? Moj sluga tvrdi, da nigdje u okolini nema ovakovih ruža osim u Naje. Bio je on jednom u drvenjari, kad sam ga poslao po čuvara, i pripovijedao mi o ružinu stablu u burencetu, a na njemu — veli — cvao upravo ovakav cvijet, kakav je nekoliko dana prije zatekao u mojoj spavaonici. Drugoga cvijeća nema u Naje.

Sve sam vam rekao. Sada se zagledajte, ako možete, u tajanstvenu pozornicu, po kojoj tumara duša te žene. Dederte, odgrnite mi zastor. Jer vidite, ja ništa ne razumijem. —

Inženjer i njegov prijatelj pogledali kroz otvoren prozor na balkon, nad kojim se iskrilo vedro nebo. Tiha noć bila opet prelivena mjesečinom. Tišinu izdaleka uznemirivalo promuklo pjevanje, koje se primicalo sve bliže.

— To je on. Otpustit ću ga! — zlovoljno će inženjer. Iziđu na balkon. Malo zatim pojavi se i ona. Tiho, neočekivano.

Razumjeli su se bez ikakva znaka. Pogledat će jedan u drugoga, da zatim promatraju bijelu priliku. Ruke joj

posve gole, a niz taku košulju razasula se po plećima tamna kosa.

Poput mramorne statue stoji ona ukočena pred spavaonicom, pridignutih ruku, kao da se boji nevidljive pogibli. Zatim kreće dalje. Sve do njih. Pritvorenih očiju, kao da izdaleka osjeća otpor, jer ne može dalje, a da ne udari o njihova koljena. Dršće. Jedan trenutak kao da traži, kako će se proverati kraj njih, a onda se okrene i pođe na drugu stranu.

Uto se dolje na obali razlijegne smijeh, ružan i uvredljiv, smijeh pijanoga Ivana, a odmah zatim psovka i prijetnja i nagli koraci, prvo na prašnome tlu, a onda na stepenicama.

Naja se vrati drhćući, podigne šake do očiju, okrećući glavu na sve strane. Kao da je bezočna ruka naglo strgnula s očiju njezinih koprenu sna, probudi se, otvori širom oči pune zebnje i razabra, gdje je. Sve je vidjela. Mjesečina svijetlila punim sjajem. Kad spazi inženjera, ukoči za tren pogled pun neizvjesnosti. Onda se osvijesti i vrisne i nestane je.

Potrčaše za njom, u strahu, da se od stida ne surva niz balkon. Zgrčena čučala je u kutu i plakala.

Iza njihovih leđa usopljen stajao Ivan i psovao.

— Pa mi sad recite, da nije ono, što jest! Još za dvojicu! O gade!

Inženjer ga čvrsto uhvati za ruku.

— Muči! Nijesi životinja! Zar ne vidiš da si je probudio?

Ivan se otrgne, i kao da ga otrijeznila uvreda.

— Zar vi da nju branite? To je moja služba! Hodi, Najo! — Glas mu zvečao milosrdno. — Hodi, ne će biti ono, što sam mislio. Hajde, đavao ga odnio, nije ono bilo! Šalili smo se, gospodin i ja.

Dok su se oni sklanjali u sobi, Ivan podupirao ženu i vodio je niza stepenice. Čuli su, kako se kroz ludost njegova pijanstva probijaju ponizne riječi.

Sjutradan Ivan nije više Naje našao u svome stanu. Valjda je sred noći bez sna izišla i isplivala na more, da tu sustane i umre.

Inženjer je one noći saznao sve.

Saznao je, da joj stid nije dao živjeti, otkad je onako probuđena na njegovu balkonu njemu i sebi izdala tajnu svoga sna.

ZAŠTO SAM UBIO

LICA:

On.

Helena, žena mu.

Njegov prijatelj.

Liječnik.

U bolnici.

Ispovijest u bolnici.

Vi me pitate, zašto sam se oženio, kad sam unaprijed sve znao? Ne razumijete me, doktore. Ja nijesam sve znao. Ja uopće nikada ne znam, što će se dogoditi. Drugo je nešto, što ja znam, ali vi o tome nijeste ni mislili.

Pokušat ću opet da vam objasnim. Vi, uzmimo, sada mislite, da sam ja lud. Ja to točno pogađam. I čim vi hoćete, da nešto drugo tvrdite, ja i to odmah pogađam: Ovaj čovjek hoće da me prevari... Ja to vidim u isti čas. Kako? Vi ste nešto opazili? Nijeste? Onda dobro, nemojte mnogo paziti na moje kretnje, jer i tako ne ćete ništa saznati.

Jeste li bili u sudnici, kad su me ispitivali? Jeste. Razumije se, sve je bilo glupost. Oni mi nijesu vjerovali, meni, koji sam jedini znao sve. Vi ste bili pronicaviji. Kad ste pisali ono vaše mišljenje, najprije ste — preda mnom ste za stolom radili — bili iskreni. Zatim ste poderali onaj prvi list i napisali drugi. Pri tome ste ovako mislili: Ovo je osobit slučaj, koji treba ispitivati. Moram od ovoga čovjeka ispipati njegovu tajnu, zato ga treba osloboditi. Sjećate li se, koliko ste puta ljutito prolazili od prozora do vrata, i od vrata do prozora, kad je trebalo ušutkati savjest? A onda pamtite li, koliko ste se pišući namučili da sagradite vašu veliku laž i dokažete sucima, da sam lud? Razumije se, vašoj su izjavi vjerovali.

Vi ne poričete, da ja znam sve. Dobro, gledajte mi samo u oči, nemojte paziti na moje prste. Slušajte me, doktore. Vama u ovaj čas kopa po glavi, da saznate

moju tajnu... Kako ja to znam? Ne, nemojte kriti oči, vjerujte mi, da to ništa ne znači, ja ne pogađam iz očiju. I vi se slažete sa mnom. Dobro, ne brinite se za moje prste, najposlije ja sada i ne mislim više na vas.

Dakle da vam pripovijedam, kako sam saznao za nevjeru svoje žene. Nijesam vam prvi put sve rekao, ni sucima nijesam sve otkrio. Htio sam, možda bih to i učinio, ali sam vidio, da oni moga slučaja ne razumiju.

Bilo je to sedmi dan iza našega vjenčanja. Došao sam točno u podne kući, jer sam htio da proslavimo taj dan. Nosio sam bocu pečenoga vina i narukvicu za Helenu. Ona se nije nadala, da ću tako rano doći, ali je čula, kad sam otvorio kućna vrata. Kako stanujemo u prvom katu, potrčala je dolje da me dočeka, jer je, znate, uvijek bila takova: Htjela je da me prva vidi i zagrli. Zaboravio sam vam reći, da sam već imao slutnju. Kako?

Istina vam, znate, iskrsne odnekuda — kako bilo — ona dođe. Onoga jutra čitao sam negdje u novinama raspravu o prevarenim muževima, a tamo je bila i ova rečenica: Ako muž zna, nesrećan je, ako ne zna, smiješan je... Jesam li rekao, da sam to čitao? Možda nijesam nigdje čitao, ne, pouzdano, nijesam čitao, to je tako došlo. Istinu ne treba tražiti — ona vam dođe sama.

To je bilo izvjesno: Volim biti nesrećan nego smiješan.

Bio sam i zaboravio svoju slutnju, tako me je iskreno uhvatila za obje ruke i zahvaljivala, što je toliko mazim, a onda će veselo poviknuti: Da znaš, tko te gore čeka! Tko? Pogodi! Bio je moj prijatelj, kojega nijesam vidio od dana vjenčanja... Ali zašto toliko viče? Do vraga, zašto viče? Razumije se, ona je morala vikati. Ali pazite dalje, doktore!

Odmah je prihvatila bocu i tobože čitala etiketu. Ja sam pratio sve. Ništa mi nije mogla sakriti. Kad je u mojoj ruci spazila mali etui — bio je od orahovine — uzela mi ga i otvorila... Znadete li, da me je pogledala sa suzama u očima! Pazite: sa suzama u očima. Glas joj drhtao, a dok me je grlila i ljubila, opazio sam, koliko je uzrujana. Vi znate, da sam ja sve pogodio. Ne da se to tako lagano

zatajiti — izdala ju njezina savjest. Dakako, još nije bila posve pokvarena. Onda me brzo povede gore, a ja — mislite li, da sam šta rekao? Nasmijao sam se i čvrsto je držao za ruku, da se ne izdam.

Moj prijatelj se digne, bio je na divanu — pazite! — kosa mu je bila u neredu. Istina, on nije nikada gledao na spoljašnost, bio je pomalo divljak, ali onda, vidite, onda je to imalo jedan razlog više... I zašto, dok je mene pozdravljao, nije ni jednom pogledao nju? Bojao se... Ali ona, ona je ženska, a ženske imaju prirođenu sposobnost, da sve prikrivaju. Znadete li, da je više razgovarala s njim nego sa mnom! To treba razumjeti. Ni jednoga značajnoga pogleda, sve kao obično u takvim zgodama.

Ja sam bio smućen, makar da sam to krio, ali ona je to morala opaziti. Zar i vama ne bi bilo čudno, kad vas žena poslije toga ne bi zapitala, zašto ste takvi? Vidite, ona nije pitala — ona je imala razloga, da i to prikrije.

A onda drugi dan!

Dočekala me je opet sa smiješkom. Treba razumjeti smiješak mlade žene. Otkuda ona ironija, ono, što ne vidiš ali osjećaš da zrači iz cijeloga bića žene? Svakako sam bio neoprezan, jer me je najednom upitala: Zašto si danas takav? Jeste li primijetili, da to jučer nije pitala? I onda je, pazite, zaplakala i uhvatila se za me: Zašto si takav, bubo? Nemoj biti zločest! — Znate, zvala me je uvijek bubo. Ja sam se nasmijao, jer mi je zaista i bilo smiješno — mislio sam: Ti misliš, da ja ne znam, ali ja znam, a ti to i ne slutiš! Je li, treba to vidjeti. A kako? Eto to je ono, što je i za vas, doktore, zagonetka... Ne, nemojte mi gledati prste — ne ćete ništa pogoditi.

Ne znam, jeste li vi kada bili u sličnom stanju. Znadete li, šta je ljubomora? Znadete dakako, vi ste čitali. To je literatura, doktore. I ja sam nekada uživao u tome. Ali pustimo do vraga literaturu. Jeste li kada voljeli? Ne, onako potajno kao ja nijeste nikada patili... Čuvao sam se, da to ona ne vidi, jer je trebalo pustiti, da se pokaže, dokle će to dalje ići... Vi znate već moj princip: Ako

si već ukaljan, onda treba i da znaš, da si ukaljan. Bolje nesrećan, nego smiješan...

Ali — bio sam i odveć slab prema strašnoj izvjesnosti. Jer jednoga dana, kad me je opet pitala, šta mi je, ja sam je samo pogledao — i ona je vidjela sve. Kako me je gledala! Jeste li ikada vidjeli ženu, kad se otkriva njezina nevjera? Bio je to pogled straha, pred očima njezinim kao da je iskrsnula nenadana pogibao. Ja sam znao: Eto i ona strepi, znajući za svoj prestup. Šta je mogla vidjeti u mojim očima? Već sam vam rekao, da oči ništa ne kažu. Drugačije se to čita. E— kako! Da znate, preblijedila je i sjela na fotelju, pazite, ne na divan, koji je bio blizu nje, pamtite: ne na divan, nego na fotelju, i zaplakala. Šta ti je, bubo? Kako me to gledaš! — govorila je kroz plač. — Ja se bojim!... Eto, sudite i sami. Vi pogađate, čega se bojala: Bojala se onoga, što je ona znala, bojala se sebe — ne mene!... Kako sam to saznao? Treba li to vidjeti? Ili čuti?

Ne, doktore, ono što vidite često je prividno, a uho, zar se uopće istina može čuti?... Ima nešto treće — jedan skriveni organ... Koji? Ne, nijesam uzbuđen, kako vi sada mislite, ali do vraga, zar ne mogu s mirom maknuti ovim prstom, a da vi nešto ne posumnjate?

Dobro, evo pogledajte, sada ću ih položiti na sto, i desnu i lijevu. Vjerujem vam, vi ne znate ništa. Dakle pustimo to, ja evo i ne mislim na vas.

Vi pitate, kako se je on vladao? Znadete li, da ga više nijesam ni vidio u kući! Zatekao sam ga jednom u knjižari. Opet mu je bila kosa u neredu. Vi pogađate, zašto. Bilo je to, da ja pomislim, ako ga opet vidim, kao da je to njegova navada. I govorio je sa mnom. Zašto ne izlazim nikuda s Helenom? Pazite, on je spomenuo Helenu, je li, drugi to na njegovu mjestu ne bi učinio. Ali je proračunao: Ako je spomenem, on će misliti, da među nama nema ništa... I kad ja ne bih ništa drugo znao, dovoljno Vam je ovo: Bilo je to osmi dan poslije njegova pohoda kod nas, a on se tako vladao prema meni, kao da je jučer

bio kod nas. To sam osjetio, i znao sam: On dolazi, kad mene nema.

Je li ona opazila moju sumnju? Nijeste pravilno postavili pitanje, doktore, vi pitate, je li ona opazila, da ja znam. Plakala je, i milovala me, s nekim žaljenjem, a ja sam znao, da su to trenuci njezine slabosti, kad od nje postaje jača njezina savjest. Pitala me jednom, kako idu moji poslovi. Da nijesam radi poslova nemiran? Ili je možda ne volim više? Ja sam i to shvatio. Ona je tražila tobožnje razloge mojoj uznemirenosti, da ja zaboravim one prave. Možete li sebi zamisliti tu lažnu igru? Dete pogodite, ako možete, kako je meni bilo, dok sam sve to morao gledati i ujedno paziti, da se ne izdam!

Moja ljubav obraćala se u preziranje. Strašna izvjesnost razbudila je moj rođeni ponos, da joj otkrijem sve i divljački joj zadam bol, koji bi bio jednak mome. Ali je trebalo njega uloviti i primorati na poniženje. Neka se pokaže kukavac, neka laže, ali istom onda, kad na njegovu laž mognem pružiti prst i kazati: Evo, vrag te odnio, ovako je i ovo je bilo! Da oboje bude smiješno, i on i ona, da stanem pred njih kao jedini sudac, neka pred istinom dršću i plaze. Neka puzaju kao gamad! Jer ovdje je istina! — Ali ne, on je bio prevelik kukavac. Pobjegao je!

Vi znate ostalo, jer ste u sudu bili, kad su me saslušavali.

Vi sumnjate nešto, ja to znam. Recite samo!

Dobro. Dakle ovako vam je bilo. Došao sam onoga dana malo ranije, prije desete ure. Čim sam došao, ona je istrčala iz sobe. Je li gledala s prozora? Treba da znate, ja sam išao tiho, na prstima. A ona je ipak znala. Ne, nije mi se nasmijala kao nekada. Pošla je prema meni i htjela se nasmiješiti, ali je najednom problijedila i upitala: Šta ti je, bubo? Govorila je preplašeno, tiho. Nijesam odgovorio, jer sam sve saznao za jedan časak. Potrčao sam u sobu, a ona za mnom... Znadete li, gdje je to bilo? U spavaonici. Postelja je još bila raspremljena — istina, hladna, ali do vraga, šta to znači! Njega nije više bilo. Ni u ormaru,

ni pod posteljom. Razumije se, pobjegao je. Kako? Kroz prozor, jer kat nije odveć visok. Zašto me pitate, je li bilo tragova? Nikakvih tragova nije bilo, nikakvih. Ali zar je to meni potrebno? Kao da ja već nijesam znao! . . . Dobro, dakle je on pobjegao, ali ona — ona je još tu, da glumi i laže. Zar da vjerujem njezinim suzama, kad ja znam? Dobro, mogu se ja uvjeriti, bit ćeš iskrenija! Imam ja zgodan način, o kojemu sam putem razmišljao. Revolver je u jednoj škrabiji moga stola. Izvadim ga i pođem prema njoj. Je li, vi se ne čudite mome eksperimentu? Dakako, treba se dosjetiti u pravi čas.

Uspjelo je, doktore, potpuno! Moralo je uspjeti! Nije to više bila igra, ona se morala izdati. Vrisnula je i pobjegla u svoju sobu. Recite mi, eto recite mi, zašto se boji, ako nije kriva? . . . Da, vi već znate, ja sam provalio vrata i stao pred nju. Vriskala je i u strahu me pogledala kao nikad do sada: gledajući me, prvi put nije mogla sakriti svoje mržnje. Eto — kad sam pucao, bilo je sve svršeno.

Dobro, a sada ću vam još nešto kazati. Vi mislite u ovaj čas, da sam ja lud. Kako ja to znam? Ja ću vam pomoći. Evo tu sam, kraj vas, ne bojte se, doktore. Dete pomislite nešto o meni. Makar glupost kakvu. Tako, a sada palac, ne desni, lijevi palac stavite na čelo. Ne tu, malko dalje. Znate li sada? Mislite opet na mene . . . Eto, sada valjda znate, šta ja mislim. Jeste li se uvjerili? Još nijeste? Pazite, morate misliti na mene . . . Recite sada, da je ovo ludilo!

Eto, otkrio sam vam jednu tajnu.

Razumijete li sada, šta sam radio, kad bih se susreo sa svojom ženom? Kako sam saznao za njezinu nevjeru!

Znadete li, što mi sada preostaje?

Kad odovuda odem, da u stopu pratim njega i čitam njegove misli. Ne, ubiti ga ne ću . . . samo onda, ako saznam, da je ne ljubi više. Jer — možda ju je ljubio više nego ja . . . Zašto pitate? Ne, do vraga, ja ne plačem — bilo bi smiješno. Zar bi to imalo smisla, kad sve znam . . .

ČUDNOVATI DOŽIVLJAJ JEDNOG REPORTERA

Iz novina godine 1923

LICA:

Reporter.

Kanaldžija.

Akti.

Na bašči u nekoj evropskoj prijestonici.

Vi dakle mislite, da mrtve stvari ne umiju govoriti? Mrtve stvari, kao što je — uzmimo za primjer — onaj obični papir, na kojemu se pišu molbenice? Razumijem, pa tako sam i ja mislio, dok mi nije otvorio oči prijatelj, reporter nekih novina, koje senzacijama zabavljaju jednu evropsku prijestonicu. To me iskustvo stajalo čitavih stotinu franaka. Platio sam ih samo za to, što sam bio toliko neoprezan, te sam s nokta priču moga prijatelja nazvao čistom halucinacijom, a to — usput da privalim — s dobrim razlogom, jer je mnogo pio. On je moju sumnju, kao što i treba, uzeo za uvredu, a ja, da ga umirim, pristanem na okladu s njim. Za dva dana on mi donese svjedodžbu primariusa bolnice za psihopatike, da je posve normalan čovjek, a ja mu prema ugovoru isplatim stotinu franaka.

Da donekle naknadim taj za mene veliki gubitak, jer je sto franaka tačno petina moje mjesečne plate, riješim se, da cijelu priču moga reportera napišem za »Jutarnju Poštu«, jer je i u svijetu točno poznata stvar, da se u nas najviše zasluži pisanjem. Desetak hiljada čitalaca »Jutarnje Pošte« proći će mnogo jeftinije nego ja, jer me u glavu ne poznaju, pa ne će doći u napast da se — makar da ja ne pijem — sa mnom klade i šalju me primariusu koje bolnice za psihopatike.

Moj prijatelj — kako već rade svi pravi reporteri — vršio službu i danju i noću. Kasno jedne noći siđe on tako s tramvaja u odaljenom gradskom kvartu, da pođe u prljavu aščinicu, u kojoj se sastaju kočijaši i hamali, a to su sve ljudi, koji po danu štošta vide i čuju, što ne vidi i ne čuje prijestonička policija. Prije nego što stigne

do aščinice, iznenadi ga neki čovjek, koji je trčao pravo na njega i zaustavio se istom onda, kad on podiže štap da se obrani. Vidio je, da je čovjek jadno odjeven, blatan, da po noći trči ulicom, pa je s razlogom pomislio, da je pogibeljan lupež, a nije jadan znao — jer je bio zaista mlad reporter — da samo mali lupeži, neoprani i neobrijani, vrebaju i bježe pješice a ponekada tramvajem, dok se oni pogibeljni voze kadilakom i mercedesom, oblače u samurovinu i zaljubljuju u metrese, one divne modele, o kojima sanjaju umjetnici žedni slave.

Ovaj nevoljni čovjek nije pravo ni bio nikakav lupež, nego čestiti varoški kanaldžija, kojemu nikada za legitimaciju časti nije trebalo riječi, jer je njegovu službu i unaprijed i unazad javljao jetki vonj sa žuljavih ruku i bosih nogu.

— Gospodine, jeste li vi od varoške policije? — upitat će dignuvši obje ruke.

— Jesam. Šta imaš da mi javiš? — odvrati moj prijatelj, kojemu je — kao i ostalim reporterima — propisano da pomalo laže, a sad se požurio u nadi, da će nešto oveliko saznati prije policije. Istom sada spazi, kako division čovjek.

— Hodite da me uzmete na protokol! Sam đavao zna, šta se zavlači u ove naše kanale.

— Šta si našao, govori!

Krenuli žurno prema siromašnoj kućici nakraj ulice.

Šta je bilo? Toga dana začepio se kanal negdje blizu ministarstva unutrašnjih poslova, pa čovjek dobio nalog da ga očisti. Sišao u kanal i našao u njemu čitavu ustavu: gomilu blata, zgrudanu zajedno s rpama papira u nepomičan velik čep, koji je poprijeko zajazio sav kanal. Mučeći se dva sata natrpa on puna kola robe, što tako nemilice zaudara, pa da se okoristi, — jer je bio mrtvi siromah — poveze kola u svoju ulicu, da po noći sve izruči u rupu u svojoj bašči, kako bi dogodine mogao pognojiti tikve. Baš je sve poravnao i po vrhu pobacao gnusne papire, kad ga preplaši razgovor, koji je žamorio baščom.

— Kakav razgovor? — upitat će ga prijatelj.

— Iz rupe, gospodine, iz onoga đubreta. Posušili se papiri , pa sve šušte, a nema ni daška od vjetra, šušte i govore.

— Idi, šta govoriš? To si ti pio, pa ti se pričinilo.

— Može biti... — popušta siromah čovjek. — Ako mi se i pričinilo, svakako me uplašilo. Ali pio nijesam.

— A šta govore?

— Svašta. Udaraju na vlast, na sekretare i inspektore, na načelnike i gospodu ministre. To sam razumio, a šta još šapću, đavao zna. Ja ih po dužnosti prijavljujem, jer sam čovjek od zakona. Ne ću da ja budem kriv, pa molim vlast, da izda naređenje jednome žandarmu, da dođe ovamo, a ja ću ih sve u njegovu prisustvu potrpati na kola i odvesti, kuda vlast naredi.

— Hajde, hajde, to si ti neki komedijaš! — zaustavi se moj prijatelj. — Sjutra ćeš dobiti kvartovsku odluku o kazni, što tjeraš šegu s policijom.

— Nemojte ići, gospodine! Zar je šega s vlastima za čovjeka siromaha! Zar sam ja partijski odbornik? — Uplaši se čovjek. — Evo vrata. Izvolite, da se uvjerite... Eno ih, bogami se još svađaju.

Iz tamne bašče čuli se odista mnogi glasovi.

*

* *

Reporter pošao u bašču. Glasovi ušutješe, a onda se jedan oglasi sipljivo:

— Heda! Netko dolazi!

— Netko dolazi!

— Policija! — uzviknu treći i nastade grobna tišina.

— Bogami, i oni poštuju vlast. Đavao ih znao, odakle su! A malo prije su psovali, kao da su u narodnoj skupštini! — govorio kanaldžija.

Reporter pristupi bliže i držeći rubac na nosu progovori:

— Neka jedan od vas reče, šta ima!

— Hallo! — odazva se radostan glas iz rpe. — To nije grlo policije, to je reporter jednoga dnevnika.

Zašuštali svi papiri i uzdahnuli. Je li to bio uzdah razočaranja ili olakšanja, nije moj prijatelj mogao razabrati, jer je svakako bio rđav psiholog.

— Mi vas pozdravljamo! — šapnuli papiri.

— Odakle ste?

— Iz ministarstva unutrašnjih djela! — javi se nekoliko glasova, ali odmah zagrajaše drugi:

— Nijesmo svi! Ima nas iz ministarstva šuma!

— Pošta i brzojava.

— Iz ministarstva ruda!

— A ja sam iz ministarstva pravde! — šušketao jedan iz gliba.

— Molimo pokorno, nemojte n a s zaboraviti! Ima nas i iz drugih nadleštava! — Jedva se čuo pridušen glas, koji je izlazio na mjehure, što se podigoše sa dna rupe.

— Ala vonjate! — stisne reporter nos, koji je do te večeri bio propisno neosjetljiv. — Ja ću se malko odmaknuti, a vi glasnije govorite. Ali po redu! Ja otvaram zbor i predlažem, da izaberete predsjednika po starosti.

— Molim, gospodine komesaru, da mene postavite za skupštinskog žandarma. Imam evo lopatu, i tko bude psovao ili udarao na vlast, ja ću ga zvanično smiriti.

— Primam prijedlog druga kanaldžije. A sada molim, izaberite predsjednika.

Dugo je trajala graja po bašči, jer se nije pravo moglo dokazati, tko je najstariji. Jedan, koji je imao na sebi broj ministarstva, predloži, da se po brojevima protokola odredi, tko je najstariji. Ali proti tome protestova gotovo sav zbor, jer ih bijaše samo malo, koji su na sebi imali brojeve, a i oni su svi osim jedinoga predlagača imali samo brojeve oblasnih nadleštava. Onda jedan iz ministarstva prosvjete predloži, da se pretresu i pregledaju dani, kad su pisani i potpisani. Ni to nije pomoglo, jer mnogi oslijepiše od jetke kanalske vlage i nečistoće, a

mnogi izgubiše sve znakove. Kad jedan spomenu abecedni red, pa počeše izvikivati imena,dokaza se, da predlagač ima potpis molioca Aleksejeva, da bi po tome prvi došao na red, ali bijaše najmlađi, jer je istom nedavno doplavljen u kanal.

Najposlije im savjetova moj prijatelj, neka nađu onoga, koji prvi zapade u kanal na mjestu, gdje ih nađe kanaldžija. Brzo pronađoše jednoga, koji je jedini na sebi imao nekakav prljav konac. On je još prije četiri godine bio turen u kanal, pa je svome žilavom sastavu i koncu, kojim je bio prošiven, imao zahvaliti, što se zaustavio, opasavši koncem nekakav čestiti kamen, i odolio svim pogiblima kanalske klime.

Bijaše među svima najtužniji invalid. Cijela jedna strana bila mu silovito amputirana. Sagnjilih i otrcanih rubova, zgnječen i na sto ruku isplâkan, izverao se iz dubine rupe, pošto se prije posavjetovao s vjernim koncem, kako će ga izvući. Kad iziđe na površinu i malko se posuši, zavijori jednim izderanim uglom i progovori kašljući:

— Primam se časti predsjednika! Trebalo bi da se prvo pobrinemo za protokol našega zbora. Ja sam četiri godine čeznuo za protokolom, ali nijesam nikada bio zaveden.

— Ali sada nemam nikakvih želja više, jer sam već na umoru. Još me podržavaju samo četiri blijeda slova, štampana slova, ostalo je na meni sve obamrlo. Nema ni svrhe, da živim više, jer onaj, koji me je pisao, umro je prekolani u najvećoj bijedi. Zato ne želim više ni protokola, ali ako ga vama treba, eno gospodina, koji je došao, da nas sasluša, on ima propisno pamćenje. Zapamtit će sve, što mu kažemo, jer ću sjutra, kad se posve osušim, u šest sati umrijeti.

— To je sve dobro, što ti lomataš! — prekine kanaldžija. — Ali ja imam kao čovjek zvaničnik da te tužim evo ovoj policijskoj vlasti, što si se ti prvi isprije čio u cijevi, i to baš blizu ministarstva, i skupio oko sebe tu džamogladiju, da ometaš službu varoškog kanala. Jer

da si ostao recimo pet šest dana, to si mogao, to je dabome u redu, ali četiri godine, to je proti svakom pravilniku... Kamen može, ali jedan komad hartije...

Zažamorili spisi, uzduh jače zavonjao.

— Znaš li ti, — ljutio se sipljivi predsjednik mlatajući koncem po osušenim svojim grudima, — znaš li ti, prljavi kanaldžijo, tko smo mi? Šta smo mi vidjeli i čuli, i šta bi tebi, da si pismen čovjek kao što nijesi, mogli pričati ovi redovi slova, koji nam dadoše dušu? Ne znaš, i opet mlatiš koješta!... Ima nas, koji smo ležali kraj bolesničke postelje, gledali suze i brige, koji smo na sebi ponijeli najteže tužbe, ljudske uzdahe i proteste radi nepravde, koja na smrt ubija duše ljudske...

— Ah, tako je! — dahnuli svi.

— I ti, blesasti kanaldžijo, čitaš nam bukvicu, zašto smo se mi, koji smo braća duša ljudskih, silovito tureni u gnus skupljali na jednom mjestu, da zajedno razmišljamo o svom udesu. Evo ja sam pismen, a ti si pismen toliko koliko tvoja lopata, pa za četiri godine, četiri moje strašne noći, nijesam mogao smisliti to veliko čudo: Kako sam ja nepročitan i neriješen mogao doći u kanal!... A ti hoćeš da to razumiješ!...

— Ipak bi nam mogao kazati pravi razlog, zašto ste se vi toliki skupili na jednom mjestu, što je odista protivuzakonito — umiješa se reporter, — jer nije bilo prave svrhe, da o sebi razmišljate, ta i vi svi znate, da danas svak to bolje prolazi, što manje o sebi razmišlja.

— Reći ću vam to, jer sam kao izabrani predsjednik i dužan, da javnosti — a vi ste naša prva javnost — kažem pravi razlog naše zavjere. Mi smo htjeli da prije smrti iziđemo na sunce, da svima kažemo, šta se radi po državnim kancelarijama i varoškim kanalima, kako se ponizuju ljudske duše, jer smo mi ovako jadni posve jednaki ljudskim dušama, koje se dave pritisnute prezrenjem i bezumnošću i sramom obnevidjelih savjesti. Znali smo, da će jednoga dana doći ovaj ovdje i lopatom nas izbaciti, a onda ćemo — gdjegod nas izbacili — zagrajati, da nas svak čuje.

— I jeste zagrajali, kao da ste vi neki odborski ljudi! — isprsi se strogi kanaldžija. — Pa gdje — u mojoj bašči... Mogli ste zaiskati skupštinske legitimacije, da tamo nešto protestujete, a ne ovdje.

— Dobri čovječe, ti nijesi predsjednika zamolio za riječ! — presiječe mu govor moj prijatelj. Zbuni se kanaldžija, a uto opet progovori predsjednik:

— Evo da otvorim zbor. Neka se čuju naše historije. Tko želi riječ?

Zašuštali papiri kao prljave zastavice, a ispod rpe se čulo, kako u kalu migolji mnoštvo zgrudanih i zatrpanih akata.

— Ja znam prošlost svakoga. Naslušao sam ih se za ove četiri godine, jedna je čemernija od druge. Ja dajem riječ aktu od četiri stranice, koji je pisan rukom jednoga šumara 1. februara 1921.

— To sam ja! — protuži jedan papir iz gomile. — Pomozite mi, da odahnem. Taj čovjek tamo presjekao me na dvije pole, pa ću jednu ostaviti, jer se u nju zabola kokošja noga iz kuhinje gospodina načelnika ministarstva. Samo da izvučem ovu polovicu. Žulja me puce sa hlača gospodina ministra, koje mi je već prije dva dana leglo na prsa.

I odmah mu olakša, jer se puce gospodina ministra odmače puno dostojanstva, pomakoše se i neke peruške i krpice, i spis se izgura na površinu.

— Tužna je i nevoljna moja priča... — započe spis promuklo. — A pripovijedat ću je samo pod pogodbom, da ne dođe u novine.

— Ne ću je iznijeti! — slaga moj prijatelj.

— Ovo vama velim, gospodine novinaru, jer bi za moj udes mogli saznati oni, koje bi to ljuto zaboljelo. A vi obično ne mislite na one, koje boli, nego na one, koji se vesele svakome čudu.

Prije dvije godine još sam bio čist kancelarijski list najbolje vrste. Ležao sam u polici nekoga bakalina, kad me jednog dana kupi bosa djevojčica i odnese kući sva dršćući, jer je bila ljuta zima. Moram priznati, da mi je

bilo neprijatno, kad me položila na neki klimavi sto. Još nijesam imao dušu, pa mi bila mrska siromaština i zadah te sobe, u kojoj bijaše mnogo čeljadi. Kad se ogledah desno i lijevo, istom onda posve blizu pred sobom vidjeh neko ljudsko stvorenje. Već tri godine jednako mislim na njega i ne ću prestati misliti, dok mi ne umre posljednje slovo. Uzeo me mršavim rukama i gledao zamagljenim očima, iz kojih je vrebala strašna briga. Kad sam pod njegovim prstima zaleputao u uzduhu, pogledah ga bolje i vidjeh, da nije čovjek, nego polovina čovjeka, koja se počimala glavom a svršavala trbuhom i nekim badrljicama mjesto nogu. Sjedio je kao vreća u nekoj košari pred stolom. Saznao sam poslije — a to je i na meni napisano — da je šumar, bivši šumar. Bio na službenom obilasku, a vladala strašna zima. Zapao u mećavu i premrzao, a kad ga dovezoše u bolnicu, odrezaše mu najprije desnu a onda lijevu nogu do koljena, zatim lijevu pa desnu nogu više koljena. Zar da vam pričam o čudnovatom vladanju njegove žene i djece? Treba znati, da su svaki dan po nekoliko puta grlili onaj krnjatak od čovjeka i govorili mu, da će sve biti dobro, a znali su, da ne će biti dobro. Jer taj polučovjek nije bio više u spisku šumara s čitavom platom, nijesu mu davali ni polovinu plate. Rekoše mu, da će mu dati penziju, pa je čekao. Šta da vam pričam? Prodadoše sve, što su mogli prodati. Žena je prodala i vjenčani prsten i krstić nekakav, i stari su svoj ormar prodali, i krevete, pa su spavali na podu. Onda je ona prala nekome u susjedstvu prozore, zatim podove, mela je i gradsku ulicu, a bila već bolesna... U groznici je dolazila kući... A penzija nije došla!... Ja sam posve običan papir, ali sam ipak vidio svašta za ona dva tri dana. Gledao sam, kako Strah blijeda lica šeta po kući sav dan i svu noć, i nikako ne izlazi. A treba da znate, da je to biće nemio gost. Tko ga vidi, nema više smijeha na ustima... A na razbijene prozore kuckala Smrt... Ona je siva, pepeljasta, a ima zatvorene oči. Ta dokle ću vam pričati? Da svršim! Ona polovina čovjeka uzela me preda se i pisala. (Novo pero i

crnilo uzajmili su u susjeda). Čuo sam, kako stenje. Ili su ga boljele one badrljice ili srce... Lijepo je napisao sve, dao mi ime i dan rođenja, i dušu mi dao, jer se mnogo žalostio, dok je pisao.

Njegov jedan prijatelj odnio me u poštu, i ja sam iza kratkoga tumaranja prispio pravo u ministarstvo. Tu me uze jedan referent i stavi na svoj sto, gdje su bili veliki nepregledani snopovi, sve braća moja. A referent bio neki dobar čovjek, ali debeo, pa je mnogo patio od hemoroida. Jednoga dana — ja sam na svoju nesreću bio povrh sviju — užurba se gospodin referent — a pričao je prije sekretaru, da je bio na ručku kod neke udovice, užurba se i bez ikakva razmišljanja zgrabi mene i potrči na hodnik. Nije prošlo ni desetak časaka, kad me mlaz vode splavi u varoški kanal.

Zadrhtaše papiri od probuđene srdžbe, a jedan povika glasno:

— Ja ne krivim referenta, koji je i sa mnom ovako postupao. Ja znam, da on ima želudac i crijeva, ali mozga nema. Tako mi je barem pričao jedan akt, na kojemu je on pokušao nešto drljati. A čuo sam, — ne znam, je li istina — da nema ni srca, jer mu se krv skuplja u hemoroidima, pa mu oni udaraju mjesto srca. Ja krivim druge i protestujem! Tu su gospoda načelnici, koji ništa ne vide, jer ne gledaju, kojima je predalek korak od stola do stola, koji ne znaju akata, što se oko njih kupe, a akti su duše nadleštva... Tu je gospodin ministar, koji se ne brine za protokol i kancel, koji ne vodi računa o spisima, ne određuje rokove...

Naglo se prekinu besjeda ogorčenog spisa. Bolno jeknu i pade među drugove, a lopata revnosnog kanaldžije presiječe ga na dvije česti, kojih nestade duboko u blatu.

— Gospodine komesaru, zvanično molim, da se upiše u današnji protokol, da sam jednoga učesnika ubio u času, kad je počeo dizati bunu na vlast. Molim, da to sazna i gospodin ministar, jer je najviše na njega udario!

— Ćoravi kukavče, đubrolize jedan! — pjenio se prepolućeni spis iz dubine. — Kad si lopatom mogao

izmjeriti dubinu kanala, misliš da si i svojim razumom mogao izmjeriti ovo, što noćas vidiš i čuješ — sve jade naše, koje sramotom mjesto suzama milosrđa obliše i okameniše rođeni sinovi ove zemlje! . . . I svojim mlaćenjem i prilagivanjem gospodinu ministru i načelnicima hoćeš da dođeš do nekoga odličja, kako ga dobiše i mnogi drugi niski i nedostojni kao ti!

— Miruj, dobri čovječe, nemoj ih jediti! Ti ih izazivaš na pobunu, a ti si zvanično lice! — Mirio reporter željan novih priča. Kanaldžija se opet ukruti i požali svoju revnost. Jer je zaista dobri čovjek mislio na nekakvo malo priznanje, za koje mu eto ispade najbolja prilika. Kako je bio u duši dobričak, nije on ni mrzio te izagnanike i odmetnike kancelarija, makar da ga sinoć gotovo istjeraše iz razuma. Gotov je bio i da im zahvali, što mu eto dadoše dobru zgodu, da se iskaže.

*

* *

A akti su dalje pričali.

Što da više ispisujem puste brbljarije moga razgovornoga prijatelja? Kako se u noćnoj tišini izredaše najgore tužbe na ovoga sekretara, onoga inspektora, načelnika i ministra? Historije udovica, koje po tri godine ne ugledaše sirotinjske pomoći, što im je poštenim radom zaslužiše njihovi pokojnici? Tragedije i lakrdije zaduživanja i ponizivanja, bolesti i smrti od bijede, zaboravljenih ljudi i zaboravljenih savjesti? Ruglo i satiru vlasti i uprave, otadžbine bez otadžbine, rada i nerada, poslužnika i činovnika, sakrivanja, podmetanja, uvjerenja i svjedodžbi u blatu varoških kloaka? . . . Sve to izlazilo kao kakva protestna povorka sablasti pred našega zadivljenoga reportera i slavoljubivog kanaldžiju, koji u svojoj zvaničnoj poziciji najposlije zaspa pokraj rupe naslonjen na svoju poslušnu lopatu.

Ali jedno na svoju veliku utjehu razabra moj budni prijatelj:

Svi ti akti, originalne svjedodžbe s taksenim markama, molbe i žalbe, brojevi i datumi, sve je to stizalo u prijestoničko podzemlje zabludom poslužnika, pa i sekretara, referenata i inspektora; ni jedan spis nije se srozao turen silovitom rukom kojega ministra.

*

* *

Tko je pažljivo čitao novine manjih evropskih prijestonica, mogao je jednom nabasati i na protokol moga prijatelja o noćnom zborovanju, koji u toj zemlji nije razbudio nikakvu senzaciju. S vrlo prosta razloga, što je izišao u isti dan, kad su novine donijele objavu o odlikovanju zaslužnih činovnika, koja se je mnogo čitala. Protokol je bio odveć dugačak za čitaoce, koji mnogo ne vjeruju reporterima ni onda, kad pišu kratke vijesti, pa ni onda, kada pišu istinu. Tko će, molim vas, kod zdrava razuma povjerovati, da mrtva stvar — kao što je, uzmimo za primjer, papir, na kojemu je napisana molba — može govoriti?

LEGENDA
O SVETOM NIKIFORU

LICA:

Dimča Hadži Sofronić, narodni poslanik.

Julijana, žena mu.

Sveti Nikifor.

Marko	hercegovački seljaci.
Stjepan, sin mu	
Jure	
Savo	
Filip	

Božo, čobanče.

U Hercegovini.

I.

— Lažu! Lažu! Samo neka je više bruke za ovu zemlju. Svijet vas čuje, urazumite se! Zar ne vidite, da vas tamo slušaju diplomate!

Ovo zapisaše stenografi dne 31. veljače, a sjutradan slavio je Dimča Hadži-Sofronić krsno ime.

Bijaše to najduži njegov govor, što ga izreče u plenumu, a izreče ga jasno, bez prekidanja, pružajući desnicu (dlan okrenuvši gore) prema onoj strani skupštine, koja je svojom vikom dopunjala govor nekog neprijatelja vlade, da kod posljednje rečenice svih pet prsta podigne prema loži stranih poslanika.

Dimča bio član većine, a sjedio podaleko od predsjednikova sjedala, pa se dogodi, da ga nije ni opomenuo. A upravo se dobro vidjelo, da je to on i nitko drugi. I predsjednik se u taj čas savjesno mučio, gledajući ga odozgo pravo u glavu: Kako li se zove ovaj naš prijatelj? Dimča — poznavao ga iz kluba — dobro Dimča, ali prezime? Ne može prosto reći: Gospodina Dimču kažnjavam opomenom!

Nije se baš mnogo ni mučio. Dođe mu samo tako, da je ono Dimča, a poslije eno i drugih, koji se s oba dlana odupiru o sjedalo da se dignu i nešto doviknu. Njemu je prviput — a sada da čujemo ove!

Tako je Dimča Hadži Sofronić došao kući bez kazne.

Ali nije na tome ostalo.

Ono drugo došlo je istom sjutradan.

Da je došlo dan prije ili barem poslije, ne bi ni bilo rđavo. I u drugim se kućama ugasi svijeća, odjednom, dođe tako pa se ugasi. Ali ovo nije bila obična svijeća.

Druga je stvar, da se ovo dogodi baš njemu. Pa i ostali bijahu tu, njegovi ukućani.

Treba dakle reći, kako se desilo da Dimča nije bio sam. Kad je iza mnogo muke i troška primio poslaničku punomoć i došao u prijestonicu, prvo mu pade na um da nađe dobru kuću, u koju će se preseliti s porodicom. Da dočika prijatelje, da slavi, da prima deputacije iz svoga sreza.

Što je do bogatstva, i to treba reći, imao ga je, imao ga podosta već njegov pradjed trgovac Nikifor. On prvi poče i slavu da slavi, s malo troška, da mu bude lakše, djed sa nešto više, a kad dođe do Dimče, obrnu se već prava krsna slava, na koju dolazi sve što poznaje makar kojega od Hadži Sofronića, od najmanjega do najvećega, ne ispuštajući ni mrtve.

Domaćin — porano je bilo — čekao prve goste i po svome običaju zabavljao se oko porculanskih, staklenih i srebrnih zdjela, redom, oko svake pomalo, da se prihvati, pravo da ispita, je li sve dobro spremljeno. U ovome poslu nije ni pomišljao da zakine svoje goste, kao što ni njegov djed Zenobije nije želio štetiti mušterije, kad bi mjereći sir, slaninu i kavijar otkidao po štogod od mjere, tek da malo poruča ili povečera, ne bi li mu korisno prošlo vrijeme. Svakako je dva posla svršio odjednom: doručkovao i pregledao ponude za goste.

Nikako nije bilo do pite, moglo je i što drugo biti, torta, ili slana zakuska. Ali svakako je bio kod jednog podobrog kusa pite, slatke pite (slano je bio već sve obredao), kad najednom opazi, da svijeća više ne gori. Velika, debela krsna svijeća.

Začudi se Dimča, zastane mu zalogaj u ustima. Nije se više pravo sjećao, je li gorjela i onda, kad je došao u sobu za goste. Ta gorjela je, zacijelo je gorjela. Plamen je zaigrao u onaj čas, kad je prišao stolu, sjeća se on, desno pa lijevo i poslije liznuo malo jače u vis.

— Julijana! — vikne Dimča s vrata.

Iz najbliže sobe preko hodnika odazove mu se ženski glas.

— Tko je utrnuo svijeću?

Žena, pomolivši se na vratima, ne odgovori ništa. Neispavana od mnogoga posla, oblačila se da dočeka goste.

— Možeš li vjerovati, da se svijeća sama utrnula?

— A ti je pripali. Imaš na stolu šibice.

— Nemoj da mi brljaš koješta. Zar ja ne znam, kako se pripali svijeća?

— Te šta hoćeš od mene?

— Ama da ti pričam. Sama se utrnu, evo sad, malo prije.

— Idi, molim te. To si ti duvao.

I ne misleći da treba išta više reći, obuhvati žena kosu i ode k ogledalu.

Dimča užeže svijeću. Plamen se protegne i zaigra veselo. Ali kad pođe ženi u sobu, zastade na pragu i okrenu se, kao da ga neki glas opomenu, da opet pogleda. Svijeća je mogla biti od lošeg voska, i stijenj je mogao biti nevaljao, svakako je bilo uzroka za ono, što opet vidješe njegove oči. Ali njemu — mudru i razložnu čovjeku — ne pade na um niti ovo niti išta drugo. Blijed je promatrao to čudo: krsnu svijeću, što se drugi put sama gasi.

— Julijana! — viknut će opet, ovaj put pomalo u strahu.

— Šta je, čovječe? — dotrča žena.

— Evo ti šibice. Idi, pripali je ti.

— Šta je opet?

— Da ćutiš. Uradi, kako ti kažem.

Žena užeže svijeću, a domaćin ispije prvu čašicu rakije pa onda drugu i prošeta nekoliko puta sobom, dok mu se pogled otimao za plamenom, što opet mirno sja iznad panahije i punih zdjela, oko kojih se sedam dana — za čast svoga čovjeka i na slavu Svetom Nikiforu — mučila gostoljubiva domaćica.

I tako ostane do noći.

*

* *

Kasno iza ponoći Julijana je na brzu ruku snivala tvrdi san, dok je on, na drugoj postelji, trnuo brojeći već treću hiljadu, ne mogući se oteti nekoj misli.

Zatvorio oči, ali u susanici kao da gleda gdje se s nitke isred svijeće trga plamičak, odvaja i ide, leti nekuda i nestaje ga, u crnom mraku, opet se vraća i raste, prvo u vis pa dalje do poda, i još dalje, onda u stranu prelazeći preko desnog i lijevog duvara, dok se ne stvori žućkastom maglom opkoljenom modrim kolobarom. Neki prsti diraju mu trepavice, hvataju ih i nemilice potežu sve do obrva.

Da i nije htio, morao je otvoriti oči.

Za pola trenutka ostavi ga drijem. Da je bio sam — ne računajući ženu, koja je spavala — on bi opet sastavio kapke i brojio.

Ali nije bio sam.

Pred njim — na stolici, po kojoj bijaše malo prije naslagao haljine — sjedio čovjek, starac. Upravo nije ni bio običan starac, kao drugi. Bio to svetac — Sveti Nikifor.

Prepoznao ga po kuštravoj bradi, onakvoj, kakva je bila i na ikoni svečevoj, što je visila u sobi za goste.

Razbudi se do kraja Dimča, strgne sa sebe pokrivač i sjedne. Starac nabere čelo, osvrne se na prozore, skupi oko sebe tanahni, izanđali plašt i zapovjedi:

»Pokrij se! Noć je hladna.«

Domaćin posluša. Studeno je, — od umora počela ga hvatati drhtavica. Možda je ne bi ni osjetio, da nije vidio, kako je tanka iznošena odjeća, koja je pokrivala mršavo tijelo starčevo. Oči, sa zelenkastim sjajem, blistale oštro i čitale svaku pomisao, što se pomaljala na licu domaćinovu.

»Poznaješ li me?«

— Ti si Sveti Nikifor.

Starac zijevne.

»Hladno je . . . Kako si me prepoznao?«

— Po ikoni.

»To je ona u trpezariji. Tvoj djed podrža je dosta dugo u blagajnici, da mu čuvam novac i obveznice.«

— Ti si mu pomagao, sveti oče.

»Koješta. Samo jednom zavirih kod njega, kad sam kupio za pogorjele, i on mi dade kriv novac.«

— Prevario se . . .

»Nije se prevario!« uspravi se starac i tukne štapom o pod.

— On te je štovao.

I prije, nego što doreče, uplaši se domaćin i zaboravi sve, čime namjeri umilostiti sveca. Ukočen, ne trepćući okom, uporno ga promatra starac, kao da je nakastio pročitati slovo po slovo iz njegove duše sve, što nitko nije znao, ni njegova Julijana, pa ponešto ni on sam.

»Svi vi tako!« produži starac oštro, kao da čita iz zakona. »On je učinio dobar posao. Upisao da je darovalac, neka svijet zna, kako je blaga srca Zenobije Hadži Sofronić, a otrsio kriv novac, da ga ne poturi kome drugome, jer bi ga zgrabila vlast . . . Poštovao me, dabome, služio mi pred ikonom, da mu uvećam kasu. Tako on Gospodu i meni, a tako i ti državi. Busaš se u prsa — i danas si tako pred gostima — da nešto prikriješ. Gospode, kakvi ste vi vještaci! Pa zašto barem pomalo ne šutite, nego vazda spominjete neku ljubav?«

— Ja volim ovu zemlju.

»Stani!« digne starac stisnutu šaku. »Razmisli o tome, što si rekao.«

Šta će da razmisli? O tome se i ne da mnogo misliti.

Preko zastirača na prozoru progmizala svjetlost. U šutnji javila se iz daljine automobilska truba. Prolazili ulicom ljudi, njihov razgovor postajao sve glasniji, a onda sve tiši i iščeznuo negdje u poprečnoj ulici. Uzdahnula Julijana i opet zaveslala u duboki san.

Šta će da misli do đavola! Pa razumije se, da voli svoju zemlju. Tko je ne voli? Šta je mislio starac? Bit će da je čuo, gdje neki tamo mlate po zborovima. Koješta. Ako čalabrcne kojiput, a da kako će pomoći ljudima? Ovoga spasi od poreza, onome podmetne leđa da ga obrani od sreskog, nekome službicu, nekome ruku da ga izvuče iz hapsa, pomažu se ljudi, a ljudi nijesu stoka nezahvalna. Te ona šumica, što je narodna — upravo ničija, a zar je on došljak neki a ne dijete ovoga naroda! Nije on nikoga upropastio. Da zašto služi narodu? Kako da je ne voli! Voli je, dabome. Zar može biti drukčije?

»Nijesi razmislio?«

— Nemoj, sveti oče. Barem u kući neka sam miran od politike. Sit sam je, evo dovle je imam!

Starac ustane, otrese prstima s kabanice prah i krene do prozora. Vrativši se stane pred posteljom da sluša kako čovjek pod toplim pokrivačem pravilno diše.

»Šta ću ja ovdje?« prošapće Sveti Nikifor gledajući u domaćina, koji je već spavao. »Zašto su me poslali, da jadnoga čovjeka uznemirujem? Zar mu ja mogu pomoći!«

Opet prošeta do vrata i tu se zaustavi. Lagano pritisne kvaku, vrata popuste, i starac poviri.

Na stolovima stajale poredane plitke i duboke zdjele, u njima sandwichi, kriške i kriščice suha mesa, ementalca, rocheforda, trapista, ostaci užičkoga, krastavice, gorušica, torte i pite, kornjače od dunja, urme, voćne kože i kožice, grude i mrve, boce i čaše, sve napola dojedeno i dopijeno — čast i blagovanje, koje se može sjutra produžiti od jutra do večeri.

»Umorila se bijedna žena!« reče starac, a kad mu pade na um put kojim je pošao i šta je vidio, zatvori vrata i srdit opet priđe postelji.

»Dimča!«

Poziv njegov, prijek i oštar, probudi domaćina, uspravi ga na postelji i oči njegove napuni strahom.

»Ti nijesi danas poslušao moj znak!«

— Je li ono sa svijećom?

»Pa ni sada se još nijesi povratio k sebi.«

— Te šta ćeš od mene? Sve ću učiniti. Evo sam malko zaspao, a bio sam umoran kao životinja...

»Slušaj. Zar nijesi razmislio? Ti si prekojuče govorio u parlamentu.«

— Malo, samo malo. Mora se. Zato sam izabran.

»Tamo su pripovijedali, kako narod gladuje.«

— Jesu li pripovijedali? Da si ih samo čuo!

»Ti si vikao, da lažu.«

— Mora se. Nije to korisno po državu, kad se toliko viče. A ja ne volim, kad se pretjeruje. Opozicija, dobro, ali sve ima mjeru.

»Dimča!«

Starac se uspravi. usne mu zadrhtaše, a iz očiju se prosu svjetlost gnjeva, puna prijetnje.

»Ti ćeš sjutra krenuti na put. Prekosjutra iza podne sići ćeš iz kola u Hercegovini na stanici, —« tu svetac spomenu neko ime, koje Dimča nikada prije nije čuo — »da se prošetaš. Put je čist, kamenit, blata nema.«

— Zar ja? — udari se Dimča u prsa. — Ne može se to tako. Ne može nikako... Parlamenat je, ima poslovnik, zakon je tu, treba ga poštovati kao svetinju. Nije to tako, idi pa putuj.

Starac ga gledao ne trenuvši.

— Nije to lako, ima koješta, molba s valjanim razlozima, a koji su? Zamršeno je. Ne će mi dati. Treba vršiti dužnost... Pa šta bih ja tamo? Moj srez je s drugog kraja. Gdje sam ja! Imaju i oni svoje poslanike, sveti oče, pa neka oni idu.

»Ti si govorio!«

— I ti bi, da si ih čuo. Eh ne bi! Samo da štogod ućelepire od države, kao da se to može razasipati — eto: Treba nam! Koliko? Na, uzmite! Ostavi se ti, sveti oče, vješti smo, znamo mi, kako se to radi.

»Od stanice će ti se pokazati put«, produži Nikifor mirno. »Ne ćeš biti sam.«

— Ne može se, dobrotvore moj. Kud bih ja?

»Ako želiš, možeš ponijeti i štogod novaca.«

— Ja? Te ja ne idem nikuda!

Svetac digne štap.

— Zar da me biješ? — prestravi se Dimča i ispriječi ruke na obranu.

Starac nije izmahnuo. Samo se dodirnuo štapom njegove postelje, i Dimča Hadži Sofronić ostade miran, uzetih ruku i nogu, nejak da išta svoga pokrene.

»Za tvoje dobro!« čuo je ljutit glas. »Ja dođoh da ti pomognem, slijepi brate. A ti tako!«

I vidje ga, gdje podiže rub plašta i njime tare znoj s čela, umornim koracima izlazeći iz sobe i govoreći kao za sebe:

»Gospode, što me ovaj namuči!«

*
* *

Što li se ovo moj čovjek ne diže? čudila se žena.

Dimča sluša, kako pomalo škripi parketni pod, jer Julijana bijaše visoka i krupna, i pogađao: Sada je prislonila vrata, istina, oprezno, da me ne probudi, ali je opet čujem, a sada ide k meni, tiho, istina, na prstima, ali opet ide. Samo žena i mačka umiju ovako. Eno je stala do moga uzglavlja. Gleda, i misli da ja spavam, a ja ne spavam, jer mi odrveniše ruke i noge zbog toga, što ovako bez promjene ležim već šest časova. Ona i ne zna, koliko mi smeta jedno jedino dugme, koje je spuzalo pravo pod rt moga kuka, kad podiže štap otac Nikifor. Ne vidim je, ali šta da joj reknem, ako otvorim oči? Da se ne mogu maknuti? Da ovo od mene napravi svetac? Pa kakav ti je to svetac! reći će. Baš ste vi Sofronići neki. Zašto nijeste uzeli svetog Nikolu ili svetog Dimitriju?

»Dimča!«

Treba razmisliti, — odluči čovjek. — Nešto se mora uraditi.

»Dimča!« ponovi žena glasno i uhvati ga za ruku. On od iznenađenja otvori oči. »Idi ustaj, telefonski su te pozvali iz kluba«.

— Da me odmah pustiš! — obrecnu se čovjek.

Rado bi se prevrnuo na drugu stranu, da joj okrene leđa i lice pomakne u sjenu. Da je vrat Dimčin bio otkriven, vidjela bi Julijana, kako mu nabrekoše žile, ali samo za časak, i opet omlohaviše. Pošto je prošutjela, dosjeti se žena, položi na kukove stisnute šake i raširi lakte, u namjeri da zaklima glavom i vikne, u šali, razumije se, jer bijaše vedra i srećna duša. Ali je nešto zaplašiše bore među Dimčinim obrvama.

Uzdahne, a kad je čovjek opomenu mrkim pogledom, okrene se i tiho iziđe iz sobe.

»Mnogo je pio! A oni iz kluba vazda ga toliko zatrpavaju poslom. Baš su izabrali dan!«

Dugme sve jače tištalo. Kao da nije dugme, nego dio njegova bedra, žulj neki, mnogo veći nego što je dugme. Drugo se još može podnijeti, u toplini postelje čitavo tijelo prestaje osjećati, zapadajući u drijemež, u san. Ali ono ne može da utrne, na njemu kao da se skupila sva njegova misao, nezadovoljna, ustajala. Skupila se i od dosade opet pošla nekuda, lutala po klubu, po trpezariji, oko sandwicha i čaša sa crvenom i žućkastom sadržinom, po spavaonici s ocem Nikiforom, da se opet vrati i zavuče pod pokrivač, mučeći se ludim dugmetom.

— Šta je htio starac?... Zar se mene tiče, ako su oni tamo raspikuće!... Neka čuvaju, pa će ostati štogod za mršavih godina. Dabome, ne će jesti delikatese, ali hljeba će biti. Selo je. Naokolo polje, zelen, šuma. To sve živi, raste. Kravlje i ovčje sise — eto im blagoslova: mlijeko, maslo, sir... E brate rođeni! A naći će se i sušena voćka, suha smokva, koje ni mi nemamo. A zelje, toplo je tamo, pa i drugo. A od čega se goji životinja? Glad je mušterija svačemu. Od čega sit, od toga i pretio.

Sjeti se Dimča posljednjega dana u skupštini.

— Ne zna on, šta je politika. Kakav ludi palanački pisar bolje ovo razumije od njega. Svetac je, mogao je lako i u skupštinu doći i čuti, šta oni govore. On jadan povjerovao, a ne zna, kako se to radi... U vjeru mu ne diram, ali ovo je drukčije komplikovano. Svakome svoje. Ni sam Hristos, milost ga bila, ne bi se tu razabrao...

Dimča naumi da se protegne, i osvijesti se.

U jedan čas bistro shvati da ga iznevjerava razum.

Muha, jedina koja je prezimila u sobi, namamljena bjelinom postelje sleti s prozora i praveći krugove iznad lica Dimčina spusti mu se na čelo. Ruke njegove, mrtve kao u lešine, ne mogoše se ni ganuti, da ga oslobode

pakosne životinjice. Prošeta ona mirno i promišljeno, od uha do uha, vrati se istim putem i zaustavi se nasred čela kraj bubuljice, da je potanje ispituje.

On joj ne može ništa.

Uistinu, razum je njegov postao beskoristan.

— Zašto ovo? — upita se obuzet strahom. — Mogao je doći u klub, on je nadležan, ili se prijaviti kod ministra socijalne politike... Šta ja mogu? Zar sam ja kriv? Nije Hercegovina ili tamo neko ostrvo moj pašaluk. Ni vidio ih nijesam...

Još bi se ovo moglo popraviti. Ne bi ga ni stajalo baš mnogo, da i ode onamo. Nema zašto, ali opet — da se izvuče iz ove bijede. Ako samo dođe otac Nikifor! — O Gospode, što me je napatio! — dahne čovjek i stane se domišljati. — Nije on neki svetac, po pravdi on je naš, kao neki ukućanin. Ni oca nijesam poštovao koliko njega. I on zna, da nijesam žalio. Svake godine slavim mu imendan, a za svoj i ne marim... Doći će opet, a dotle se valja promučiti. A kad se javi, ja bundu na leđa, pa putuj!

— Otputovat ću, ako je do toga, baš danas!

Čim to reče Dimča, osjeti se lagan. Popustiše ukočeni zglavkovi, i njegova utrnula ruka pomoli se iznad glave. Crna grudica pade s čela na uzglavlje, a domaćin se uspravi kraj postelje, čekajući da se smire trnci, što se uzrojiše cijelim tijelom.

— Julijana!

Jakom glasu domaćinovu odazvaše se brzi koraci. Žena upade u sobu prestrašena.

— Kožni kovčeg za puta, i hrane za nekoliko dana! Za sat odlazim na željezničku stanicu.

»Pa sada...« zausti žena.

Dimča presiječe:

— Da mi to spremite. Ništa me ne pitaj!

II.

Šumi dimnjak užurbano prosipajući pregršti dima i čađe, udaraju točkovi, škripe u sastavcima kolski duvarovi, njiše se obješen kišobran i pravilno tuče o prozorski okvir. Dimča spava, spava sve od sinoć, ispružen preko dva sjedala, po licu njegovu već se dva puna sata razlijeva bjelina novoga dana.

Putnik, jedini susjed njegov, sjedi u kutu na protivnoj strani. Siva kabanica, zapeta o kuku više njegove glave, pokriva mu lice i grudi.

Voz gmiže strmom obalom, tumara zavlačeći se u drage, obilazi bregove, ne hiteći, kao da se ògledâ, kamo će se zaletjeti, da se odmah pred otvorenim vidikom požuri, sve brže, kao golem gmizavac, što se vješto vere za dalekim plijenom nekuda u nepoznatu dolinu, koju tamo na horizontu zarubljuju kameni bregovi.

Sa dna duboka korita buče virovi Neretve, ispred galerije pećina na drugoj obali kao da se čuje blejanje mršava stada. Cestom, suhom, bijelom, prolazi poneki usamljen čovjek. S drugoga kraja dolaze odjednom dvojica: čovjek i životinja. To seljaka prati njegov krotki prijatelj, magarac, što sitnim koracima, odmjereno, ritmički odmiče, lagano, da hitnjom ne premori ni sebe ni gospodara.

Putnik pomiče kabanicu, zacijelo izviruje da vidi te osamljene prilike, što se pomaljaju na cesti, visoke, prignute, gdje jednako idu, ne gledajući desno ni lijevo u toliko puta viđene sure stijene, spržene, isušene, prošarane golim trnjacima i busovima davno svenule trave.

Odozdo ponekad iskrsne povorka vrba i niskih klenova, što ih zaustavljajući se zalijeva Neretva, da najednom iščeznu iz vidika stiješnjene doline, kroz koju se preko kamenih pragova otiskuje brzica, u mlazovima, dugim vrvcama, uvirući i ključajući u nenadanoj dubini.

Stanice i stražari, razgovori, povici, žurba oko čatrnja pisak, mostovi, polja — javljalo se i iščezavalo, a iznad

svega postojan i nametljiv glasio se šum dimnjaka, progonjen lupom gvozdenih točkova.

Dimča spavao.

Vlak usporavao brzinu pred malom hercegovačkom stanicom.

Putnik se pomoli iza kabanice, otvori prozor i pogleda. Pred zgradom s crvenim krovom stoji željezničar, s prozora prema njemu mašu sitne dječje ruke. Ogrnuvši se i uzevši štap u ruku pristupi putnik susjedu i uhvati ga za rame.

»Hajdemo, Dimča!«

Hadži Sofronić se prene i uspravi.

— Puštaj me! Tko me zove?

Otvorivši oči prepozna Svetog Nikifora.

»Ustani! Prispjeli smo«.

— Baš sam slatko spavao. Evo, sveti oče, samo da zovnemo torbonošu, pa ćemo izići.

Još ga hvatao san.

»Nemamo kad. Sve ćemo mi sami. Evo, sinko!« Visoki otac Nikifor dohvati kožnu spremu i dodade je Dimči, zametne se košarom i povede za ruku dremovnoga druga.

Željeznica krene.

Pred stanicom čekalo nekoliko seljaka.

Dok je Dimča sjedeći na košari razgledao polje, ograđeno kamenim brdima, među kojima se daleko nakraj vidika pomaljala tamna mrlja, šuma, otac Nikifor priđe seljacima. Na njima torbe, nabijene poput kljukana kulena, u ustima lule, pokraj njih spušteni na tle izdjeljani bijeli štapovi.

Starac sjedne do njih i zamisli se.

»De zapali!« pruži mu najbliži izlinjalu kožnu kesicu.

»Hvala ti. Ne pušim«. Odbije rukom otac Nikifor. Počeše štapom torbu i upita: »Koliko vas ima u kući?«

»Petero«.

»Ne ćeš ovo samljeti?«

»Ne ću. Ode mnogo u štetu«.

»Po koliko varite odjednom?«

»Po kilu. Malo se i popprži, da ima kitira. Neka djeca ršću«.

»Malo je to«.

»E šta ćeš mu? Ovo treba da traje tri nedjelje«.

»Zar ovo?« dirne opet otac Nikifor štapom torbu.

»Baš ovo«.

Starac se zamisli.

»A šta onaj gazda radi?« upitat će seljak pokazujući Hadži Sofronića.

»Putuje, hoda po svijetu«.

»A radi čega?«

»Tako, ne bi li prizdravio«.

»Šta mu je?«

»Duga je to priča... Bolestan je«.

»E, to mu se ne vidi. Otkud ti znaš, da se liječi?«

»Ja idem s njim«.

»Plaća li ti barem kako?«

»Nijesmo se pogodili!« zagleda se starac u daljinu.

»Čuvaj se, brate, da te ne prevari. Vidim ja na njemu. Onakvi mogu ti svašta poraditi«.

»Bude i toga«, smrkne se svetac. »Zaboravni su«.

»A odakle je?«

Starac ga oštro pogleda.

»Baš ti hoćeš mnogo da znaš«.

Seljak uhvati vršak dugačka brka i zažmiri.

»Moj čiča, rekli su: Tko pita, s puta ne zalazi«.

»Dobro su rekli. Tek ti znaš svoj put... Idete li onamo?« podigne starac ruku i imenova selo, od kojega se ništa nije vidjelo.

»Pravo tamo. Ti si jednom dolazio ovamo?«

»Dolazio sam«.

Digoše se seljaci, s njima i Nikifor.

Popipavši kabanicu izvuče iz džepa konopčić i provuče ga kroz košaru. Iz drugoga džepa izvadi dva podlagača, koje bi sterao u opanke, kad bi zemlja bila odveć mrzla. Metne na svako rame po jedan, uprti

košaru, zametne konopac preko ramena i sveže pod pazusima uzlove. U tri koraka bio je kod Hadži Sofronića.

»Tebi je dodijalo, sinko. Evo idemo odmah«.

— Kuda, sveti oče?

»S ovim ljudima«.

Čovjek pogleda u seljake pa u starca. Htjede nešto preupitati, ali videći u njegovim očima blijesak, koji ga sjeti one noći, ušuti. Tek se sjeti i viknu mašući rukom:

— Hej ovamo!

»Šta ćeš?« uhvati ga za ruku otac Nikifor.

— Neka mi jedan od njih ponese kovčeg.

»Stanider, Dimča!« Ogleda starac kovčeg, popipa se opet i pretražujući džepove nađe novi konopčić. »To ćemo za čas urediti, kako se najbolje može. Bit će ti lako«.

Sagne se, dohvati komad obla drveta i proturi ga kroz konopac, a drugi kraj sveže za ručku.

»Evo. Da ti pomognem. Ne će te mnogo žuljati«.

— Zar ja da to nosim?

»A čije je?«

— Moje, dabome.

»Pa onda?« pogleda ga starac sav u čudu. »Drži!« Pruži mu drveni klip, dok mu kovčeg pridrži na plećima. »Eto može se. Idi, da stignemo ljude«.

— Platio bih ja, — mrmorio Dimča noseći.

»Pogledaj, sinko!« govorio starac. »Svaki od njih nosi za petero šestero. A ti ne možeš za sebe jedinog?«

— Nije da ne mogu.

»Eto ti ga sad. Pa ti si još najpametniji u srezu... Šta ti je u ovoj košari?«

— Hrana.

Nikifor pohiti i stane potiho brojiti gledajući u seljake:

»Osam njih i nas dvojica. To je deset. Ostat će još«.

— Šta će ostati?

»Baš si ti neki!« naljuti se starac. »A o čemu smo govorili?«

— O košari.

»O hrani, sinko, o hrani. Ljudi su gladni«.

Dimča ušuti.

Šta da mu kažem? — mučio se čovjek. — Zar treba da mu obrazložim, zašto je Julijana natrpala košaru, i to baš onim, što ja najviše volim! Te on i sâm zna. Ne ide se po ovim besputinama pustih ruku. Za dvojicu još može biti, dva i tri dana. A nu sada, kao da nosimo čitav sreski ambar, da dijelimo svijetu po drumovima. Da najposlije otvorimo nasred polja — ima tamo nekakvo polje — pa ih sjatim: Uzmite, ljudi! Gladni ste! — Jesam li ja Hristos, da iz one nevoljne košare hranim i nahranim svijet?

Ne videći ništa oko sebe išao Dimča šuteći.

Kako je uopće ovo sve došlo?

Da on, narodni poslanik ,čovjek priznat, s vezama, član parlamenta, koji se vazda borio za slobodu ličnosti, ovako postane smiješna stvar, da se kotrlja kao lopta, onuda, kuda ga tisne nečija ruka!

Sjeti se onoga jutra u skupštini, omjeri likove, što se micahu pred njim s torbama na plećima, i segne okom do horizonta, nad kojim se rastezala tanka koprena oblaka.

— Siromašan kraj! — priznade. — Makar, ali imaju duhana i vina. A to se plaća! Treba pametno rasporediti. A ne ovako, da još i mene potežu na odgovornost. Šta ja imam s njima?

Gospode, zašto si me upleo u ovo!

*

* *

Seljaci išli zajedno, u rpi, dok je bilo ravna puta, a kad se počeo uspinjati i voditi u krš, krenuše jedan za drugim, nabadajući štapovima, spuštenih pogleda, izabirajući, kuda će zakoraknuti. Stijene kraj puta istrošene i požutjele od stopa, što tuda prođoše, ovdje glatke i klizave, ondje oštre, istom načete, a tamo, posvuda, srebrne i zalivene šafranovim pjegama od lišaja, kojemu ne naudi vrelina minuloga ljeta. Desno i lijevo izbijali grmovi, izveravši se iz raspuklina među stijenama da razmaknu mršave grane i piju mlako zimsko sunce. Tu ih, lišene zaklona, zateče prva

prosinačka bura, sledi im lišće, istrgnu ga i rasu po kamenim grebenima, otkuda će spuzati u grla i škripove, da tu dočeka proljetne kiše.

Za njima išao Hadži Sofronić, a posljednji otac Nikifor.

— Težak put! — zastane čovjek da odahne i rupcem posuši znoj.

»Težak«, ponovi starac. »Otići će nam ljudi.«

Pred njima odmicali seljaci, put se penjao uz kosu i vodio na drugu stranu brijega.

— Da koliko ima kamenja, sveti oče!

»Mnogo, mnogo ... Otići će nam ljudi«, ponovi starac.

— Umorio sam se. Nijesam ja na ovo naučen.

»Dobro je to ... Eto smo odahnuli.«

— Da nije ovog nesretnog kovčega, još bi se išlo, pjevajući.

»Bi, išlo bi se. Bilo bi lakše.«

— Tvrd je, Bog ga ubio!

»Jest, tvrd je. Daj ovamo!« Pruži starac ruke.

— Star si, sveti oče, nije to za tebe.

»Ne mari.«

I ne pitajući više skine mu otac Nikifor s leđa kovčeg i ponese ga na ruci.

»Hajdemo, da dostignemo ljude.«

Dimča bi se protivio, ali mu sada dođe uspon uistinu mnogo lakši nego prije. Možda bi se još i otimao, da mu ne pade na pamet: Svetitelj je, za njega je ovo mala stvar, gotovo ništa.

Nekoliko puta okrene se za njim da ga ogleda.

»Mogu ja, samo ti napreduj!« tješio ga svetac pristižući velikim koracima, sagnut pod dvostrukim teretom.

Iza širokog prijedora, kojim prođoše preko brijega, stadoše.

Seljaci se bijahu spustili na zemlju i povadili lule.

Pred njima niza strmen lagano silazi put, zavija, presijecan prečacima, vere se kroz šumarke i izbija na planinsko polje. Daleko na ravni nakupile se na nekoliko mjesta gomile kućica, kao da su odlupljene od polja i ostavljene tu s oštrim bridovima, poput rpa kristala. Seoca

čista, bijela, zidovi i ograde od kamena, krovovi pločati, ispriječani ivicama, što se izdaleka pričinjaju kao mreža tankih, pravilnih linija, kojom je na strmim dragama prošaran krš.

Stado ovaca razasuto lijeno tumara poljem, po šumarku se jedva razabira, da se nešto miče i trese granama.

Starac priđe bliže, spusti kovčeg i osvrne se na pratioca:

»Hajde, pomozi mi!«

Hadži Sofronić prihvati košaru i položi je na zemlju. Uspravivši se opet pogleda u starca, da bolje vidi. Niz sijede vladi cijedi se znoj, čelo mu i naborani obrazi osuli se sitnim kapljicama, koje brzo rastu, cakle se i padaju niz bijelu bradu.

— Ugrijao si se, oče!

»Ne mari!« odgovori otac Nikifor teško dišući. Razgrne plašt i izvuče ispod njega bijelu krpu da se osuši.

»Otvori košaru«, zapovjedi spremajući krpu.

— Hoćemo li nas dvojica malo podalje? Ljudi su gladni ...

»Jesu li?«

— Dabome, gladni su, — produži Dimča, — a ja nijesam nikad mogao podnijeti, da me gladan siromah gleda kako jedem. Čini mi se, da mi očima iz usta otima svaki zalogaj. Nije čovjek zvijer. Treba imati srca. A da im ponudimo, mnogo ih je, sveti oče ...

»Idi ne mlati koješta. Nosi to tamo, eno ... « pokaže starac štapom prema društvu, »na onaj prazni kamen.«

— Osam ih je. Tko će to nahraniti! Kad još popuste pojase ...

»Ako, ako! Neka popuste.«

— A šta ćemo onda mi? Ne mogu ja to! — uzbuni se Hadži Sofronić. — Zar da ostanemo bez večere?

Starac ga prijeko pogleda. Pridiže glavu i onako uspravan trenuvši okom omjeri štap, na koji se bio naslonio.

»Sve mi se čini —«

— Dobro, — prihvati brzo Dimča. — Neka ide, kud je pošlo. Nije mi ovo prvina da dajem sirotinji. Ama deder, sveti oče, da se mi ovako u miru prvo sami okrijepimo, da proberemo, pa poslije neka se prihvate i oni. Gospode jaki, koliki su! To može pojesti, koliko pomisliš. Zar da se ja s njima gonim i samo otiskujem niz grlo? Ne mogu ja to, sveti oče. Ja sam naučen polako, kao čovjek ... Ovo je barem razlog! — Raširi Dimča ruke i spusti ih, smotrivši, kako se skupljaju bore među obrvama svečevim. — Tamo, veliš, na onu ploču. Neka. A poslije, ti ćeš se brinuti. Ti zacijelo znaš, da ja ne mogu podnijeti kukuruzni hljeb, a sámo mlijeko povratit ću, koliko je jedan Gospod na nebesima!

»Idi, sinko. Mnogo mi nešto govoriš.«

Seljaci se zgledaše, i nastaviše razgovor. Mladić, koji je ležao na leđima, obrne se na bok i stane promatrati njihov posao.

»Koji su ovi?« upitat će tiho.

Filip, onaj što je kod stanice sjedio do Nikifora, objasni im.

»Hoćemo li?« podigne se jedan i počne s laktova otresati trunje.

»Hajdemo.«

Starac sjedne do njih i pogleda unaokolo.

»Pričekajte, ljudi! ... Jesi li otvorio? Jesi? ... Da malko založite, u društvu ... Donesi odmah košaru ovamo, bit će nam lakše vaditi. Požuri se, eno se magle spuštaju.«

S polja se čulo lajanje pasa.

»Nanjušili su vuka.«

— Imate li u selu pušaka? — javi se Dimča.

»Nema, gazda. Nema!« odgovoriše svi.

— Kako da nema? — ljutio se Dimča spuštajući otvorenu košaru. — Vuci vam viju oko kuća, a vi nemate pušaka. Pa čime ih bijete?«

»Motkom, sjekirom. Šta se prvo dohvati.« Reče jedan postariji istresajući iz lule pepeo.

»I kamenjem«, dodade mladić. »Ja sam jednoga otjerao kamenicama. Pobježe mi krvave gubice. Da bijaše uza me sjekira ... «

»Ti bi ga po glavi!« dočeka drugi.

»E baš ti misliš! Po krstima, brate Savo. Najbolje po krstima, da mu uzmeš snagu. Je li ovako, Jure? Ono si ti jednom u glavu. Dobro si ga o p e r i r a o !«

»Baš ga operirao!« Svi se smijali, a Jure štedio riječi, lukavo pogledajući ispod gustih obrva.

»I odreza mu uho! Ovako kao sad gazda onu krišku kruha. A nije mu ni valjalo. Sve isjeckano zubima, evo kao obod ove moje kesice.«

»Tebi ga dadoh,« dodade Jure. »Da vidiš, šta je vučje uho.«

»Da se pohvališ!« branio se Stjepan.

»O ljudi. Evo šta je današnja mladost. On bi u krsta. A ja, ovako star, pravo u glavu! Stjepan je mudar, on čeka, da mu životinja okrene stražnjicu. Ja, braćo moja, vuka poznajem po glavi, a on — dete pomozite mi reći!«

Ljudi ostaviše lule, smijeh zaori i zbuni Stjepana.

Htjede odgovoriti, ali ga spasi otac Nikifor. Svi se okrenu da vide, šta im to stari iznosi.

Iznenađeni, smeteni u prvi čas, oklijevahu, a onda na poziv starčev jedan za drugim prihvatiše oprezno, pomalo, da se ne pokažu lakomi.

Stanu hvaliti sušeno meso. Iz Vojvodine je, mora biti odonuda, ili iz Slavonije, tamo su najljepši krmci. Od sto kila, sto i pedeset, blagoslov jedan. A onakav sir ne umije nitko u njih praviti. Bit će da je iz Švajcarske, dobar sir, mastan, ima miris, i ne znaš, da je sir. A kruh, ima onakvog na stanicama, ali oni, seljaci, ne jedu ga. Jest, kad su na radu. Kobasica nema u Mostaru onakvih. Ima u Osijeku, kušao je jedan, davno. Pir i božić.

Postadoše razgovorniji. Jedva dočekaše, da ih što zapita otac Nikifor, a Dimča pogotovo. Njemu dadoše najljepše mjesto, prostriješe mu i gunj, da mu haljine ne

odu od zemlje. Eto nikad ih ne vidio, a daje od sebe. Dobar čovjek, mislili su, a to je prvo.

Dimča se žurno krijepio.

»Polaganije, sinko!« opomene ga starac tiho.

Ne štedeći vadio iz košare i nudio.

»Nemoj, brate, bit će mnogo!« zahvaljuje Jure.

— Kako mnogo? — začudi se Dimča.

Ljudi su malo jeli.

»Ovo ja velim za nas. Nijesmo mi naučeni, gospodine. Dosta nam ovo za danas i sjutra... Sramota je«.

— Zašto sramota?

»Pa eto pojedosmo vam večeru«.

— Ostat će štogod! — uvjeravao se Dimča.

Ostalo je, ali zaista malo. Manje nego što se nadao. Odveć ih je, osam, deset grla, pravi narodni zbor. Te kako da ispadne drugačije! Kad dijeliš, znaš, čime si počeo, a zar znaš, na čemu ćeš svršiti?

Šutio Dimča srdit i jednako se zalagao, vadeći iz povelike papirne kese kus za kusom slatka.

»Dosta, sinko!« digne se otac Nikifor i stane sve spremati u košaru. »Trebat će još kome!«

Prvo pokupi sve ispred njega, onda sabere ostatke izokola i zaklopi košaru.

Torbe, nabijene kukuruzom, visile na uprtama o ramenima, košara na leđima oca Nikifora. Stjepan, žilav mladić plavih očiju, pritrči da ponese kovčeg.

»Makni se, momče!« odbi ga starac. »Znam ja tebe. Tamo ti je kuća, u trećem selu. Hajde nosi svoju torbu«.

»Gazdi će biti teško«.

»Ne melji, dijete. Ti misliš, da je njemu milo gledati, da drugi nosi svoje i njegovo breme, a on da trči za nama, kao ždrijebe za materom. Svakome svoje. Evo ti klip, sinko«.

Hadži Sofronić prihvati kovčeg i pođe šuteći.

Sustigne ga svetac.

»Magla raste, a i kiša bi mogla do jutra pasti. Ali je svježe, lako se diše. Zdravo je na ovim krševima.«

Drug njegov ne odgovori.

»Blata skoro i nema. Bit će ga u polju, ali mi ćemo na cestu, ima dolje prilična cesta, kamenom nasuta. Vidiš li je, ispod onih kuća? Jesi li pomislio, da ovdje nema ni prave prašine?«

Starac čekao, da predahne, pa nastavi:

»Nešto mi neobično. I teško mi. Drage su mi ptice, a danas nijesam čuo ni jedne... Zašto šutiš, sinko?«

Dimča uzbaci kovčeg, koji bijaše spuznuo s ramena.

Iza grmlja na uskoj stijeni ustobočila se koza, i odgriza tanke grane. Kad čuje njihove korake, smiri se, pruži glavu, i nestane je.

Svjetlost se lagano stvarala sumrakom.

— Sveti oče, ja želim znati, kada će se svršiti ovo naše tumaranje.

»Zar ja to znam? Kad bude vrijeme«.

— Vidio sam već dosta. Ako je do toga...

»Nijesi vidio! Ništa nijesi vidio!« Stao Nikifor, uhvatio ga za ruku i tukao štapom o kamen.

III.

Sedmi je dan poslije odlaska sa željezničke stanice.

Hadži Sofronić u seljačkoj odjeći, Sveti Nikifor pod svojim starim isplavljelim plaštem, zalutali, neveseli, idu i traže put.

Duva hladan vjetar s juga, ili možebiti sa sjevera, ne znaju pravo, otkuda, jer se nad njima i oko njih razastrla magla. Ona živa magla, koju daleko pred sobom tamo iza one dumače vidiš gdje gmiže i koluta, onda se zgusne i lagano primiče, sve bliže, prolazi kraj tebe i miješa se s parom iz tvojih usta, uznjiše se i zastruji naglo, kao da je usrkuje nevidljivo grlo iza tvojih leđa, dok za njom naviru novi pramenovi, sve gušći, mutniji, da se odjednom sve slije u modrikasto pa u mliječno tijesto, koje se kao čudom razmiče i otvara ti uzak put.

Otac Nikifor pipa štapom, spušta se niz točilo, osvrće se na druga i zastaje da protare ozeble ruke. Saginje se

da razmotri tlo, zagleda se u maglu i čeka, ne će li izbiti Dimča, otkuda se čuje udarac gvozdenog šiljka i grohot kamenja.

A kad se čovjek pomoli iz magle, kao sablast, pod crnom kudravom kapom, do vrata zamotan u debeli vuneni bjeljac, starac mahne rukom i bez riječi kreće dalje.

Došavši do stijene, što se ispriječila na strmeni, nasloni se i prikupi tanki plašt. Raširi mršave prste, prevuče dlanom preko mokrih brkova i zatvori oči, da bolje čuje.

Dimča pristigao i sjeo pod stijenom, iz čupava ćebeta izvirile samo oštre oči da promatraju bijele obrve starčeve i pod njima spuštene kapke, na kojima se povijaju modrikaste žilice. Iza te stijene i čovjeka pod plaštem ničega više ne možeš razabrati. Sve sivo, svuda zgusnuti sumrak, a ne vidiš, što iz njega vreba: pritajena zvijer — tko zna otkuda — njuši kroz maglu, a natrapat će prije nego što je izda bat laganih stopa. Tamo dolje: jaz, bezdan. I malo dalje, malo docnije, jedno, gore od svega: noć.

»Pazi!« digne ruku starac.

— Ja se i ne mičem.

»Netko ide... Podigni malo šubaru, sinko!«

Čovjek uspravi glavu.

»Dolje je put. Ja čujem korake.«

— Ja... ništa.

Starac mahne rukom, posluša dva trenutka i počne se spuštati.

Nekoliko koraka ispod stijene naiđe Dimča na nisko trnje, i upravo se ponovno ogrtao ćebetom, koje bijaše spuzalo i zaplelo se u oštre bodljike, kad ču, gdje ga starac zove.

Nije bio sam. Na uskom putu, što se pred njim ukaza u magli, spazi dvije prilike. S ocem Nikiforom postariji seljak, s vrećom na leđima.

Dok oni razgovaraju, on samo sluša, da mu lakše prođe vrijeme, i od časa do časa pogledava u nepoznatoga. Ne boji se više novih suputnika u ovoj čamotinji. Novac, što ga ponese na put, pa kovčeg, oprema i bunda, njegova mekana bunda, sve se kao u čudu izgubi negdje na putu.

Šta mu je to trebalo? — govori sam sebi čovjek. — Uze mi novac, dobro. Potrošio sam i više, tolike godine slaveći njegov imendan. Ne prigovaram. Treba mu, to je njegovo, da čini neka dobra djela. Ako, makar i na moj račun. Ama zašto mi uze bundu i nabavi ovo ćebe? I nagovori me, da kupim i navučem na se ovo, da me ni rođena moja mati ne bi prepoznala!

Otvorivši bjeljac ogleda se Dimča od pojasa naniže, i sa svojih opanaka baci oko na obuću svojih suputnika.

Koliko će ovo ovako? — nastavit će. — Već šest dana trošimo čist vareni kukuruz. Vilice da otpadnu. Pa ni njega dosta. Prođosmo šest sela, ne bih li naučio ni više ni manje, već da je jedno baš kao i svako drugo... Ne jedu. Malo. Šaka zrnja nadnica. Ako, ako, te jeli bi, da imaju. Naknadit će se to, kad bude vrijeme. Oni su kod svoje kuće. Ja nijesam, ne dao Gospod!... Ovako s praga, nepredviđeno, zavitlati se opet u ovu beskućištinu, preko kamenjara u maglu — bez zalogaja hljeba, kao najcrnja hercegovčina, a kod svoje kuće i svoga krasnog dobra — to može doći u glavu samo čovjeku s onoga svijeta. Ima li to razloga?... Otkuda ja?... Njega to ide, jer je duševan, u tome i jest sva razlika između mene i njega. Zato je svetac. Bilo ih je, koji su od kopriva i sljeza debljali, s riđovkama spavali pod ćebetom i vucima teglili bolesne kutnjake, — ali za to su imali zvanje. To je razlog. Moj razum ne može to izmjeriti. Tko se tu može razaznati? Pa i kad spadnem s mesa, a nije ni daleko, zar će meni doći neka viđenja? Hoće mečkin zub! Od svega ovoga kalambura niti meni niti ikome drugome koristi.

Otkud ova nemoć? Od gladi, dabome. A otac Nikifor samo ide i ne brine se. Eno ga, sad je uzeo od ovoga vreću, pa je nosi.

— Oče Nikifore!

Starac i seljak stadoše. U magli sve jasnije razabira njihove podobe. Stigne ih i oslobodivši lice iz ćebeta prekori:

— Imaj na umu, oče Nikifore, da ja od sinoć ništa nijesam okusio osim vode.

»Ne srdi se, sinko. Imaš li ti, brate Marko, štogod uza se?« upitat će seljaka.

Ovaj prigne glavu i stane žurno opipavati pojas.

»Evo, brate, ovo je ostalo«.

Iščeprka ispod svitnjaka grumen kruha i spusti ga Dimči na pruženi dlan.

On ga ogleda, od običaja, i zagrize. Nije dugo žvakao. Iz zalogaja prosuše se po ustima mrve, i Dimča osjeti, kako se sa dna grla krenu neki trpki mravinjak, poče laziti po jeziku da se za čas prelije gorčinom i naglo prione uz nepce. Gutne dva i tri puta, i bi mu lakše. Pohiti i upita Marka:

— Imaš li vode?

»Nemam. Malo je gorko, jer nije od čistog mliva. Miješa se, brate, da doteče«.

— Dabome.

»Ne treba dugo držat u ustima«, savjetuje Marko. »Zubi tu nemaju pravoga posla. Pregrizi pa gutaj. Tako mi radimo. A kad se namiriš, kablić vode u ruke pa pij, dok ne spereš svu ljutinu«.

— Dobro je to, samo kad ima pri ruci vode.

Dimča se dugo skanjivao. Pogleda u preostalu grudu, razmišljaše neodlučan, onda je oprezno — pazeći da ništa ne prospe — razlomi na tri jednaka dijela. Položivši na dlan prvi obročić prinese ga otvorenim ustima, kako bi nekada prinosio prašak, kad bi patio od podrigivanja. Sasuvši ga i gutnuvši, zatvorenih očiju, pohiti da stigne društvo.

Dok su došli do vrela — poznadoše ga po mokrini, što se razlila preko puta — njegove ruke bijahu već ostale prazne.

»Napij se, sinko!« opomene ga otac Nikifor.

»A večeras ćemo dobro večerati!« nastavi Marko,

kad se otisnuše dalje niz put. »Eno tamo je moja kuća. Mrak je, ne ćete je vidjeti. Sama je, daleko od sela. Prodao sam danas kravicu — ostade nam samo jedna koza. Morao sam, brate, kad je kuća prazna, — da si puhao po svim vrećama i naćvama, ne bi ni toliko ispuhao, da među prste uhvatiš. Djetetu nema više varenike, ali šta mogu? Bit će kruha, za mjesec dana... Miješat ćemo...«

— S čime miješate? — upita Dimča.

»Što pitaš!« naljuti se otac Nikifor i prebaci vreću na drugo rame. »Valja da ne će sa šećerom i bademima«.

»Tucamo koru s drveta. I to je zanovetno. Pokvarili smo jedan mlin, pa sada nekako mlatimo u havanu«.

— Zašto to radite? Bolje manje a slađe. Tako se kvari hljeb.

»Šuti, Dimča!« vikne starac.

»Da nije toga, ne bi bilo ni kruha. Pojelo bi se za sedam dana, a ovako podrži i tri nedjelje«.

»Eto, jesi li dokučio?« povrati se svetac. »Ne treba puno govoriti. Sapni tu košulju pod grlom. Vjetar ti duva u lice. A mogao bi malo bolje prikupiti i to ćebe, nemoj žaliti ruku!«

— O Gospode! Što me je okupio! — mislio u sebi čovjek, a seljak nastavi:

»Večeras ćemo napraviti kukuruzu. Čisto će biti. A od sjutra ćemo miješati... Vi poznajete moga Stjepana?«

— Je li to onaj, što je s nama prvi dan večerao? — upita Dimča.

»Jest, baš onaj isti«, odgovori otac Nikifor. »A gdje je sada?«

»Otišao da traži posla. Nadam se da će štogod zaslužiti prije nego što ovo potrošimo«.

— Neka dođe u moj srez. Ja ću mu naći posla.

»Gdje je to?« upita Marko, a svetac se srdito osvrnu na suputnika:

»U tvoj srez? Zar je samo jedan Stjepan? Možeš li ti sve Stjepane i Filipe, Mate i Save i Bariše, koji su po-

trebni, odvesti u svoj srez? Kao da i ovdje ne bi bilo posla!«

»Bi, bilo bi!« dodade Marko zamišljen.

Iz tame sinulo crvenkasto svijetlo. Kroz prozor Markove kućice, što se smjestila više puta, lučova trijeska, zabodena u pukotinu kraj prozora, svojim čađavim plamenom obasjavala mutna stakla i davala znak, da budni ukućani čekaju.

*
* *

Otac Nikifor rano se budio. Lagani Markov bjeljac, pod kojim je spavao kraj ognjišta, oprezno bi digao sa tla i prostro ga po Dimči, a onda na prstima izlazio. Laganim korakom uputio bi se u okolinu, i gdje bi našao ostatke kakve zeleni, spustio bi se na koljeno da ih razmotri. Malo je toga bilo, ali što bi donio, dobro bi došlo. Varilo bi se i prismakalo s trpkim kruhom, koji domaćica svaki dan jedamput vadi ispod pepela s vrelog ognjišta.

Dimča dva dana šutio, mlitav, sumračan. Katkada bi se potužio na mučninu u utrobi i leškario u kutu zamotan u svoje ćebe.

A kad sunce prigrija, treći dan, siđe u dočić, potraži zgodno mjesto pod kamenim zidom i legne da se sunča.

Nije upravo ništa mislio. Mlako sunce i modrina, razastrta nad njim od jedne kamene ivice do druge, osvježi ga i razveseli. Ležeći potiljkom na šubari žmirkao je zanoseći se u san.

Misli, domalo pritajene, klonule od čestoga vraćanja, opet se javiše, nenadano, zastrašeno. Da ga kazne, što se eto zaboravio. Kao da ga prvi put zatekoše na ovoj gluhoj točki, ovoj razvalini od kamenja i grudica mršava tla, koja se natisnu oko njega da ga opkoli i oturi daleko od njegove kuće, od njegovih poslova... Jutros je gledao, kako Sveti Nikifor i Marko hljeb, istom izvađen ispod vrelog zemljenog poklopca, dijele na komade. Te koliko sjeckaju, dodaju i otkidaju, mjere, kao da dijele carstvo!

I najednom osjeti, kako se ispod žličice nešto javlja, poput lagane promaje, kao da se mekana, zračna ruka spušta i hvata sve dalje, naviše, kroz grudi, sve do grla. Ne dira, ne boli, ali je osjećaš da je tu, da raste i opominje. Glad!

Nije mu prvi put. Ali kad se ne mičeš, ne govoriš i ne žuriš se nekuda radi okrepe, jer upravo nemaš kuda, onda se možeš na miru zabaviti da proučiš stvar.

Jasno je — reći će sam sebi — da je to ponestajanje snage. A živo stvorenje ne dâ da mu propada snaga, jer bi to ličilo na samoubistvo. Ne da, zašto ne da? Prosto zato, jer u njemu svako parče hoće da živi. I svako se javlja sa svojim zahtjevima. Kad ih pravilno namiruješ, oni ćute. Kad ih zanemariš, oni se jave. Otuda eto glad.

Jasno je — nastavi brzo — da ovako ne smije dalje ići. Današnji svoj žalosni obrok potrošio sam do mrvice, a sjutra će biti ista stvar, i gora, jer deficit raste. Do nekidan mogao je pojas dvaput oko mene, a sada dvaput, i ostane još čitava podlanica. Razumijem ga, on je htio da se ja svojim očima uvjerim. I svojom rođenom utrobom. Zar ja to nijesam znao i prije? Kao da treba od puške poginuti, te da doznaš kako puška bije?

Nema razloga. Zato treba ovome učiniti kraj.

S tom odlukom krene Hadži Sofronić iz dočića, mnogo jači nego prije, u stalnom priviđenju, da će do malo dana biti kod svoje kuće.

Sunce prigrijavalo, a dvije ptičice, dva mala crvendaća, lepršale po golim granama šture smokve.

Od čega ovi žive?

O tome razmišlja i mirno stojeći promatra njihovu igru. Odozdo iz ceste viče dječak, mali Jakov. S njim je i koza, jedino živo stvorenje iz ove kuće, kojemu se ne zna za obrok. Kroz otvorena vrata čuje se lupa havana.

Do vrata je kablić s vodom.

Napije se Dimča i sjedne u kut, na tronog, ne bi li mu kako prošlo vrijeme, dok ne dođe otac Nikifor. Mara, odrasla kći Markova, digne glavu, pogleda ga i opet prihvati tučak.

— Je li ti teško?
»E jest!« odgovori Mara.
— Bole li ruke?
»I ruke i ramena«.
— Pusti mene! — skoči Dimča i ponese tronog.
»Aja! Ne ide tako, poravni ti lijepo na zemlju«, prihvati djevojka veselo.
Dimča prostre ćebe, sjedne i metne havan među koljena. Mara, jedva dočekavši izmjenu, zagrabi u vrećicu i saspe pred njega punu pregršt mrveži.
»Da imaš šta tucati. Muško si!«
— Od kojega je drveta?
»Ne znam, to donesu babo i onaj Nikefor«.
Tukao Dimča, zvečao havan, a mrve iskakale i prosipale se po tlu.
»Udri ti, ne smeta«.
Ne smeta, veli. Dabome — misli Dimča — zar je u tome šteta? Da je kukuruz, ni po jada!
Oznoji se, a mrve jednako cijele, samo se na dnu pod tučkom osjeća da je tu legla prašina. Diže se i u vis, draži ga na kašalj i pada mu po šakama.
Spustivši tučak ustane i otare znoj.
— Tvrda, Bog je ubio! Gdje je samo nađu ovaku!
»I meni je tvrda!«
— Vjerujem ti, djevojko. Pa ova prašina, nikada ovake. Prosto oči grize.
»Hajde što kukaš! Dobra je. To nam je mlivo... Eto, na što smo spali ove godine! Kako ti, bolan, dođe k nama, da gledaš ovu žalost i sramotu?«
Kako? Zar joj može išta odgovoriti!
Prvi put razgovara s njom. Dosad je nije pravo ni vidio, ali je čuo od staroga, da svaki dan tuče ovu koru na izmjenu s majkom.
Gospode, kad bi ovako moja Jelena! — sjeti se svoje mlađe kćeri.
— Zar ti ne dodije?
»Kako da ne dodije!« odgovori djevojka. »A šta bi drugo? Mora se«.

Priđe k prozoru, da dohvati kablić s vodom, i Dimča ugleda ispod blijedih jagodica na obrazima dvije duboke sjene. A kraj nje, na polici — ne bi ni opazio, da se nije zagledao u nju — ležalo nešto: kriška. Začudi se.
— Zar nije otišao sav hljeb?
Mara se dosjeti i pogleda u policu.
»Jesi li gladan?«
— A tko nije gladan u ovoj kući? — odgovori on ljutito.
»Pomogao si mi. Hajde, ovo je za tebe!« I pruži mu. »Uzmi, ne šalim se«.
— Ne luduj! Čije je to?
»Šta se tebe tiče!... Svak je dobio svoje«.
Dimča pogleda djevojci u oči pa u pruženu ruku, i dođe mu teško, da odmah pobjegne.
— Ta nemoj da mi se rugaš!
I ne pogledavši okrene se vratima. Otići će kuda mu drago, makar u čestu, da vidi šta radi Jakov.
— Sve je ovo žalosno! — govorio silazeći niz brijeg. — I ružno! Da pobjegneš!

*
* *

Otac Nikifor i Marko vrate se u zoru iz grada. Kupljenu kravu dovedu pred kuću, i svi osim najmanjeg djeteta iziđu da je vide.
Starac se sjeti prvi.
»Gdje je Dimča?«
Nijesu ga vidjeli. Izišao. Bit će da je s Jakovom. Ali Jakov je tu, istom je ustao. Ženske i ne znaju, je li prenoćio u kući, jer je njegovo mjesto kod ognjišta. Jakov bi vidio, ali je nejak, on zaspi i ne zna ništa.
Netko spomene, da ga ni sinoć nije bilo. Sve od podne, kad su njih dvojica krenuli u grad.
»Utekao!« tukne štapom otac Nikifor. »Utekao!«
Ne razumješe, zašto se starac ljuti. Šta je do toga, ako je otišao?

Ima pravo! — sudio Marko. — Kako može ovako budalasto sin ostaviti rođenoga oca?
»Ne mari«, dodade starac. »Naći ću ja njega«.
I uzevši svoj obrok kruha oprosti se i krene na put.

* * *

Sunce sa zapada obasipa grebene sjajem ognja. Ispeti u vis više ravni,u šiljcima, pločama i izmrvljenim bezlikim grudama, rumene se kao rpa žeravice crvenim žarom, poput ostataka sagorjele vatre, iz koje čas prije liznu posljednji plamen. Još malo pa će izblijediti, kao da zatinjaše pod prvom povlakom pepela, da se najposlije ugase i utonu u sumračinu prije noći.
Na ravni, zarasloj niskom travom, i kamenice — nasumce porazbacane kojekuda — i pašnjak i šikara pokriveni su već sjenom zapadnoga brijega.
Maleno čobanče, gologlavo, boso, kleči na koljenima i pipa po zemlji, a malo dalje kraj golog grma sjedi Dimča. Među razmaknutim koljenima leži prevrnut bus, a ispod njega ukazalo se crvenkasto tlo puno žilica. Pod golim prstima popušta rahla zemlja, i u klupčetu, što ga on oprezno vadi i meće na dlan, napipat će tri četiri mekane kvrge.
»Jeste li našli štogod?« pita ga dječak.
—Dođi da vidiš.
Iza prosute zemlje ostaje mu u ruci sitna gomoljika.
»Dobro ste napipali. Samo nemojte mnogo žvakati, jer će vam opeći jezik. Ali pojedite slobodno!«
— To se zna, da ću pojesti.
»Mogli smo ostaviti, pa da prije operemo. Ima dolje voda. Sva su vam usta otišla od zemlje.«
— Ne mari. Glad očiju nema.
»Ima vam i tamo. Na dobru ste mjestu. Evo i meni!« Zabode čobanče drveni šiljak ispod natrule vrvce zaostale od lanjske zeleni. Roveći nastavi. »Sada se teško nađe . . . Kasno ste došli, pa se slabo vidi.«

— Da nijesam ni došao! Ja sam namjerio na drugu stranu . . . Moraš zalutati, kad ni puta nema.
»Ima put, ima. Izgubili ste se.«
— Ja ću kod vas prenoćiti.
»Možete. Ali vam kruha ne možemo dati. I mi jedva uzmemo po štogod . . . «
— Pa šta ćeš mu sad, kad nema! . . . Evo još jedne.
»Iskopaj pa ćemo poći.«
— Još malo da ostanemo . . . Evo još nešto. Nema ništa, ovo je žila od onoga žbuna, Bog je ubio, kud se je pružila!
Proletjela zalutala ptica. Lepet njezinih krila prošao visinom i izgubio se na zapadu. U tišini čulo se samo kako čeprka drvo i trgaju se iščupane žilice.
— Ne mogu više, dodijalo mi! — Baci čovjek drvo. — Hodi, mladiću, sjedi kraj mene, na ćebe. Da odahnemo. Sav sam u znoju.
Čobanče sjedne i digne glavu da sluša.
»Netko ide.«
— Nitko ne ide, batali! Što se bojiš! O Gospode! . . . Pa kako vi živite?
»Eto tako . . . Jedan dobro, drugi rđavo . . . «
— I ti si mi neki! Junače, kako ti je ime?
»Božo.«
— I ti tako . . . roviš?
»Kad ima, iskopa se štogod. Samo ne smiješ žvakati, jer oprlji usta.«
Čovjeku se sažali.
Ni on već čitavu noć i dan nije ništa okusio.
Obuhvati pleća dječakova i privuče ga k sebi. Nije prije ni pogledao, šta je na njemu. Pod rukom osjeti tanku, istrošenu tkaninu, a ispod nje nejake mišice.
— Pa ti ni košulje nemaš! Gospode! Zar ti nije u ovome studeno?
»E jest . . . pomalo.«
Dimči dođe žao. Nekakav jad skupi se u njemu, stegne mu grlo i uhvati usta, kao nevinu djetetu, kad će udariti u plač.

Spusti se laktima na tle i pritisne čelom rutavo ćebe. U grlu ga sve jače stezalo.

»Šta vam je? Vi plačete!... Čekaj, bora ti, naći će se štogod. Hajdemo, svaki će od nas ukućana pomalo, ne ćemo pomrijeti... Evo, uzmi!« otvori čobanče šaku. Na njoj bijaše nekoliko gomoljika. »Ovo sam htio sestri. Pojedi, pa ću ja sjutra opet amo...«

— Idi ne melji koješta! — otrese Dimča. — Da idemo!

Digoše se šuteći. U taj čas čuše, gdje kraj njih triput o kamen tuknu šiljak nečijeg štapa.

Čovjek prepoznade dobro poznati zvek, što ga je pratio pune dvije nedjelje, i otvori usta, gotov da plane, ali ga preteče vika oca Nikifora.

»Šta vi tu radite?«

Čobanče, prestrašeno njegovom visinom i bradom, brzo odgovori:

»Kopamo kozlac.«

Dimča za čas dođe k sebi i očeka. Njegova srdnja rastupi se pred onim očima, čiji sjaj osjeti kako svjetluca kroz večernji sumrak.

»Ti uteče meni!« produži starac. »Pa zar da te ja vijam po ovim kukovima? Zašto nijesi tražio polje?«

— Išao sam prečacem.

»Preko planine! Pa to je da zalutaš!... Idimo, sinko«, zagrli ga svetac. »Sjutra ćemo na stanicu.«

— I vrijeme je već.

Čobanče se povratilo od straha i radoznalo promatra starca. Dosjeti se.

»Ja sam vas čuo.«

»Jesi li?« položi mu Nikifor ruku na glavu.

»Vi ste kod nas sjedili, iza one smreke.«

»E jesam... Je li, da umijem?« I turivši ruku pod plašt opet je izvuče i pruži dječaku.

»Uzmi ovo!«

Bijaše bijeli krušac, onaj, što se u kavanama prismače uz kavu.

*

* *

Sjutradan se Hadži Sofronić u željezničkoj stanici spremao na povratak. Iz garderobe donesoše njegov kovčeg, a željeznički činovnik dade mu svoju sobu, da se tu izbrije i preobuče.

»Da znaš!« reče mu na rastanku svetac. »Nijesam ti mnogo potrošio. Samo sam kupio kravicu onome nevoljnom Marku. Pa i hranio nas je u kući nedjelju dana.«

— Jest, hranio nas! — zaklima Dimča glavom.

IV.

Opet je Dimča Hadži Sofronić sjedio na svome mjestu u Skupštini.

Nije mu se ni trebalo mnogo pravdati. Svi vidješe, koliko je smršao, požutio. Stajalo ga i troška: Trebalo je barem dva odijela poslati krojaču da im premjesti šavove, jer je sve o njemu visilo: pod prsluk — dokazivala Julijana kad se iščudila prvi dan iza njegova povratka — može slobodno bez muke spremiti sve akte — a nije ih bilo malo, nekoliko debelih snopova — što ih kao član dvaju odbora naslaga na svome radnom stolu.

Četvrti ili peti dan Dimča, ispavan, razabran, sjedio je dakle na svome mjestu.

Dvorana puna, nemirna, jer je opozicija po običaju sve teže udarala na vladu, na klub, koji je trebalo braniti.

— Da sada dođe stari! — pomisli u srdžbi samo za čas na oca Nikifora. — Pa da ih čuje!

Opet se javi za riječ onaj, koji ga onomadne izazva.

Pretjerat će! Ovaj ne zna mjere! — pripravi se Dimča. — Zašto, do đavola, čovjek ne može biti razborit? Kad bi svak istresao, što tamo ovamo pokupi, kuda bi došli! Oni nikada ne misle na sve mogućnosti... Govorimo kao ljudi, za večerom, u kavani — a ne ovako... De i ovo i ono, a n e samo jedno! Ta šta će pomisliti netko treći, kad n j i h čuje!

Podigne glavu i posluša.

— Ovaj nešto o Hercegovini? Opet će . . . Znam ja, zar ti meni? Idi na mliječak, nijesi je ni vidio . . .

Sluša Dimča, nemir u dvorani raste.

— Bogami, gadno miješa . . . Dokle će ovo?

Pljesak, povici, — a tamo slušaju, šute, malo pa pljesak . . . Te vika! Zašto viču toliko? Zar ne možeš mirno, s razborom . . .

Čuje Dimča, i osjeća, kako i u njemu nešto raste, srdžba, i svijest, da se nešto mora učiniti . . . Pomalo, samo za trenutak, podiđe ga sjećanje na ono, što je vidio — tamo srljajući —, ali ga razum potiskuje u red, i Dimča se oslobađa, zanesen ovim mnoštvom i nemirom, koji sve više nabujava i izaziva.

Govornik ne prestaje.

Dimča sluša i od časa do časa trgne glavom unaokolo, da vidi šta drugi rade.

. . . Opet . . . Na redu je Krajina . . . Sad o Hercegovini . . . Tu vi imate računa . . . Eno ga, glad! Dobro, čovječe, reci malo, mi razumijemo . . . Ovo je jako, tu on pretrpava. Treba ga zgrabiti, da se zapetlja . . . Omesti ga . . . Tko ne može dugo govoriti, treba barem ovako, s mjesta . . . Šta veli?

Jedan povik. Drugi, treći . . .

Šta on zna, ćalov — gdje je on bio?

To je, da planeš . . . E, ne ćeš dalje!

Ustane Dimča, crven od gnjeva:

— Nije istina! To je falzifikat! Tako se ne govori! . . . Ne treba nam . . .

Ordinarnih laži.

Možda nije baš ni rekao »laži« — nije to u prvi čas ni namjeravao — pa ni ono »ordinarnih«, ali ga tako uhvatiše stenografi, a još prije sam predsjednik, koji jasno izreče presudu:

— Poslanika Dimču Hadži Sofronića kažnjavam opomenom.

On ga nije ni čuo.

Nije ga čuo, jer kod treće rečenice osjeti, da ga netko snažno vuče za kaput.

Okrene se — presjekavši četvrtu rečenicu — podigavši ruku da kazni, — ali mu ruka klonu.

Pred njim je — crven u licu, s bijesom u očima — stajao Sveti Nikifor.

— Kako ti . . .

»Šta si rekao?« zagrmi starac presjekavši mu riječ.

— Idimo u klub . . . — pozva ga Dimča tiho.

»Ne branim!« odvrati svetac glasno.

U galami, od koje je ječala dvorana, jedva neki opaziše da je jedan nepozvan unišao u skupštinu.

— Kako si ti unišao? — upita Dimča, kad dođoše u klub. — Tko ti je dao ulaznicu?

»Dimča!« zagrmi opet starac. »Ne vrdaj! — Šta si rekao? Jesi li ti onomadne gledao?«

— Jesam, pa što je na tome?

»Jesi li ti«, nastavi starac, »bio tamo? I plakao si, nesrećniče, plakao si od muke . . . «

— Jesam, pa? Ono je drugo, sveti oče . . . Ovdje je politika . . . To treba razumjeti!

»E — kako?« zine svetac.

— Eto tako . . . otrese ramenima Dimča.

A svetac ga dugo gledao, i srdžba ga prolazila, gledao i čudio se, ne razumijevajući ništa . . . Onda lagano uzme oba kraja svoga plašta, snažno ih otrese, prevuče rukom preko očiju, pogleda unaokolo i lagano iziđe na vrata.

SADRŽAJ:

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB